

איכה עם פירושי הראשונים

מהדורות הכתר (איכה) (מתוך: <https://www.mgketer.org/home/manuscripts>)

רש"י	<u>נוסח היסוד</u>	ניו יורק, בית המדרש לרבנים, L778
רשב"ם	<u>נוסח היסוד</u>	המבורג, ספריית המדינה והאוניברסיטה 32
ר' יוסף קרא - נוסח שני	<u>נוסח היסוד</u>	מינכן, ספריית מדינת בווריה 5
ראב"ע הפירוש	<u>נוסח היסוד</u>	לונדון, ספריית מונטיפיורי 40
ר' יוסף כספי	<u>נוסח היסוד</u>	אוקספורד, ספריית בודליאנה Mich. 176
ר' ישעיה מטראני	סנט פטרבורג, הספרייה הלאומית	EVR I, 19

מפרשים

* נסיתי להביא כל דברי המפרשים, בין בפנים בין בהערות. חוץ מלעזים,

* שילבתי בחופשיות פירוש הענין/טעמים ופירוש המילים/דקדוקים של ראב"ע.

* שני הפירושים על שם מהר"י קרא לא הרכבתי. במקום שדברו פה אחד ממש, כתבתי 'ריק*'.
*

* המפרשים ע"פ מהד' הכתר (תכונת הכתר, תשפ"ב) אך השוואתי (לא בעקיבות) למהד' עה"ת (תשפ"ג) והעתיקתי משם הערות.

פרק א

רשב"ם: המקונן אשר יסד מגילת קינות אחז שיטתו לקונן בנוהג שבעולם בבני האדם אשר האלמנה הנשארה יחידה ובודדה, שכולה וגלמודה ומכל ילדיה ומאשה, קוראה למקוננות להרבות קינות עליה. ופעמים הן מקוננות במקום האלמנה כאילו הגיעה הרעה עליה {ן}, ופעמים הן מדברות לאלמנה בקינתן ומתאוננות עליה, ופעמים הן מספרות קורות ואודות האלמנה לאחרים מתוך קינתן. כן יסד המקונן הזה את קינתו על ישראל: פעמים הוא מדבר במקום כנסת ישראל, ופעמים הוא מדבר אליה, ופעמים לאחרים עליה. ואמרו רבותינו (איכה רבה ג,א): ירמיה כתב מגילה זאת, והיא המגילה אשר שרף יהויקים מלך יהודה באש אשר על האב (ירמיהו לו,בג). ועל אותה שנשרפה הוסיף עליה דברים, שנאמר: ועוד נוסף עליה {ם} דברים רבים כהמה (ירמיהו לו,לב), כי מתחילה לא נכתבה כולה עד לבסוף.

ספ"א: איכה ישבה - מבוארת כונת ... ועניין זאת המגלה - קינות ונהי עלינו, עם הודעת עניינים נכבדים כמו שאבאר. ודרך העברי, גם הרומי, לאמר לשון תימה ושאלה על המהומה העצומה, המפורסמת גם למתמיה גם לשואל; כי אינו שאלה לדעת באמרו איכה ואיך, כמו שנאמר בגדר האיכות; וכן "איך היו לשמה כרגע" (תהי' עג"ט), ורבים כן.

(א)

רש"י: איכה - ירמיה כתב ספר קינות¹ (ראה מו"ק ב,א), היא המגלה ששרף יהויקים על האש אשר על האב² (ראה יר' לו,בג); והיו בה שלש אל"ף ב"ת: איכה (פרק א), "איכה" (פרק ב), "איכה" (פרק ד); שוב הוסיף עליו "אני הגבר" (פרק ג), שהוא שלש אל"ף ב"ת, שנאמר "ועוד נוסף עליהם דברים רבים כהמה" (יר' לו,לב) - שלש כנגד שלש (ראה איכ"ר ג,א). **ראב"ע** (הקדמה): זאת המגילה.. איננה המגילה הנשרפת על פי יהויקים, כי לא נמצא שם דברי השם, אשר הם בספר ירמיה חקוקים. וכן כתוב: קח לך מגילת ספר וכתבת אליה את כל הדברים אשר דברתי אליך על ישראל ועל יהודה ועל כל הגוים (ירמיהו לו,ב). ועוד כתוב: מדוע כתבת עליה לאמר בא יבא מלך בבל והשחית את הארץ הזאת (ירמיהו לו,בט). ואין במגילת ספר איכה זכר בבל ולא מלכה.

רשב"ם: העיר - ירושלים.

רש"י: בדר - גלמוד מיושביה.

¹ כן ריד: איכה ישבה בדר - מגילה זו עשה ירמיהו בימי יהויקים, לקינה על ירושלם ועל ישראל (ראה ב"ב טו,א). [כ' ספ"א]... זאת המגלה שחבר ירמיהו (ראה ב"ב טו,א) אחר חרבן בית ראשון, שבו נחרב עמנו ונשחת כל פארנו, ולא שב עדיין על עניינו, גם לא בבית שני. ומה יהיה בשלישי? - ה' אלהים, אתה ידעת (ע"פ יח' לו,ג)!

² כן רשב"ם (הקדמה), מובא לעיל.

ריק ב: 'בדד' - שם דבר הוא³, ולא שיהא פתרונו 'בדודה', אלא לשון יחידות; כמו "אני מליאה הלכתי וריקם השיבני" (רות א, כא), שאף הוא שם דבר. אף כאן: איכה היתה הרעה הזאת (ע"פ שו"ב, ג), שישבה בדד העיר שהיתה לשעבר רבתי עם, ועכשיו היתה כאלמנה שיושבת בדודה⁴.

ריק א: רבתי עם - פתרונו: רבת עם⁵, כמו "מלאתי משפט" (יש' א, כא), שפתרונו: מלאת משפט, וכן רבתי עם - פתרונו: רבת עם, וכן שרתי במדינות - פתרונו: שרת במדינות.

רשב"ם: רבתי - היו"ד אינה יתירה, כי אם שהמעשה קבוע ורגיל להיות תמיד, המקרא מטיל בו יו"ד לפעמים; כמו "היושבי בשמים" (תה' קכג, א) - כי בכל עת הוא יושב בשמים; וכן העיר הזאת תמיד היתה נהוגה להיות רבה ועצומה ברוב עמה. היתה - לשון הווה; וכן ישבה - לשון הווה. וגם רוב המגילה בלשון הווה. ...

ראב"ע: לא דיי שישבה בדד במות בניה אחר היתה רבת עם, עד שהיא כאלמנה - שאין לה בעל, והיא נואשת מהיות לה בנים. רבתי {בגוים} - איננה כראשונה (= רבתי עם), רק בלשון גדולה⁶, כמו "רבי המלך" (יר' מא, א); "על כל רב ביתו" (אס' ח, א).

ריק ב: רבתי בגוים שרתי במדינות היתה למס - פתרונו: העיר שהיתה לשעבר גברת הגוים, שרת המדינות, ששאר המדינות עובדים אותה ופורעים לה מס, עכשיו היא עובדת לאומות ופורעת להם מס.

רשב"ם: רבתי בגוים - תמיד היתה רבנית בין האומות. שרתי במדינות - תמיד היתה שרית וגברתנית במדינות. מילה כפולה היא. ואין היו"ד יתירות. היתה למס - עתה נהפך להפך. וסיבה, שהאומות היו מעלין לה מס בימי קדמה, ועתה היא להם למס עובד.

ספ"י: והנה זה כאלו אמר: איכה ישבה בדד היתה כאלמנה העיר רבתי עם, הפך הישיבה בדד כאלמנה; וכן היתה למס הוא הפך רבתי בגוים שרתי במדינות.

³ כן רשב"ם: בדד - שם דבר: יחידות; ודוגמתו: דבר, משל. וכן ריד: בדד - כולו קמוץ, והוא שם דבר. וכן ספ"י: בדד - שם דמיון ראשון; ונכון בעברי ובהגיון זה הלשון, כמו שהיה נכון אם אמר 'בדודת', שהוא שם נגזר.

⁴ כן רשב"ם: כאלמנה - נשארה יחידה מבעל ויושבת אבילה וחפית ראשה.

⁵ כן רש"י: רבתי עם - יו"ד יתירה, כמו 'רבת עם', שהיה עמה רב. יש מדרשי אגדה, ואני לשון המקרא באתי לפרש כשמועו. וכן ריד: רבתי עם - כמו 'רבת עם', ואלו היו"דים הם יתירים.

רבתי בגוים - רבת בגוים; וכן ספ"י: והנה יו"ד רבתי ושרתי - כנוי היחס, לא למדבר בעדו.

⁶ כן ריד: רבתי בגוים - ... מלשון "רבי המלך" (יר' מא, א), שהוא לשון גדולה וחשיבות. וכן ספ"י: רבתי עם - רבוי מצד הכמה המתפרד, ורבתי בגוים - רבוי מצד האיכות הגדולה, כמו שנאמר "על כל רב ביתו" (אס' ח, א); "רבי המלך" (יר' מא, א); כי זה השורש בעברי משותף לשני אילו.

ראב"ע: בדר - שם נופל על זכר ועל נקבה, עם למ"ד ובחסרונו; וכן מלת 'בטח'. רבתי, שרתי - מלעיל, להבדיל בין היו"ד הנוסף ובין יו"ד סימן המדבר; כמו "אוהבתי לדוש" (הו"י, יא). ועמדה מלת "גנובתי יום" (בר' לא, לט) מלרע, בעבור השתנות הבי"ת. ... ונפתח למ"ד לָמַס - להורות על ה"א הדעת הנעדר; ולא נדגש המ"ם, להקל על הלשון.

רש"י: **היתה כאלמנה - ולא אלמנה ממש**, אלא כאשה שהלך בעלה למדינת הים ודעתו לחזור אצלה (ראה שם א, ג).

(ב)

ראב"ע: וי"ו בכו תחת ה"א, כי אותיות אהו"י מתחלפים; כמו "הסכלת עשו" (בר' לא, כח).

רש"י: **בלילה - שכל הבוכה בלילה**, השומע קולו בוכה עמו. **ודמעתה על לחיה - מתוך שהיא בוכה תמיד** (ראה איכ"ר א, כה).

ריק ב: **בכה** (בנסחט: בב) **תבכה בלילה וגו'** - בכי שלה דומה לזה שבוכה בלילה, בשעה שאין בני אדם מצויין אצלו לנחמו, ובוכה דמעה אחר דמעה עד שדמעותיו דבקים לו על לחיו. שזה שבוכה ביום באים בני אדם אצלו ומשעשעים אותו ומנחמין אותו, אבל הבוכה בלילה בוכה עד שדמעותיו דבקים על לחיו. אף היא דומה לבוכה בלילה, **ודמעתה על לחיה**, מתוך שאין לה מנחם. **מכל אוהביה - פתרונו: מכל אותם האומות שהיו דומים לשעבר כאוהביה. כל רעיה בגדו בה היו לה לאויבים - כל הגוים שהיו נראים לשעבר לה כאחים וריעים, בשעת גדולתה, עכשיו בשעת צרתה בגדו בה**, ולא די"ז שלא עזרו אותה אלא שהיו לה **לאויבים**.⁷ בגדולתן של ישראל - "אוהב היה חירם לדוד" (מ"א ה, טו), קורא לשלמה 'אחי', דכתיב "מה הערים האלה אשר נתת לי אחי" (מ"א ט, ג); בירידתן הוא אומר "על שלשה פשעי צר ועל ארבעה לא אשיבנו על הסגירם גלות שלמה לאדום ולא זכרו ברית אחים" (עמ' א, ט).

רש"י: **בכה** (בנסחט: בב) **תבכה בלילה - כדרך האלמנה שיושבת יחידה ובוכה על בעלה**.

⁷ כן ראב"ע: ולא די"ז שאין לה מנחם מכל רעיה, עד ששבו לאויבים לה.

⁸ כן ריק א: **בכה** (בנסחט: בב) **תבכה בלילה ודמעתה על לחיה אין לה מנחם מכל אוהביה - בכי שלה דומה לזה שבוכה בלילה**, שאין שכיניו רואין אותו ואין מנחמין אותו, שזה שבוכה ביום, באין כל יודעיו ומנחמין אותו ומשתקין דמעותיו שלא ירדו דמעותיו על לחיו, אבל הבוכה בלילה הלך ילך **ובכה** (ע"פ תה"ק, טו) עד שדמעותיו מונחין על לחיו ואין מוצא לו מנחמין. אף כאן, בכייה שלציון ומספד שלירושלים דומה לאשה שבוכה בלילה, ומרוב בכייה דמעותיה מונחות על לחיה ואין לה מנחמים **מכל אוהביה**. ולא עוד, לא די"ז שלא נחמה אלא כל שהיו רעיה לשעבר, היו לה **לאויבים** עכשיו: "בני בבל וכל כשדים" (יח' כג, ג), אשר עגבה עליהם (ראה שם, טז), "המה גלו ערותה" (שם, י) והם החריבו מקדשה; וכן בני מצרים שהיו מאהביה, כעינין שנאמר "ותזני אל בני מצרים שכנייך גדלי בשר" (יח' טז, ט), הם היו לה **לאויבים**, והם נשתתפו בחורבן הבית.

ראב"ע: כל אבל יישן בלילה, והיא - תמיד בוכה.

רש"י: כל רעיה - אוהביה⁹.

רש"י: **בכה** (בנוסחא: בבו) **תבכה** - [שתי בכיות] על שני חורבנים. **בלילה** - שהמקדש נשרף בלילה, **דאמר מר** (ראה תענית כט, א); **לעת ערב** הציתו בו את האור. **דבר אחר** (ראה סנה' קד, ב); **בלילה** - לילה של בכיית מרגלים בתשעה באב גרמה להם. **דבר אחר** (שם): **בלילה** - שכל הבוכה...

(ג)

רש"י: **גלתה יהודה** - מארצה¹⁰. **מעוני** - מחמת עוני, ומחמת רוב עבודה שהכבירו עליה כשדיים¹¹. **היא יושבה בגוים**, ובמקום שגלתה שם **לא מצאה מנוח**. **ריק א:** **גלתה יהודה מעוני ומרוב עבודה** היא **יושבה בגוים לא מצאה מנוח** - לא שיאמר שגלתה יהודה מחמת עוני ולא מרוב עבודה שהיו עובדים למלכי הארץ, שלא היה עושר כעושרה שלירושלים, שירושלים נקראת "דלתות העמים" (יה' כו, ב) ו"רוכלת הגוים"; אלא זה פתרונו: מיום שגלתה יהודה מירושלים ויושבה בגוים **לא מצאה מנוח מחמת עוני ומחמת רוב עבודה** שהיו ממלכות הגוים משעבדים בה¹².

ראב"ע: **יהודה** - זכר ונקבה, כישראל ומצרים: "ידע ישראל" (ראה יהו' כב, כב) - "ותערך ישראל" (ש"א יז, כא); "ויאמר מצרים" (שם' יד, כה) "ותחזק מצרים" (שם' יב, לג), **לא מצאה מנוח** במקום שהלכה שם, ובאה לשוב, ורדפוה והשיגוה במקום צר¹³. ויש מפרשים 'המצרים' מדברי מעתיקי הדת ז"ל (ראה ב"ב ה, א); 'דינא דבר מצרא'. והישר בעיני, שהוא מן "המצר" (תה' קיח, ה), ואם הוא משונה מעט, והר"ש ראוי להדגש. **ריק א:** **כל רודפיה השיגוה בין המצרים** - [ת"א: בין המצרים - פירושו: בין התחומים¹⁴] שכשהיו נודדים ובורחין להם אצל שכניהם מפני חרב האויב, באים שכיניהם ומגלים

⁹ כן משמע מתוך פירושי ר"ק א וב, וכן ראב"ע שהשווה שמות אלו.

¹⁰ כן כספי: **גלתה** - מטעם 'גלות'. (= ולא מלשון גלוז)

¹¹ כן ראב"ע: כאשר לא יכלה לסבול **עוני** המלכיות והעבודה קשה אשר עובד בה (ע"פ דב' כא, א), **גלתה** מארצה.

¹² כן ר"ד: **גלתה יהודה** - מקרא מסורס הוא: **גלתה** בת יהודה ויושבה בגוים, ומרוב עוני ומרוב עבודה **לא מצאה מנוח** בגלותה. וכן ריק ב: **גלתה יהודה מעוני ומרוב עבודה** היא **יושבה בגוים ולא** (בנוסחא: לא) **מצאה מנוח** - פתרונו: מיום שגלתה יהודה ויושבה לה בגוים, מאותו היום **לא מצאה מנוח**, מחמת עיני שהאומות מענין אותה ומעבודה קשה שמעבידין אותה.

¹³ כן כספי: **המצרים** - כטעם "מן המצר קראתי יה" (תה' קיח, ה), כאמרו "במקום צר אשר אין דרך לנסות ימין ושמאל" (במ' כב, כ).

¹⁴ כע"ז ברש"י להלן.

ומסגירים אותם, כעינין שנאמר במואב "יגורו בך נדחיי מואב הוי סתר למו" (יש' טז, ד) וכן "סתרי נדחים נודד אל תגלי" (שם, ג),¹⁵

רש"י: **בין המצרים** - שיש גובה מיכן ומיכן, ואין מקום לנוס. **מצרים** - גבולים של שדה וכרם. ומדרש אגדה (ראה אי"כ ר א, כט): **בין שבעה עשר בתמוז ותשעה באב**.

(ד)

רשב"ם: **דרכי ציון אבילות** - עד כאן דבר ביחידות העיר, והכל מוסב על העיר; ועתה מדבר בדרכים, שנשתנו ממנהגם: היו מליאות גידולי ירק מחמת עולין לרגל - זו היא אבילות דרכים.

ראב"ע: נמצא 'דרך' זכר ונקבה, כ'בית' (ראה מש' ב' יח) ו'מקום' (ראה ש"ב יז, ט).

רש"י: **באי מועד** - עולי רגלים¹⁶. {השוו ריק ב להלן ב:ו}

רשב"ם: **מועד** - לאהל **מועד**¹⁷ של הקדוש ברוך הוא. {השוו רש"י להלן ב:ו}

ראב"ע: שממו **שעריה**, ששם נאספו זקני ישראל הבאים, ונאנחו **כהניה** כי אין להם בכורים ומעשר, ודאגו **הבתולות**, שהיה מנהגן לחול במחולות בכל חג. **ר"ד**: **שעריה** - שווקיה.

ריק א: **כל שעריה** שהיה שם מקום קיבוצה, כמו ירושלים ונוב וגבעון, עכשיו **שוממין**. ריק ב: **כל שעריה** - שהיו פתוחים תמיד יומם ולילה ולא יסגרו (ע"פ יש' ס, יא), שבאים לה ישראל מכל עריהם, עכשיו **שוממין**. **כהניה** - שהיו מקבלין מישראל עשרים וארבע מתנות כהונה, עתה **נאנחים**.

ראב"ע: **שוממין** - נו"ן תמורת מ"ם; וכן "קח לך חטין" (יח' ט, ט); "לקץ הימין" (דנ' יב, ג). כי הנו"ן והמ"ם המשרתים בסוף המלה - סימן רבים ורבות.¹⁸

¹⁵ כן ריק ב: **כל רודפיה השיגוה בין המצרים** - שכן אתה מוצא בכל מקום שהיו ישראל בורחים, כשהיו מגיעין למצר אצל שכיניהם היו שכיניהם באין ומסגירין אותם: ברחו למערב - באו עזתים והסגירו אותם, דכתיב "על שלשה פשעי עזה ועל ארבעה לא אשיבנו על הגלותם גלות שלמה להסגיר לאדם" (עמ' א, י); ברחו לצפון - בני צר מסגירים אותם, כמו שכתוב למעלה (פס' ב); ברחו לדרום - אדומים הורגים אותם, דכתיב "על שלשה פשעי אדום ועל ארבעה לא אשיבנו על דרפו בחרב אחיו ושחת רחמיו ויטרף לעד אפו ועברתו שמרה נצח" (עמ' א, יא). וכן פס' טעם **מעוני ומרוב עבודה** הוא לסבה פועלת: כי לסבת **רוב העוני והעבודה** ליתר העמים, שהיו לה בירושלם וסביבותיה, ובפרט המס והעבודה שהיו נותנים למלך אשור - הנה גם קודם החרבן ברחו ברצונם וגלו להם בתוך כל האומות אנה ואנה. וגם עם היותה יושבת **בגוים לא מצאה מנוח**, כל שכן אחר חרבן ירושלים.

¹⁶ כן רש"י: **באי מועד** - עולי רגלים. וכן ריק ב: **דרכי ציון אבילות מבלי באי מועד** - ישראל, שהיו דורכין אותם כשהן עולים לרגל; עתה מתאבלים (=הדברים) עליהם. **מבלי באי מועד** - מחמת שחרב בית המקדש ואין בהם **באי מועד**.

¹⁷ כן ראב"ע: **באי מועד** - שהיו באים במועדים. והטוב בעיני שהוא המקדש, ונקרא **מועד** בעבור היות כל ישראל נועדים שם; וכן "בקרב מועדיך" (תה' טז, ד); "שרפו כל מועדי אל" (שם, ח).

¹⁸ כן פס' **שוממין** - נכון בעברי כמו 'שוממים', וכן **נאנחים**, רק שזה מטבע האפשרי אשר על המעט; וכן "קח לך חטין" (יח' ט, ט); "לקץ הימין" (דנ' יב, ג). ו**תחילה שיהיה אות תמורת אות בכל כתבי הקודש** כמו שאמרו כל הקודמים, כל שכן תמורת שם, כי אם כן אין לנו לא לשון ולא ספר.

רש"י: נוגות - לשון 'יגון'¹⁹, ואין שורש בתיבה אלא הגימ"ל לבדה (ראה מחברת: 'ג').

ריק ב: ואף היא מר לה.²⁰

רשב"ם: בתולותיה - שהיו שמחות, עכשיו הן מליאות יגון. ... והיא - ציון עצמה²¹ - מר לה מהם.

כספי: וכל אילו כפולות מליצות שיר - לצחות.

(ה)

ראב"ע: היו צריה - כל אחד לראש; וכן "בנות צעדה" (בר' מט, כב) - כל אחת מהן.

כספי: לראש - שם דמיון ראשון סוג או מין, כמו "והיית לראש", והפכו "לזנב" (ראה דב' כח, ג).

רש"י: שלו - יושבים בשלווה²². והרחיב רשב"ם: ואויביה שלו - שלוה, כ"שליו הייתי²³ (איוב טז, יב); כי הו"ו של שלו היא יסוד בתיבה, מגזרת 'שלוה'. ואל תתמה על אשר תבוא ו"ו בסוף תיבה בשרק, כי ו"ו אחרונה... (אין המשך בכתב היד) כספי: שלו - זה השרש, רוצה לומר: 'שלה', הוא שם משותף באחד ממיני השתוף, אבל הטבע הכולל: תעייה ושגגה. ונקרא המנוחה המדומה בעולם הזה 'שלוה', כי היא מדומה לא אמיתית, אם כן הוא טעות ושגגה, כמו שנקרא קבוץ העושר 'אגלת' בסתם, כאשר כתבתי בפירוש משלי (ראה פירוש שני יד, כד).

ריק א: היו צריה לראש - המצרים לה נעשו ראש; הן ארץ כשדים זה העם לא היה (יש' כג, ג), וכדי שיחריב את ירושלים נעשה ראש.

ריק ב: היו צריה לראש - כשהיו ישראל עושין רצונו של מקום נאמר בהם "ונתנך ה' לראש ולא לזנב" (דב' כח, ג); חטאו לפניו - היו צריה לראש.

ראב"ע: אויביה שלו - הם בשלוה, והיא לבדה בתוגה.

¹⁹ כן רשב"ם: נוגות - מן 'גה' הוא, מחטופי פ"ה פעל ולמ"ד פעל; כמו 'נטה'; 'נכה'. וכן 'כי ה' הוגה' (להלן, ה); "אשר הוגה ה'" שלפנינו (להלן, יב). מגזרת 'גה' יאמר 'יגון' כמו מן 'חרה' - 'חרון'; 'חזה' - 'חזון'. וכן ריק א: נוגות - כמו "נוגי ממועד" (צפ' גיח), והוא לשון 'יגון'. וכן ריק ב: בתולותיה נוגות - לשון 'יגון' ו'תוגה'. וכן ראב"ע: נוגות - מבניין 'נפעל'; וכן "נוגי ממועד" (צפ' גיח). והם מלשון 'תוגה' ו'יגון', והתיי' והנו"ן - נוספים.

²⁰ לא ברור לי אם כוונת ריק ב' רשב"ם והיא חוזר לציון, ולה = הצרות לעיל (או הבתולות בפרט). לחלופין, אפשר שכוונתו שהיא = צערן של בתולות (/ גם כהנים), ולה = לציון, בנוסף דרכי ציון אבלות.

²¹ כן כספי: והיא - שב לציון

²² כן ריק ב: אויביה שלו - לשון 'שלוה'. וכן ראב"ע: שלו - מגזרת 'שלוה' (תה' קכב, ו), וכן רי"ד: שלו - עומדים בשלווה.

²³ כן ריק א: שלו - כמו "שלי הייתי" (איוב טז, יב).

כספ': והפליג ירמיהו לאמר בכאן מאמר משותף: הראשון, לעקר שלות נבוכדנצר ועמו שהחריבו ירושלם, והוא דבוק בטעם - אמרו **אויביה שלו עם לראש**. ויהיה אמרו **כי ה' הוגה וכו'** - נתינת סבה פועלת לכל מה שקדם, שהכל דבר אחד בעניין. והשני, שנכון לומר **שאויביה טעו**, כלומר: טעו במחשבתם, כמו שאמר משה בתורה על זה ביחוד ופרט: **"כי גוי אובד עצות המה ואין בהם תבונה"** (דב' לב, כח), ובאר העניין ואמר: **"אם לא כי צורם מכרם וכו' (שם, ל), וכן אמר בכאן: כי ה' הוגה**. והטעם: אמר ירמיהו: **היו צריה לראש** - שזה בפרט על החיה הראשונה (ראה דב' ז, ד), ואולם צריה אלה טעו במחשבתם, כלומר: מה שנתבאר מכל מנצח, ובפרט מסנחריב ונבוכדנצר — כמו שכל ספרי הנביאים מלאו מספור זה — כלומר, שהיו אומרים: **"בכחי עשיתי"** (ראה יש' יג). ואולם איך האמת שאלו טעו, כי ה' החריבה בסבת **פשעיה**, כטעם **"לא בצדקתך... כי אם ברשעת" כו'** (דב' ט, ה).

רש"י: הוגה - הדאיבה, והוא לשון 'יגון'²⁴.

ריק א: הוגה - כמו **"ויגא"** (בנסח: ויגה) בני **איש** (איבה ג, לג); פתרונו: שיבר אותה²⁵.

ריק ב: **עולליה הלכו שבי לפני צר** - אפילו העוללים, שאין דרכם לילך בגלות בשביה, עכשיו **הלכו בשביה**²⁶.

ראב"ע: **עולליה שאין להם עון נשבו ברוב פשעיה**. **הלכו שבי** - בחסרון ב"ת²⁷, כמו **"הנמצא בית ה'"** (מ"ב יב, יא).

²⁴ כן ראב"ע: **הוגה** - מהבניין 'הכבד הנוסף', מ'יגון'; וכן **"תוגיון נפשי"** (איוב יט, ב).

²⁵ כן ריק ב: **כי ה' הוגה** - לשון שבר, כמו **"כי אם הוגה ורחם כרוב חסדיו"** (איבה ג, לב), וכן **"כי לא ענה מלבו ויגה בני איש"** (שם, לג).

²⁶ ריק א: **עולליה הלכו שבי לפני צר** - פתרון: הנערים שלה **הלכו בשביה לפני צוריהם**.

²⁷ כן כספ': **שבי** - נכון בעברי ובהגיון, כמו שהיה נכון אם אמר 'בשבי'.

(1)

רש"י: **כאילים לא מצאו מרעה - כאילים אשר**²⁸ **לא מצאו מרעה**, שאין להם כח לברוח, שהוחלש כחן ברעב²⁹. והרחיב סופי: כי לא דמה השרים לאיילים בסתם, כי זה יהיה טוב, כי הם קלי המרוץ, כמו שנאמר "קל ברגליו כאחד הצבאים" (ש"ב ב, יח)! אבל דמה אותם לאיילים **שלא מצאו מרעה**; כי עם היותם קלי המרוץ לתנועה בטבע, הנה אילו יהיו הפך, כמו שיבאר: **וילכו בלא כח**.

ריק ב: **ויצא מן בת ציון כל הדרה** - הם מלכיה ושריה³⁰, כהניה ונביאיה, שהיו הדר המקום.

רש"י: **לפני רודף - כל 'רדף' שבמקרא חסר חוץ מזה, שנרדפו רדיפה שלימה** (ראה איכ"ר א, לג).
³¹ועל כך יסד הפייט: 'מלא רודפתי וחסרה שנת גאולי' (שלמה הבבלי, 'אך בך מקוה ישראל', סליחות מנהג פולין, מהד' גולדשמידט ע' סא) - "שנת גאולי באה" (יש' סג, ד) חסר, 'גאלי' כתיב.]

(2)

רש"י: **זכרה ירושלם - בגלותה. ימי ענייה - ימי חורבנה שהביאה לידי עוני. ומרודיה -** הוא לשון צער³², כמו "וירדתי על ההרים" (ש"י יא, לו); "אריד בשיחי ואהימה" (תה' נה, ג). **כל מחמודיה - וזכרה את טוב מחמודיה שמימי קדם.**

²⁸ כן ראב"ע: יחסר מקום 'אשר' אחר **כאילים**; וכן "כמים לים מכסים" (יש' יא, ט). וכן בהרחבה סופי: **היו שריה כאיילים לא מצאו מרעה** - ראה הפלגת העברי, ואיך בו עניינים על הרוב ועל המעט. וזה, כי אמרו בכאן: **לא מצאו מרעה** בזולת מלת 'אשר', רוצה לומר: 'אשר לא מצאו' וכו', הוא על המעט, אחר **שלא מצאו** דבק בהכרח בטעם עם **איילים**, שזהו הרכבת ביאור ותנאי; כי לא דמה השרים לאיילים בסתם, כי זה יהיה טוב, כי הם קלי המרוץ, כמו שנאמר "קל ברגליו כאחד הצבאים" (ש"ב ב, יח)! אבל דמה אותם **לאיילים שלא מצאו מרעה**; כי עם היותם קלי המרוץ לתנועה בטבע, הנה אילו יהיו הפך, כמו שיבאר: **וילכו בלא כח**. והנה, כמו שהשמטת מלת 'אשר' בכאן - אך היא בכח - הוא על המעט, כן שימת 'אשר' באמרו "ושמתי לך מקום אשר ינוס שמה" (ש"מ כ"ג), הוא על המעט, כי לפי דרך הרוב אין ראוי שתהיה בכאן, לפי שאין "אשר ינוס" דבק בטעם עם "המקום" עד שיהיה מורכב עמו הרכבת ביאור ותנאי, כאמרנו על דרך משל "ושמתי לך מקום אשר יהיה טוב מאוד". אבל "אשר ינוס שמה" דבק בטעם עם הרמזו במלת "לך", כלומר, שהרוצח ינוס שמה. ולכן רבינו סעדיה, שתירגם התורה אל הערבי, השמיט משם "אשר", רוצה לומר, שלא זכר 'אלדי' ו'אלתי' בערבי שטעמם כמו 'אשר' בעברי. וזכור זה והקש על זה.

²⁹ כן ריק ב: **היו שריה כאיילים לא מצאו מרעה** - מה איל זה, כיון שאינו מוצא מרעה אין בו כח לנוס מפני הצייד, אף הם מתוך **שלא מצאו מרעה** הלכו **בלא כח לפני רודף**; שכן הוא אומר "בתשעה לחדש ויחזק הרעב בעיר כי לא (לפנים ולא) היה לחם לעם הארץ. ותבקע העיר וכל אנשי המלחמה יצאו לילה דרך החומותים" וגו', "וירדפו חיל כשדים אחריהם" וגו' (ראה מ"ב כה, ג-ה).

³⁰ כן ראב"ע: הזכיר בפסוק שלמעלה שאויביה ראשים; ו**כל הדרה יצא מציין**, היא המלכות.
³¹ ההוספה מופיעה בגיליון בכ"י לוצקי 778. היא חסרה בכ"י אוקספורד 165, לייפציג 1, אוקספורד 34.

³² כן ריד: **ומרודיה - לשון צער**, כמו "אריד בשיחי" (תה' נה, ג).

ראב"ע: **מי עניה - בימי עניה**³³, כמו "כי ששת ימים" (שמי' ב,יא), **ומרודיה** - דלותה; והמ"ם שורש³⁴. **והרחיב ריק א**: שכן מנהג האדם שנוצר בימי עניו ימי הטובה שהיה בטוב, וכן איוב הוא אומר: "מי יתנני כירחי קדם", "בסוד אלוה עלי אהלי" "כאשר הייתי בימי חורפי" וגו' (איוב כט,בד). אף כאן: **בימי עניה ומרודיה של ירושלים** נזכרת **כל מחמדיה אשר היו מימי קדם**³⁵.

כס"פ: **אשר היו - הטעם: אשר היו לה ברגע החרבן, שהוא ימי עניה ומרודיה, ואחריו נמשך כן: בנפול עמה ביד צר. ואין עוזר לה - זה משרת למה שקדם לו ולמה שיבוא אחריו, כי הכל צודק יחד, ורבים כן בתורה ובמקרא. ראוה צרים שחקו על משבתיה** (בנוסחנו: משבתה) - זה גזרה בעצמה. וכל שרש 'שבת' - מטעם בטול והעדר תנועה, שהתנועה סוג לארבעה מאמרות, ועל הסוג הזה בכלל אמר בכאן: **על משבתיה**; וזה ענין כולל ויעוין.

רש"י: **שחקו על משבתיה** (בנוסחנו: משבתה) - שמחו על שביתת משושה, חגה, חדשה ושביתה (ע"פ ה' ב,יג).

ריק ב: **ראוה צרים שחקו על משבתיה** (בנוסחנו: משבתה) - **צרים** שראו אותה בימי גדולתה, כשראו אותה עתה בימי נוולה, **שחקו על דברים חמודים שפסקו ממנה**³⁶. **משבתיה** - לשון הפסק, כמו "וישבות המן" (יהו' ה,יב), ותרגומו: "ופסק מנא" (ת"י), וכן "יום ולילה לא ישבותו" (בר' ח,כב), וכן "והשבתי כל משושה" (הו' ב,יג).

ראב"ע: אם באה לזכור³⁷ בגלותה - **בנפל עמה ביד צר - כל מחמודיה הקדמונים, שחקו צרים, כי נשבתה ממעשיה, אין לה מה שתעשה. על משבתיה** (בנוסחנו: משבתה) - **על ביטול כבודה וגדולתה.**

³³ כן ריק א: **זכרה ירושלים ימי עניה ומרודיה כל מחמדיה אשר היו מימי קדם** - עכשיו נזכרת ירושלים, **בימי עניה ומרודיה, כל מחמדיה אשר היו מימי קדם... וכן ריד: זכרה ירושלם ימי עניה** - כמו 'בימי ענייה'. וכן כס"פ: **ימי** - נכון בעברי ובהגיון כמו אם אמר 'בימי'.

³⁴ כן כס"פ: **ומרודיה** - חלילה שיהיה שרש 'מרד', ולא זולתו, מונח על ענינים נבדלים, כמו שאמרו כל הקודמים; אבל על כל פנים יחס - מה ביניהם, אם שתוף קרוב אם רחוק איך שיהיה, כמו שהפליג בן רשד בבאור שם המשותף הגמור בקצורו ב'הגיון', וכן העניין בשרש 'מרד' בעברי. ותא'ר העני והדל בתואר 'מרוד' (ראה יש' נח,ז), 'ר'מרד', לפי שכל אדם מורד בו ומתעב אותו, גם אשתו ובניו, כמו שהפליג איוב על עצמו (ראה איוב יט,יד-טו).

³⁵ כן ריק ב: **זכרה ירושלם ימי עניה** - עתה **זכרה ירושלם, בימי עניה ומרודיה, כל**

מחמודיה אשר היו מימי קדם; שכן מנהג העולם, כשאדם מתחיל בטובה ובאחריתו יורד, הוא זוכר בימי עוניו שנים הטובות שהיה שרוי בטובה בראשיתו.

³⁶ כן ריק א: **ראוה צרים שחקו על משבתיה** (בנוסחנו: משבתה) - על ששבת ממנה כל טובה.

³⁷ מבאר הקשר בין זכרה.. לשחקו..

רש"י: ומדרש אגדה דורשו בלשון אחר (ראה איכ"ר א, לז): שהיו שובתין בגולה בשבתות וימים טובים, ושומטין בשביעיות, והיו האומות משחקים עליהם ואומרים: שוטים, [בארצכם ולא שמתם, ועכשיו בגולה תשמטו?] בארצכם לא שמרתם, עכשו תשמרו?

(ח)

רש"י: לנידה - לגולה³⁸, לשון "נע ונד" (בר' ד, יב; ראה איכ"ר א, לה) ... ערותה - קלונה. נאנחה - לשון 'נפעלה' ... "שמעו כי נאנחה אני" (איכה א: כא) - הוא שם דבר ...

ראב"ע: לנידה - ללעג; כמו "מנוד ראש" (תה' מד, טו); "וניד שפתי" (איוב טז, ה). והוא מגזרת "נע ונד" (בר' ד, יב). הזילוח - הפך הכבוד³⁹, כמו "להוציא יקר מזולל" (ראה יר' טו, יט); רק הוא משורש אחר. או טעמו: הורידה. או: עשו שתזל דמעתה.

ריק א: כל מכבדיה לשעבר, הזילוח עכשיו⁴⁰. כי ראו ערוותה - כשיגלו האומות ערוותה. כל מעשיה מדמה לאשה זונה ששופטים אותה משפט נואפות (ע"פ יח' כג, מה), העוזבת אלוף נעוריה ואת ברית אלהיה שכחה (ע"פ מ' ב, יז).
ריק ב: הזילוח כשראו ערוותה - כשהיו רואים שהיו מוליכים אותה בשבי ערומים⁴¹.

ריק ב: גם היא נאנחה ותשב אחר - פתרון: עתה, לאחר שלקתה, נאנחה על חטאתיה שחטאה, שגרמו לה שלנדה היתה. ותשב אחר - פתרון: אילו היתה עתה יכולה לחזור בה ולשוב מחטאתיה, עתה היתה חוזרת בה; ואילו עשתה את האחרונה ראשונה, עד שלא גלתה ועד שלא היתה לנידה, בהיות ירושלם יושבת שליוה ועריה סביבותיה (ע"פ זכ' יז, ז), לא היתה גולה.

ראב"ע: כאשר ראו ערותה, נאנחה, והשיבה פניה לאחור מפני הכלימה. כע"ז כספ' י: ולכן היתה אז נאנחה בראותה שהיו מבזים אותה, והיתה שבה אחור מלפניהם והולכת ומסתתרת אז אל מקום אחר.

כספ' י: חטא חטאה ירושלם וגו' - אע"פ שזה הלשון סובל ונאה מאד שיהיה אמרו חטא על עניין סוג או מין, עם שמבואר שעניינו חטאים רבים במספר ובמין, כמו שספר עליהם ירמיהו, עד שדקדק בחללם השבת וכי אם ישמרוהו לא ישחתו על יד נבוכדנצר (ראה יר' יז, כא-כג), אשר בכל דבריו שם ובזולתו יש בו סודות גדולות - הנה כיון ירמיהו לרמוז על חטא יחידי שהיה הסבה העצמית בהשחת ירושלם, והוא, כי לא שמעו לו בצוותו אותם מפי ה': "תנו את צואריכם בעול מלך בבל" וכו' (ראה יר' כז, ג), וכתוב בתורה: "אליו תשמעון" (דב' יח, טו), והם הפרו זאת המצוה, שהיא מחשבון

³⁸ כן ריק א: לנידה היתה - לנוד. וכן ריק ב: לנידה היתה - פתרוננו: לטילטול, כמו "נע ונד" (בר' ד, יב). וכן כספ' י: על כן לנידה היתה כל מכבדיה הזילוח - כטעם "נע ונד תהיה בארץ" (בר' ד, יב).

³⁹ וכן כספ' י: ופירוש הזילוח - מטעם 'זול', הפך היקר והכבוד.

⁴⁰ כן ריק ב: כל מכבדיה הזילוח כי ראו ערותה - פתרוננו: כל האומות שהיו מכבדים אתה לשעבר, עתה הזילוח כשראו ערוותה.

⁴¹ כן כספ' י: וטעם כי ראו ערותה - בלכתה ערום ועריה (ע"פ יח' טז, ז), בין האומות.

מצוות 'עשה'. וכבר הארכנו על כל זה במקום אחר (מ"ב א' ע' 29; יש' ל, כ-כא). ובכלל, החטא היחידי העקרי שעשו עמינו בחרבן ירושלם - כי לא שמעו בקול ירמיהו, גם לפני החרבן גם אחריו ברדתם מצרים.

(ט)

רש"י: **טומאתה בשוליה** - לשון גנאי הוא: דם נדויה ניכר בשולי בגדיה (ראה איכ"ר א, ל); כלומר: חטאותיה גלויים, הרבה עשו בגלוי. **לא זכרה אחריתה** - כשהיו חוטאים לא היו נותנין לב מה תהא לאחרית⁴², וכן ריק ב: **טומאתה בשוליה** - כשהיתה מיטמאת בגילוליה, **לא זכרה אחריתה** - לא שמה על לבה תוכחת הנביאים, שמה תהיה באחריתה (ע"פ ש"ב ב, כו). והרחיב כספי: ואין צורך לבאר המשל והנמשל בזה ובכל מגלה זו, כי יאריך. גם כי מי שהוא בקי בספרי הנביאים ובפרט בספר ירמיהו יבין הכל, כי אין זאת המגלה - רק המשכת דבריו שם עם באורים ופירושים; והכל - נתינת דעות אמתיות לנו ולבנינו.

ריק א: **טומאתה בשוליה לא זכרה אחריתה** - דברו נביאים בלשון נקי. **שוליה** - הוא מקום ערותה, וכה פתרונו: בהיותה בשלֹתה וטומאתה בשוליה, שהיתה מזונה תחת בעלה, באהבת ה' את יהודה והמה פונים אל אלהים אחרים (ע"פ הו' ג, א). כספי: **טומאתה בשוליה** - כל אלה מליצות שיר. והסוג, דמותו הצרות לאשה מגוללה בדמים (ע"פ יש' ט, ד) ובעניינים מאוסים; וכן קדם "כי ראו ערותה" (לעיל, ח), עם שידוע שערות הנשים הוא המסותר מהן יותר. ובעבור ששולי המלבושים הם אחרית וסוף המלבושים, לכן אמר: **לא זכרה אחריתה**.

רש"י: לפיכך **ותרד פלאים** - ירידתה נפלאות **פלאים** הרבה, שהכל פליאים שאירע לה מה שלא אירע לכל עיר⁴³.

ראב"ע: כשהיה בתחלת דם הנדות נראה **בשוליה**⁴⁴, **לא** פחדה לזכר שמא תראה ערנותה בסוף, והיא מגולה ירדה למטה לא תראה. **פלאים** - ירדה ירידה נפלאה. פירוש אחר⁴⁵: **ותרד פלאים** - כמו 'ותספד': "וירדתי על ההרים" (שו' יא, לז); "נהה על המון מצרים והורידהו" (יח' לב, ח); וכן "אריד בשיחי" (תה' נה, ג). **ירד: ותרד פלאים** - ירדה ירידה, שכל השומע נפלא ממנה.

כספי: **ותרד פלאים** - מטעם 'ירידה' ממש, כטעם "ואתה תרד מטה מטה" (דב' כח, מג). וטעם **פלאים** - ירידות נפלאות, כלומר: מופלגות למטה, וזה בכמות ואיכות, כי הכל אמת בכאן; לכן אין מנחם לה, כי מי יוכל לנחמה על כמו זה?!

⁴² כן ריק א: **לא זכרה** כי מרה תהיה באחריתה (ע"פ ש"ב ב, כו).

⁴³ כן ריק א: **ותרד פלאים** - כמו "הפלא ה' את מכותך" (דב' כח, כט). וכן ריק ב: **ותרד פלאים** - פתרונו: ירדה ירידה מופלאה, שאירעו בה פילאי תוכחות מה שלא אירעו לכל אומה ולשון; נתקיים "הפלא... את מכותך" (דב' כח, כט).

⁴⁴ נ"ל כן ריד: **טומאתה בשוליה** - בעוד **טומאתה...**

⁴⁵ הפירוש בסוגריים במהד' הכתר, אך נמצא ללא הערה במהד' עה"ת.

ריק ב: ואין מנחם לה - פתרוננו: הבא לנחם אותה אין יכול לנחמה ולשעשעה באומה אחרת — כשם שהוא עושה בנינו, כשמתנבא בפורענותה הוא אומר "התיטבי מנא אמן היושבת" (לפנינו: ה'שבה) ביאורים מים סביב לה אשר חיל ים מים חומתה. כוש עצמה ומצרים ואין קצה פוט ולובים היו בעזרתך. גם היא לגולה הלכה בשבי גם עולליה ירוטשו בראש כל חוצות ועל נכבדיה ידו גורל וכל גדוליה רותקו בזיקים. גם את תשכרי תהי נעלמה גם את תבקשי מעוז מאויב" (נח' ג, ח-יא). וכן כשהנביא מתנבא בפורענות מצרים הוא מנחמה ומשעשעה באשור, דכתיב "אל מי דמית בגדלך. הנה אשור ארז בלבנון יפה ענף... וגבה קומה ובין עבותים היתה צמרתו. מים גדלוהו תהום רוממתהו את נהרותיה הולך סביבות מטעה ואת תעלותיה שלחה אל כל עצי השדה" (יח' לא, ב-ד). ו"ביום רדתו שאולה האבלתי כסיתי עליו את תהום ואמנע נהרותיה ויכלאו מים רבים" (שם, טו); "אל מי דמית ככה בכבוד ובגודל בעצי עדן והורדת את עצי עדן" וגו' (שם, יח) — למדת שכל אומה שלקתה, שיעשעה באומה אחרת. אבל ציון, אין המנחם יכול לדמות אליה אומה ולשון שלקתה כמותם; והוא שאמר: ראה ה' את עניי כי הגדיל אויב.

ראב"ע: ראה ה'... כי הגדיל אויב - לעשות⁴⁶, או לדבר.

כספי: הגדיל אויב - הפך ותדר, כטעם "יעלה עליך מעלה מעלה" וגו' (דב' כח, מג), וכן הפך עניי.

(י)

רש"י: ידו פרש צר - עמון ומואב. על כל מחמדיה - ספרי התורה, שנאמר בהן "הנחמדים מזהב" (תה' יט, יא). הכל נפנו לבזז כסף וזהב, והם נפנו על ספרי תורה לשורפם, לפי שכתוב בהם "לא יבא עמוני" וגו' (דב' כג, ד; ראה יבמות טז, ב).
ריק ב: ידו פרש צר על כל מחמדיה - זה הוא בית המקדש, כעניין שנאמר "הנני מחלל את מקדשי גאון עזכם מחמד עיניכם ומחמל נפשיכם" (יח' כד, כא).

כספי: כי ראתה גוים - אין זה נתינת סבה כלל למה שקדם ולא למה שיבא אחריו, אבל הוא ספור והגדה ממה שהיה. וזכור זה והקש על זה בכמה מקומות, ותעמוד על סודות נפלאות; וביאור זה הכלל 'אוצר ה' יבא.

ראב"ע: כי ראתה גוים - על ירושלם שבה. כן בפ"י המילים, ובפ"י הטעמים פ"י: כאשר ראתה שבאו מקדשה עמון ומואב, שלא קדמו אותם בלחם ובמים בצאתם ממצרים (ראה דב' כג, ה) מרוב אכזריות לבם, הוצרכה לתת להם כל מחמדיה.

⁴⁶ כן ריק א: כי הגדיל אויב לעשות.

ריק א: כי ראתה גוים באו מקדשה אשר צויתה, לשעבר, לא יבואו בקהל לך - אותן שלא היו כשירין לבא בקהל, כגון עמון ומואב⁴⁷ (ראה דב' כג,ד), ואדום עד דור שלישי⁴⁸ (ראה שם, ח-ט), הם באו מקדשה, ולשעבר לא היו ראויים לבוא בקהל ה', ועכשיו באו אפילו מקדשה⁴⁹. שלא תאמר: בני אדם שהם זרים להיכנס למקדש בלבד, אבל כשירים לבוא בקהל, נכנסו מקדשה; אלא אפילו אותם שאין כשירים לבוא בקהל באו מקדשה.

(יא)

ריק א: כל עמה נאנחים מבקשים לחם נתנו מחמדיהם באוכל להשיב נפש - פירוש: כל העם שבציון⁵⁰ הם מתאנחים ונותנים כל מחמד עיניהם כדי לקנות מהם אוכל להשיב נפשם אליהם, לפי שהם רעבים הרבה.

ריק ב: ואם תאמר: גם כל האומות נותנים ממחמדיהם באוכל, בתבואה; כל כסף וזהב שאדם כונס הוא נותנו בתבואה! יש להשיב: שאר האומות, אם נותנים כסף וזהב ומחמדיהם באוכל, הם קונים אותו לשובע נפשם ולזמן ארוך, וישראל נתנו מחמדיהם באוכל שאין בו אלא כדי להשיב נפש, לחיי שעה.
כספ': מחמדיהם - כולל עניינים רבים, כמו שידע הבקי בעברי.

ריק א: ראה ה' והביטה כי הייתי זוללה - פירוש: ועתה צועקת לפני הקדוש ברוך הוא ואומרת: ראה הקדוש ברוך הוא שאומות קורין לי 'זוללה'. זוללה - לשון 'זול', כלומר: כי הייתי זולות לבני אדם⁵¹ (ע"פ תה' יב,ט).
ראב"ע: זוללה - כמו "זולל וסובא" (דב' כא,ב). אחר שנתנה כל מחמד באוכל - דמתה לזולל, שיתן כל אשר יבוקש ממנו למלאות תאוות⁵².

⁴⁷ כן רש"י: אשר צוית (בנוסחנו: צויתה) לא יבואו בקהל לך - אילו עמון ומואב. וכן ריד: לא יבואו בקהל לך - אלו עמון ומואב (ראה דב' כג,ד; איכ"ר א,לח).

⁴⁸ כע"ז כספ': אשר צוית (בנוסחנו: צויתה) - הרכבת תנאי אל 'גוים', קדם זכרם, והם בפרט עמון ומואב (ראה דב' כג,ד), גם אחרים.

⁴⁹ כן ריק ב: כי ראתה גוים באו מקדשה אשר צויתה לא יבואו בקהל לך - בא היום שראתה גוים נכנסים לבית מקדשה, שלשעבר לא היו ראויים לבא אפילו בקהל, הם עמון ומואב שכתוב בהם "לא יבא עמוני ומואבי" וגו' (דב' כג,ד). וכן כספ': וזה הפלגה: כי באו במקדש - והוא המקום היותר מיוחד בעלוי - גוים שלא היו ראויים לבא בשום קבוץ פחות מעמינו.

⁵⁰ כן ראב"ע: לא היו מעטים הרעבים, רק כל עמה
⁵¹ כע"ז ריק ב: ראה ה' והביטה כי הייתי זוללה וזולות (ע"פ תה' יב,ט) לאומות. וכן ריד: זוללה - לשון 'זול' וביזיון.

⁵² כן כספ': זוללה - תאר הפעל, כמו "זולל וסובא" (דב' כא,ב). וכל עני ורעב נודד ללחם איה (ע"פ איוב טו,כג) מחזר על הפתחים הוא כן, רוצה לומר, שאוכל כה וכה תמיד, כי לא ישבע לעולם, ועינינו רואות תמיד.

(יב)

ראב"ע: מתפללת שלא יבא⁵³ אליכם; כמו הבא אלי. יש אומרים: מלשון 'אֵלֶּה'; ולא מצאנוה בלא אל"ף. הגידו לי אם יש מכאוב כמכאובי, ואתנחם. רש"י: לא (בנוסחא: לוא) אליכם - לא תהא צרה הזאת עוד לכל עוברי על דת⁵⁴. אמרו חכמים (ראה סנה' קדב); מיכן לקובלנא מן התורה: ראו מה עשה לי, הביטו וראו וגו'. והרחיב ריק א: הביטו וראו אם יש מכאוב כמכאובי אשר עולל לי - אשר פעל⁵⁵ עמי; הרי כמה דורות חטאו מיום שנכנסו לארץ, בכולם לא חרבה ירושלים ולא שמם מקדשינו כי אם בימינו. ריק ב: לוא אליכם כל עוברי דרך - כל עוברי דרך אלו הדורות, כמו "הלא שאלתם עוברי דרך" (איוב כא, בט); ופתרוננו: אל יקרה לדור אחר מה שהוקרה לדורו של צדקיהו: מן היום אשר יצאו ישראל ממצרים עד דורו של צדקיהו, אין לך דור שלא חטא, כעניין שנאמר "למן היום אשר יצאו אבותיכם מארץ מצרים עד היום הזה ואשלח אליכם את כל עבדי הנביאים יום השכם ושלוח. ולא שמעו אלי ולא הטו את אזנם" (יר' ז, כה-כו), ובכולן לא חרב הבית אלא בדורו של צדקיהו; הוא שאמרו רבותינו (ראה סע"ר כח): צדקיה שתה שמרי כל הדורות.

כספ"י: לא (בנוסחא: לוא) אליכם - כפשוטו, כי ידוע כי עוברי דרך הם מכל פאות הישוב עוברים ושבים. ולכן ביאור זאת השלילה הוא אמרו אחריו: הביטו וראו אם יש מכאוב כמכאובי וכו', כלומר: אין מכאוב כמכאובי. ביום - כי לכל זמן ברצון ה'; וכל התורה והנביאים מלאים מזה.

רש"י: אשר עולל - אשר נעשה⁵⁶. והרחיב ראב"ע: והוא מהבניין 'שלא נקרא שם פועלו', בעבור שאיננו בקמץ קטן כמו "כונן אשור" (תה' מג). ריק ב: אשר עולל לי - פתרוננו: אשר פִּעַל לי. ומסורת זה תהא מסור בידך: כל מקום שתראה 'עולל' בלא תי"ו - כמו 'ועולל למו כאשר עוללת לי' (להלן, בב), וכן "עיני עוללה לנפשי" (איכה ג, נא) - הוא לשון מעשה ולשון פעולה; ואם הוא כתוב בתי"ו - כמו "את אשר התעללתי במצרים" (שם' יב), וכמו "אשר התעולל (בנוסחא: התעלל) בהם" (ש"א יא, י), וכמו "ויתעללו בה" (ש"י יט, כה), וכן "ודקרוני והתעוללו (בנוסחא: והתעללו) ב" (ש"א לא, ד) - כולם לשון שחוק הם.

רש"י: אשר הוגה ה' אותי⁵⁷ ביום חרון אפו - גם זה לשון 'יגון' (ראה לעיל, ה). ריק א: אשר הוגה ה' ביום חרון אפו - אשר שיבר ביום חרון אפו.

⁵³ כן ריד: לוא אליכם - לא יגיע אליכם.

⁵⁴ כע"ז ריק א: לא (בנוסחא: לוא) אליכם כל עוברי דרך - לא יבואו אליכם כל עוברי דרך מה שהגיע אלי בעוונתי.

⁵⁵ כן ריד: אשר עולל - אשר עשה.

⁵⁶ כן ראב"ע: עולל - נעשה לי;

⁵⁷ כן כספ"י: אשר הוגה - נכון כמו אם אמר 'הוגה אותי'.

(יג)

רש"י: **וירדנה** - נמחן 'וירד אותה', וישבר אותה על ידי ירדיו ויסורין. לכך הנו"ן דגשה, לפותרו בלשון יחידית, כמו "יעשנה" (מל' ב,יב); "יכרסמנה" (תה' פ,יד); "ירענה" (שם); שהעצם לשון נקבה, כמה דאת אמר "העצמות היבשות" (יח' ל,ד); שיבר כל אחת ואחת.

ריק ב: **ממרום שלח אש בעצמותי וירדנה** - פתרונו: ממרום שלח אש בעצמי וידביקנה בעצמותי⁵⁸; כמו "יִרְדְּדוּ עַל הַכְּרוּבִים וְעַל הַחִמּוֹת" (תה' כ,ד); וכן בלשון המשנה (תרומו' י,א): הירודה פת בתנור, פתרונו: המדביק פת בתנור.

ראב"ע: **וירדנה** - שב אל האש, כי ימצא לשון זכר, כמו "תאכלהו אש לא נופח" (איוב כ,ו). והטעם: כמו "לא ירדנו בפרך" (וי' כה,נג). דמתה חרון אפו לאש, ירדה מהשמים והגיעה עד העצם; ואין לה יכולת לברוח ממול האש כי רשת פרושה⁶⁰, והיא משיבה לאחור; והאש הבעירה עד ששבה שוממה.

ריק ב: **כל היום דוה** - כמו "כל לבב דוי" (יש' א,ה).
ראב"ע: ויש דוה שתנוח לעתים ידועות, וזאת - **כל היום דוה**.

(יד)

רש"י: **נשקד עול פשעי בידו** - אין לתיבה זו דמיון במקרא; ובלשון ארמי של פסיקתא (ראה פר"כ בג,ג) **קורא לדרבן** (ראה ש"א יג,כא) **'מסקדא'**, "מלמד הבקר" (שו' ג,לא).⁶¹ ואומר אני: **נשקד** - נקודים נקודים, מנומרים ומסומנים היו **פשעי בידו** של הקדוש ברוך הוא לזכרון, לא נשכח מניינם ותשלומיהם.⁶²

ריק ב: **נשקד עול פשעי בידו** - לפי הענייני: נכתב ונחתם **עול פשעיי בידו**.

⁵⁸ כן ב"ל כוננת ריד: **וירדנה** - רדה **האש** בכל **עצמותיי**; תרגום "וירקעום" (במ' יז,ד): "ורדדינון"

(ת"א). כיע"ז כספי: **וירדנה** - וירדה אותה; וה' יתברך הוא השולח והרודה את **האש** בעצמותם. והטעם: התפשטות ודבוק בכל; וכן הוא עניין סוג שרש 'רדה', ויעויין כולל.

⁵⁹ כן ריק א: **ממרום שלח אש בעצמותי וירדנה** - פתרונו: וידביקנה **לאש בעצמותיי**; כמו "וירד על הכרובים ועל התימורות את הזהב" (מ"א ו,לב).

⁶⁰ כן כספי: **השיבני אחור** - כן יעשה כל עוף או דג בראותו את **הרשת** הפרושה; וירמיהו זכר **מינים מרעות**. וכן "כל חושך טמון לצפוניו תאכלהו אש לא נופח" (איוב כ,ו); **כבוד המורה מונח במקומו** (ראה מו"ב ב,ל).

⁶¹ פירוש זה מובא בריק ב: ובפתרוני רבינו שלמה ברבי יצחק ראיתי דומה: **נשקד** - 'כהדין מסקדתא דמסקד לה לתורתא' (ראה פר"כ בג,ג); **נשקד** הוא 'פיינטלי' בלעז. ויש גימגום בדבר.

⁶² {השוו ריק }

ריק א: נשקד עול פשעי [נדרו. נשקד] - פתרונו: ניבט⁶³, כמו קם מסקד⁶⁴ בההוא חורא

בבראשית רבא (ב"ר י, טז). [נשקד כתוב בשי"ן; שקד הקדוש ברוך הוא להביא עלי את הרעה.] עול

פשעי - עיוול פשעי; כמו "ועולתה קפצה פיה" (איוב ה, טז)⁶⁵. ופתרון נשקד עול

פשעי בידו: צופה ומביט על כל פשעיי והכל פקוד בידו⁶⁶.

ראב"ע: מלת נשקד אין לה אב ואם (ע"פ אס' ב, ז); והטעם: כמו 'נמשך' או 'נקשר'.

כספי: נשקד - מה נוכל להנבא במצאנו שרש ושם יחיד בספרי הקודש, ואין לנו - כמו

שאמר המורה (מו"נ א, סא) - מלשון העברי כי אם מעט?! והפליג ז"ל (ראה פה"מ תרומות א, א)

בשרש 'תרם' שהתחבטו בו כל הקודמים לפניו. ואפשר שטעם נשקד - נדבק, כמו

שאמרו המפרשים (ראה ראב"ע), אמנם אין זה הכרח.

רש"י: ישתרגו - נעשו⁶⁷ קליעות קליעות ועלו על צוארי⁶⁸; לשון משנה (מו"ק י, א): מסרגין

את המטות. והרחיב ריק ב: ישתרגו - נעשו שריגים⁶⁹, ופתרונו: הפשעים רבו

וגדלו⁷⁰ ונעשו שריגים עד שעלו על צוארי והכשיל כח⁷¹; ודומה לו ביחזקאל

"צץ המטה פרח הזודון. החמס קם למטה רשע" (א"י, טז).

ראב"ע: תי"ו ישתרגו - מבניין 'התפעל' ממשפחת "השריגים" (בר' מ"ב).

ראב"ע: הכשיל - שב אל עול פשעי⁷².

כספי: הכשיל - רמז לה', ואחריו העול, כי כולם הכשילו כח עמינו; רק ה' יתברך הוא

הפועל הרחוק, וכן לכל פ'על, כמו שבאר המורה בתכלית (מו"נ א, טס).

⁶³ כן תוספת בפרש"י: [נשקד] נשקד בסמך כמו 'נשקד' בשי"ן; והרבה יש בבראשית רבה לשון 'הבטח' [תוספת זו מופיעה רק בשי"ן אוקספורד 165, פרמא 3081. היא חסרה בשי"ן לוצקי 778, לייפציג 1, אוקספורד 34, פרמא 3204.

וכן ריד: נשקד - אין לו דומה, ופתרונו לפי עניינו: ניבט ונראה הוא עיוני בידו.

⁶⁴ בכת"י 66 שם מסתכל.

⁶⁵ כן ריק ב: עול פשעי - כמו "ועולתה קפצה פיה" (איוב ה, טז).

⁶⁶ כע"ז כספי: בידו - כנוי לה', שקדם זכרו (ראה לעיל יב) ושיבא אחר כן (בפסוק).

⁶⁷ כן כספי: ישתרגו - רמז לפשעים, וכן עלו.

⁶⁸ כן ריק א: ישתרגו - הפשעים רבו והלכו, שנעשו שריגים עד שעלו על צוארי והכשיל כוחי.

⁶⁹ כן ראב"ע: דמתה הענות לשריגים שלגפן, שתולדותם להאחו עם כל עץ גבוה ויגבהו.

⁷⁰ כן ריד: ישתרגו - גדלו ונתעבו.

⁷¹ כן ראב"ע: הכשיל - שב אל עול פשעי.

⁷² כן דעת רש"י וריק לעיל.

ראב"ע: ומלת נתנני - כמו 'עזבני' (ראה תה' לז, לג); וכן "על כן לא נתתיך" (בר' כו, י). והטעם: ביד העונות. ויתכן: ביד האויב, בעבור הפשעים. ויחסר 'אשר' אחר בידי⁷³; גם אחר קום - 'עמו' או 'מפניו'.

(טו)

רש"י: סלה - רמס ורפס; לשון "סלו סלו המסלה"⁷⁴ (יש' סב, י; ראה איכ"ר א, כג).
ראב"ע: סלה - מגזרת 'מסלה', וכן גת דרך ה'; גת דרך - מ'דרך'. רק "סלה" (ראה תה' ג, ג, ופירושו שם) - שורש אחר.

כספי: סלה - מטעם "סלית כל שוגים מחוקיק" (תה' קיט, קיח), כי אבירי הם ישראלים, ועניינו לרעה. ולא נוכל לתרגמו ביחוד עצמי, כי אין לנו שמוש העברי כולו, אבל די לנו שנבין העניין בכלל.

רש"י: קרא עלי מועד - יעידת גייסות לבא עלי. ורבותינו דרשו מה שדרשו (ראה תענית כט, א): תמוז דההוא שתא מלויי מליאה, של שנה שנייה לצאתם ממצרים, לכך אירעה חזרתן של מרגלים ליל תשעה באב שעליה הוקבע בכייתן לדורות.
ריק ב: קרא עלי מועד - פתרונו: גזר עלי מועד; כמו "כי קרא ה' לרעב" (מ"ב ח, א).
ראב"ע: כאילו הקדיש קרואים (ע"פ צפ' א, ז), לבוא לשכר הבחורים בעלי הכח יד: מועד - יום מזומן לפורענות.
כספי: מועד - זמן מוגבל.

רש"י: גת דרך - לשון הריגה, כמו "פורה דרכתי לבדי" (יש' סג, ג); כדורך ענבים להוציא יינם, כך רמס אנשים להוציא דמם.
ראב"ע: גת - יקב. נגרו דמיהם כדם ענב (ע"פ דב' לב, יד) בגת.

ריק ב: לבתולות בת יהודה⁷⁵ - לעם יהודה, הדומה לבתולה היושבת בשלוותה, שלא נסתה כף רגלה הצג על הארץ (ע"פ דב' כח, נו).
ראב"ע: בתולת - סמוכה אל בת, ובת יהודה - כל השבט שהוליד יהודה; והבתולה - ירושלם.

כספי: גת דרך ה' - דבר ירמיהו כנגד כנסת ישראל; ורבים כן בזה הספר, וכל שכן בתלים, וכולם למדו ממשה, רבן של כל הנביאים (ראה דב' לב).

⁷³ כן כספי: בידי לא אוכל קום - נכון בעברי ובהגיון, כמו שהיה נכון אם אמר 'בידי אשר לא אוכל קום', או 'בידי איש אשר לא אוכל קום'.

⁷⁴ כן ריק: סלה כל אבירי ה' - מגזרת "וסר מרע מסתולל" (בנסחט: משתולל; יש' נט, טו), שפתרונו: נידש, ועשוי כמסילה זו שהכל דשו בה. אף כאן: סלה - פתרונו: רמס כל אבירי וישימם כעפר לרדש (ע"פ מ"ב יג, י). וכע"ז ראב"ע: סלה - נתנה ביד צר, כי אביריה, אנשי המלחמה, דרךם האל במסלה, והם בקרבה. וכן יד: סילה כל אבירי - לשון רמיסה ודריכה, מלשון "סולו המסילה" (יש' סב, י), ושני שרשים הם: 'סלל' ו'סלה'.

⁷⁵ דיבור זו ג"כ בריק א, אות באות. (מלבד הדומה ← שדומה)

(טז)

רש"י: עיני עיני - כלומר: תמיד תמיד עיני יורדה מים. כפל הלשון מלמד שאין הפוגות (ע"פ איכה ג, מט).

ריק ב: על אלה אני בוכיה עיני עיני יורדה מים כי רחק ממני מנחם משיב נפשי - כאילו אומרת: כל התוכחות האמורות למעלה, אילו היה אדם שהיה יכול לנחמני כדי להשיב את נפשי הייתי מתנחמת; אבל על אלה אני בוכייה, כי רחק ממני מנחם משיב נפשי - שכל כך גדול כאבי שאין אדם יכול לנחמני להשיב נפשי; כשם שהוא אומר בעיניי: "מה אעידך ומה אדמה לך הבת ירושלם מה אשוה לך ואנחמך בתולת בת ציון כי גדול כים שברך מי ירפא לך" (איכה ב, ג).

ראב"ע: אמרה ירושלם, שהיא "בתולת בת יהודה" (לעיל, טו); על הרעות שהזכרתי אני בוכיה, בכיה (בנוסחתי: בוכיה) - כמו "פוריה" (יש' יז, י). עיני יורדה מים - עין אנוש דומה לעין המים, והעין יורד; וכן "יזלו מים" (יר' ט, יז). ושניהם פעלים עומדים. עת אחר עת תרדנה עיני דמעה, ואין מנחם; ובניי שגלו - שוממים, כי גבר אויב הצר עליהם.

כספי: ואמרו על אלה - רמז למה שקדם ולמה שיתאחר. יורדה - נכון בעברי ובהגיון, וכן "העיר היוצאת" (עמ' ה, ג) ורבים כן; כל שכן כי עין הרואה ועין המים מתיחסים. משיב נפשי - גם זה כמו שקדם, "להשיב נפש" (לעיל, יא), וכתוב "והיה לך למשיב נפש" (רות ד, טו).

(יז)

ריק*: פרשה ציון בידיה - שיברה בידיה; כמו "פרוש" (בנוסחתי: פרס) לרעב לחמך" (יש' נח, ז), שפתונו: בצע לרעב לחמך; וכן "לא יפרשו" (בנוסחתי: יפרסו) להם על אבל לנחמו על מת" (יר' טז, ז), שפתונו: לא ישברו להם ככר לחם {להבריא את האבל ולנחמו על מת} 76.

ריד: פירשה ציון בידיה - כאשה אבלה, שפושטת ידיה וזרועותיה מתוך מרירות נפשה. ראב"ע: ב"ת בידיה נוסף; כמו "ותשקמו בדמעות" (תה' פ, י).

כספי: פרשה ציון בידיה - ידוע לבקיאם בעברי ובהגיון, כי זה הלשון בתכלית הנאה והדיוק. ולכן נטה אבן עזרא שאמר כי ב"ת בידיה נוסף; וכבר הודעתי יסוד זה המבואר ב'ספר השמע' על מה שכתוב בתורה "ארץ אוכלת יושביה" (במ' יג, לב), חלוף מה שפירשו המורה (מו"נ א, ל), כבודו מונח במקומו. ואולם פרישת הידים בכאן הוא דרך מתחנן, כמו "פרשתי ידי כל היום אל עם סורר" (יש' סה, ב). וכן עמינו היו מתחננים לעמים שיחוננו אותם, אם באכל אם בזולת זה, עד שיתנחמו מעט, ולא מצאו, כמו שאמר: אין מנחם לה.

⁷⁶ סוגריים בריק א: על אבל להבריא על מתו, לנחם.

רש"י: **צוה ה' ליעקב סביביו צריו - צוה על יעקב שיהו צריו סביביו**. אף כשגלו לבבל ולאשור, הגלה סנחריב את אויביהם עמון ומואב והושיבם אצלם, והם מקנתרין אותן; כמו שאמרו במסכת קדושין (א,עב): הומניא איכא בבבל כולה דעמונאי. **לנדה - לריחוק, לבז.**⁷⁷

ריק ב: **צוה ה' ליעקב סביביו צריו - פתרונו: צוה ה' ליעקב שיהו כל שכניו שסביביו מצרים לו.**

ראב"ע: גם **ציון**, עיר המלוכה, בקשה **מנחם** ואין, כי השם גזר על **יעקב**, וצוה לבוא **צריו** מכל **סביביו**; ויטמאו **ירושלם**, ותהי **כנדה**. **ריד: צוה ה' צריו של יעקב - להיות סביביו, להציק לו.**

(יח)

ריק ב: **צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי** - הנושא הקינה הזאת על ישראל מדבר במקום ישראל, כשליח שמדבר במקום שולחיו, וכאילו ישראל אומרים: **צדיק הוא על כל הבא עלי** (ע"פ נחמ' ט, לג), **כי בעון שפיהו מריתי באו עלי תוכחות הללו.**

ראב"ע: הצדיקה הדין והיא אומרת: **שמעו נא כל העמים, שראיתם בתולדותי ובחוריי בשבי - כי בעוני נשבו. כל נא - לשון עתה; וכן "אוי נא לנו" (איכה ה, טז); גם "אל נא רפא נא לה" (במ' יב, ג), על כן השיב השם "הלא תכלם שבעת ימים" (שם, יד); "יומת נא" (יר' לח, ד); "דבר נא" (שם' יא, ב); "שמע נא" (ש"א כב, יב). ועם תוספת אל"ף - לשון בקשה; ובלשון ישמעאל הפוך הוא, כמו 'עתה'.**

ריק א: **[צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי - אמרו חכמים (ראה תענית כב, ב): כשמת יאשיהו היה מדבר בלחש, היטה ירמיהו אזניו ושמע שהיה מצדיק עליו את הדין ואומר: צדיק הוא ה']**⁷⁸

(יט)

רש"י: **קראתי למאהביי - לאותם שהיו מראים עצמם כאוהבים.** **ראב"ע: למאהבי - איננו כמו "אוהבי" (שם' כו); אכן טעמו: למבקשים שאוהב אותם.** **כספי: למאהבי - חשבו אנשים מקפידים בלשון העברי, שבא בכאן שמוש ה'כבד' להורות על חולשת אהבתם, כי תכליתו: המה רמוגי; וכן "אלכה אחרי מאהבי" (הו' ב, ז). ולא ידעו אלה כי נהפוך הוא, כי זה וכל שמוש 'כבד' הוא להורות על התאר החזק, כמו**

⁷⁷ כן ריק ב: היתה ירושלם לנדה ביניהם - נבזים ושפלים לכל העמים כטומאת הנדה (ע"פ יח' ל, יז). וכן כספי: היתה ירושלם לנדה ביניהם - ידוע אצל הבקאים בעברי ובבאור השמות אשר ב'מה שאחר הטבע', כי נכון לומר היתה לנדה מטעם 'הוא הוא', כמו אם אמר 'היתה כנדה' מטעם 'הדומה'. וידוע כי הנדה הוא תאר לאשה המרוחקת והנתעבת, לכן היא מתוארת בשם 'נדה', משרש 'נדד', לכמה סבות.
⁷⁸ 1629, חסר ל27298, פרמה .., ברסלו. (הערת עה"ת)

שידוע בהגיון ובחכמת דיוק פחות ויתר. וזה עיון פילוסופי דק מופלג, בארנוהו במקום אחר. אבל המכוון בכאן כי אמר: אני קראתי לאנשים היותר אוהבים אותי, כי בטחתי בהם בטחון עצום, וגם המה רמוני. והכונה אם מבני אשור או זולתו, כמו מעמון ומואב ושעיר והדומים להם⁷⁹.

ראב"ע: קראתי לנכרים שכני, אולי יתנו לי עצה, והמה רמוני. כי כל יועצי מתו ברעב, והכהנים המתפללים בעדי, והזקנים אנשי עצתי; רק נשארו מהבחורים והבתולות שיש להם כח לסבול - גם הם נשבו.

רש"י: המה רמוני - כגון בני ישמעאל, שהיו יוצאים לקראת הגולים כשהיו השבאים מוליכים אותם דרך עליהם, ומראים עצמם כאילו מרחמים עליהם, והיו מוציאים אליהם מיני מלוחים ונודות נפוחים, כסבורים שהוא יין, ואוכלים וצמאים ורוצים לשתות, וכשמטיר הנוד בשיניו היתה רוח נכנסת במעיו והוא מת. וזהו שאמר הכתוב "ביער בערב תלינו" וגו', "לקראת צמא התיו מים יושבי ארץ תימא בלחמו קדמו נודד" (יש' באיג"ד; ראה איכ"ר ב"ד). וישיבו את נפשם - כדי שישבו את נפשם⁸⁰.

(כ)

ראב"ע: והייתי צועקת לשם ומתודה, כאשר ראיתי חרב הצר משכלת בחוץ ובבית רעב כמות.

רש"י: חמרמרו - כווצו; ויש בלשון משנה (חולין ג,א): 'נפלה לאור ונחמרו בני מעיה'.

ריק ב: מעי חמרמרו - פתרונו: מעי רותחו, כאותה ששנינו (משנה חולין ג,א): נפלה לאור ונחמרו בני מעיה⁸¹.

ראב"ע: חמרמרו - כפול העי"ן והלמ"ד. והטעם: כמו עכורים; וכן "פני חמרמרו" (איוב טז, טז). והם מגזרת 'חומר', כי הבכי כמים; וכן "יין חמר" (תה"ט, עה, ט)⁸².

ריד: חמרמרו - לשון חמימות ושריפה.

⁷⁹ כן ריק א: קראתי למאהבי המה רמוני - אומות שדבקתי בהם לאהבה, כגון בני אשור ובני בבל וכל כשדים, כשם שאמר הנביא "ואל⁷⁹ (בנוסחתי: אל) בני אשור עגבה" (יח' בגיב וראה פס' בג' שם), וכן אל בני בבל, הם הרעו לי יותר מכל האומות. וכן ריק ב: קראתי למאהבי המה רמוני - פתרונו: האומות שדבקתי בהם לאהבה — הם מצרים ואשור, מצרים דכתיב "ותוני אל בני מצרים" (יח' טז, כו), וכתיב "אל בני אשור עגבה" (יח' בגיב), — להם קראתי לעזרתי, והמה רימוני - שלא עזרוני; כשם שהוא אומר בעיניי: "עודינו תכלינה עיינו אל עזרתינו הבל בצפיתנו צפינו אל גוי לא יושיע" (איכה ד, י).

⁸⁰ כן כספ"י: וישיבו - נכון בכאן בעברי ובהגיון כמו אם אמר 'שישיבו'.

⁸¹ כן ריק א: מעי חמרמרו - כאותה ששנינו (משנה חולין ג,א): נחמרו בני מעיה, ופתרונו: מעיי רותחו.

⁸² כן כספ"י: חמרמרו - מטעם 'חמר'.

כס"פ: כי מרו מריתי - זה נתינת סבה אל נהפך לבי, כטעם "ויהפך ללב פרעה" (שם' יד,ה), כלומר: שנוי רצון. וזה, כי כמה פעמים רצה צדקיהו ורבים מן העם להמסר לנבוכד נצר, כמו שמפורש בירמיהו (פרק לח), אך באחרית מרו פי ה' וירמיהו שהיה יועץ זה.

רש"י: בבית כמות - בתוך הבית היתה אימת שדים ומזיקים ומלאכי מות, ומחוץ חרב האויב משכלת.

ריק ב: בבית כמות - פתונו: מבפנים אימת מות; כמו "מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה" (דב' לב,ה).

ריד: מחוץ שכלה חרב - כענין שנאמר "מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה" (דב' לב,ה), שבתוך העיר היה הדבר ובחוץ חרב האויב.

ראב"ע: ובבית רעב כמות.

כס"פ: בבית כמות - זה משרת אל כ"ף הקירוב והאמות יחד, כי הכל היה בבתיהם, כטעם "ומחדרים אימה" (דב' לב,ה).

(כא)

ראב"ע: שמעו - מאהבי, הנזכרים למעלה⁸³ (פס' ט), ואין מנחם מהם; והאויבים שמעו צעקותיי ושמחו...

רש"י: כי אתה עשית - אתה גרמת לי שהם שונאים אותי, שהבדלתי ממאכלם וממשתיהם ומהתחתן בהם; אם נתחתנתי בהם, היו מרחמים [עלי] על בני בנותיהם. ריק ב: כל אויבי שמעו רעתי ששו כי אתה עשית - כי ממך הייתה סיבה, ועל דבר זה ששו: שהיתה גזרה גזורה מאיתך⁸⁴. בתחילה, כששמעו האומות שהיה נבוכד נצר מתקן עצמו לצור על ירושלים, לא האמינו מלכי ארץ וכל יושבי תבל (ע"פ איכה ד,ב) שיהא כח לצר ואויב לבא על ירושלים; אבל כששמעו ירמיה מתנבא "כי הנני קורא לכל משפחות ממלכות צפונה... ובאו ונתנו איש כסאו פתח שערי ירושלים" וגו' (א,טו) - כיון ששמעו שמאיתך היתה גזירה גזורה, אותה שעה ששו. הוא שאומר כאן: כל אויבי שמעו רעתי ששו כי אתה עשית.

ראב"ע: שמחו, כי אתה שמחתם וקרבת היום שקראתם ובאו במצוותך, עד שיהיו נמשלים לך. ויתכן להיות פירושו לעתיד: לו תביא היום שקראת ביד הנביאים, ויארע להם מה שאירע לי.

כס"פ: כי אתה עשית - גם זה אינו נתינת סבה בעצם אל ששו {ע' פירושו לעיל אה, 'נתינת סבה

פועלת לכל מה שקדם, שהכל דבר אחד בענין'}

⁸³ כן כס"פ: שמעו - רמז לידועים האוהבים, שקדם זכרם כמה פעמים, גם יזכירם אחר זה.

⁸⁴ ע"כ ג"כ בריק א.

רש"י: **הבאת יום קראת** - הלואי והבאת עליהם יום המועד שקראת עלי, ויהיו כמוני ברעה (ראה איכ"ר א, נ),⁸⁵.

ריק א: **הבאת יום קראת** - מכמה שנים, שקראת על ידי נביא לבוא נבוכד נצר על ירושלים ולהחריבה. אמר רבי לוי (ראה איכ"ר פתיחתא בג): שמונה עשרה שנה היתה בת קול מפוצצת בביתו שלאותו רשע: עבדא בישא קום חרוב ביתא דמרך, דבני מרך לא שמעין ליה.

ריק ב: **הבאת יום קראת ויהיו כמוני** - שאר מועדות, שמלך בשר ודם מוועד יום קרב ומלחמה, הרבה פעמים בטל המועד, כמו "פרעה מלך מצרים שאון העביר המועד" (יר' מו, יז), אבל אתה **הבאת יום קראת**, פתרונו: יום שקבעת לפורענות לא עבר ולא בטלה גזירה; אותו יום שכתוב "קרא עלי מועד לשבור בחורי" (לעיל, טו) **הבאת**. ויהיו כמוני - פתרונו: כאשר לא עבר יום שקבעת לפורענותי, כמו שכתוב: **הבאת יום קראת**, כמו כן יום שקבעת לפורענותם, "כי יום נקם לה' שנת שילומים לריב ציון" (יש' לד, ח), יבא ולא יעבר.

ריק א: ויהיו כמוני – כלומר: כמו שאני שוממה כך יהיו הם שוממים.⁸⁶

(כב)

רש"י: **תבא כל רעתם לפניך** - יפקדו ויזכרו עוונותם לפניך⁸⁷. **ועולל למו** - ופעול למו⁸⁸; כמו "גם במעלליו יתנכר" (מש' ב, א); "וכפרי מעלליו" (יר' לב, ט).

ראב"ע: **ועולל** - עשה; מגזרת "עלילותיו" (יש' יב, ד). והנכון, שטעמו כמו 'סבה'; וכן 'ולו נתכנו עלילות' (ש"א ב, ג).

ריק ב: **ועולל למו כאשר עוללת לי על כל פשעי** - שכשם שעוללת לי על פשעי מכאוב שאין לדמותו לשום מכאוב, כמו שכתוב למעלה "הביטו וראו אם יש מכאוב כמכאובי" וגו' (לעיל, יב), כן **עולל למו** מכאוב גדול שלא יוכלו לדמות אליו שום מכאוב. **כי רבות אנחותי ולבי דוי** - בנוהג שבעולם, אדם כואב באחד מאיבריו אין שאר אברים מרגישים וכואבים כל כך; אבל כשהלב דוה - כל הגוף דוה, ואין כאב ככאב הלב וכשבר רוח (ראה יש' סה, ד).

⁸⁵ כן ראב"ע: **הבאת יום קראת** - תחסר מלת 'לו' טרם **הבאת**, כאילו היא מתאוה. ויתכן להיות **כמשמעו**. וכע"ז ריד: **הבאת יום** - כמו 'תביא יום ותקרא' עליהם פורענות, ויהיו כמוני; וכן כל אלו שמדבר לשון עבר הוא לשון עתיד, שכך דרך המקרא, לדבר העתיד בלשון עבר ועבר בלשון עתיד.

⁸⁶ פ"י זה ע"פ מהד"ט עה"ת והוא בכ"ז פ, ד, ובגיליון בכ"ז ל. בכ"ז צ חסר.

⁸⁷ כן ריק ב: **תבא כל רעתם לפניך** - ועונם מלפניך אל תמחה (ע"פ נחמ' ג, לז), וכן ראב"ע: עשה להם בעבור רעתם כאשר עשית לי בעבור פשעי, **כי לבי דוי**; עד שיהיו כמוני (ראה לעיל, כא) - כאשר פשעו גם הם. וכן ספ"י: **רעתם** - הרעות שעשו בכמה מינים.

⁸⁸ כן ספ"י: **ועולל** - ועשה; לשון בקשה ממנו לה' יתברך.

פרק ב

(א)

רש"י: **איכה יעיב** - יאפיל⁸⁹; כמה דאת אמר "והשמים התקדרו בעבים" (בנוסחא: עבים; מ"א יח, מה).

ראב"ע: **איכה יעיב** - יש אומרים (ראה רש"י): **יעיב** - מ'עב', כמו 'יחשיך'. והנכון: יגביה עד עב; לא הגביה השם את ציון, רק באפו - כדי להשליכה ממקום גבוה. ריד: ...איך החשיך?! שזה הוא עבר ומדבר בלשון עתיד.

רש"י: **משמים ארץ** - לאחר שהגביהם עד לשמים, השליכם לארץ בבת אחת, ולא מעט מעט; מאיגרא רמא לבירא עמיקתא (ראה חגיגה ה, ב).⁹⁰

ריק ב: השליך משמים ארץ תפארת ישראל - הם "מבצרי בת יהודה" ו"כל נאות יעקב" ו"ממלכה ושריה", כמו שמפרש למטה (פס' ב); כל אלה נקראו 'תפארת ישראל'.

כספי: **ולא זכר** - ה' יתברך - ברצונו, לא שקרה לו שכחה כמקרה בני האדם, וחלילה! ואולי לא היה זה כמו זה: "ולא זכר שר המשקים" (בר' מ, בג).

רש"י: **הדום רגליו** - שרפרף מרגלותיו⁹¹; וזה בית המקדש (ראה איכ"ר ד, ג).⁹² ריק ב: **ולא זכר הדום רגליו ביום אפו** - פתרונו: **לא זכר** עולמו **ביום אפו**; שהארץ וכל יושביה נקראו 'הדום רגליו', דכתיב "השמים כסאי והארץ הדום רגליו" (יש' יד, יט). ואנשי פתרון פותרין בו (ע"י רש"י): **לא זכר** מקדשו **ביום אפו**: "והארץ הדום רגליו" - תירגם יוהנתן: "בית מקדשי" (אינו בת"י שלפנינו).

כספי: וקרא בית המקדש בפרט 'הדום רגליו', ואם כן הוא כל ירושלם, גם כל ארץ ישראל, גם כל הארץ שבעולם; והכל אמת מצדדים, וזכור זה והקש על זה.

(ב)

ריד: **בילע** - לשון השחתה, כמו "בילע המות" (יש' בה, ח).

⁸⁹ כן ריק ב: **איכה יעיב באפו ה' את בת ציון** - פתרונו: יחשיך; לשון "עבים" (ש"י ה, ד). וכן ריד: **איכה יעיב** - לשון "עבים" הוא, והוא לשון חושך וכן כספי: **איכה יעיב** - מטעם 'עב' וענן וחשך, כטעם "והחשכתי לארץ ביום צר" (עמ' ח, ט).

⁹⁰ כע"ז כספי: **ארץ** - נכון בעברי ובהגיון כמו שהיה נכון אם אמר 'לארץ'. והנה **תפארת ישראל** היתה גבוהה, עד שמים הגיע (ע"פ דה"ב כח, ט), להפלגה. גם ידוע לידועים שתוף 'שמים'.

⁹¹ כן ראב"ע: **הדום** - דמות כסא קטן לרגלים.

⁹² כן ריק א: **ולא זכר הדום רגליו** - בית המקדש שהוא **הדום רגליו**, כשם שאמר ישעיה: "ושוליו מליאים את ההיכל" (יח, י). ופתרו בו אנשי פתרון: הוא יושב על כסא רם ונישא **והדום רגליו** ממלאים את ההיכל, כלומר שגבוה כל כך, שבשמים הכין כסאו **והדום רגליו** מגיעין להיכל שלמטה. וכן ישעיה הוא אומר: "השמים כסאי והארץ הדום רגליו" (יח, יט), ופירש יונתן: זהו בית המקדש (אינו בת"י שלפנינו). וכן ריד: **הדום רגליו** - זהו בית המקדש, כמו שנאמר "ושוליו מליאים את ההיכל" (יש' יח, י).

רש"י: **נאות יעקב** - בתי יעקב, לשון 'נוה'.⁹³ **הגיע לארץ** - השפילם לארץ.

כספ"י: **הגיע לארץ** - כי המבצרים הם גבוהים עד שמים, כטעם "ערים גדולות ובצורות בשמים" (דב' ט,א); וכן נאמר "עד רדת חומותיהם הגבוהות והבצורות" (דב' כח,ב), וכן "עד רדתה" (דב' כב,ב).

רש"י: **חלל ממלכה** - אילו ישראל שהיו קרוים "ממלכת כהנים" (שם' יט,ו).

ראב"ע: והשפיל המבצרים, **וחלל ממלכה** - שהיו דרים במגדל וארמון גאה.

רש"י: **וישריה** - מדרש אגדה יש (ראה איכ"ר ב,ה): אילו שרים של מעלה שהחליפם, הממונה על האור מינה על המים, והחליף כל הממונים; לפי שהיו ברשעי ישראל בעלי שם המפורש, ובוטחים שישביעו את שרי מעלה להצילם מאש וממים ומחרב, עכשיו כשהיה משביע את שר האש בשמו, הוא משיב: אין ממשלה זו בידי; וכן כולם.

(ג)

ריד: **גדע** - כמו "ורמי הקומה גדועים" (יש' י,לג).

ריק ב: **גדע בחרי אף כל קרן ישראל** - קרן ישראל, קרן כהונה, קרן לוויה, קרן מלכות, קרן נבואה, קרן תורה.

ראב"ע: **גדע כל קרן ישראל** - השתי מלכיות.

כספ"י: **קרן** - כפשוטו, וכן "רמה קרני" (ש"א ב,א), כי זה עניין משל ודמיון.

רש"י: **השיב אחור ימינו** - עשה עצמו כמשיב **אחור ימינו** מלהלחם בעד בניו.⁹⁴
כספ"י: **ימינו** - כנוי לישראל, גם לשם להפלגה; וכן **השיב** - רמז לישראל גם לה', כי הכל כוון ירמיהו בכאן, כי "משפטי ה' אמת צדקו יחדיו" (תה' יט,י).

ראב"ע: **ויבער** - פועל עומד; ויחסר 'אף'. והנכון, שהוא שב אל **בחרי אף**.

כספ"י: **ויבער** - היותר נאות אצלי שזה 'יוצא', והוא רמז לה'. ודמה החרבן לאש בוערת, ויותר מופלג: **אש להבה**, שהיא יותר אוכלת סביב מאש גחלים.

(ד)

רש"י: **דרך קשתו** - לפי שכן דרך קשתות שהם חזקים, לשום רגליו עליהם כשהוא כופפם, לכך נכתב בלשון 'דריכה'.

⁹³ כן ראב"ע: אל"ף **נאות** - במקום וי", כמו "נות... רועים" (צפ' ב,ו); וכן "תתאו לכם" (במ' לד,ו).

⁹⁴ כן ריק ב: **השיב אחור ימינו מפני אויב** - ימינו, שהיתה מגינה על ישראל עד עכשיו מן האומות, כעניין שנאמר "ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' תרעץ אויב" (שם' טו,ו), עכשיו עומדה לה מנגד, שלא עזרה אותם מחרב האויב. וכן ריק א בשוניים קלים.

ריק ב: דרך קשתו כאויב נצב ימינו - לירות בו את החץ, כביכול כצר שתופש את הקשת בשמאלו ויורה את החץ ביד ימינו; כעיניין שנאמר "והכיתי קשתך מיד שמאלך וחיציק מיד ימינך אפיל" (יח' לט,ג).

ריק א: נצב ימינו כצר - ימינו שהיתה עומדת להם לעזרה הפכה להיות להם לרעה.⁹⁵

ראב"ע: נצב ימינו - בניין 'נפעל'. ויש 'ימין' זכר: "... נאדרי בכח" (שמ' טו,י). וטעם באהל - אם תפל האש בו, הכל יאכל מיד.

כספ"י: דרך - גם זה רמז לה', כי הוא הפועל הראש והראשון לכל מעשה ועושה; וזה יותר מופלג מן "השיב אחר ימינו" (לעיל,ג), כי שם העדר עזר, ופה מציאות נגוד. מחדמי עין - כטעם "מחמד עיניך" (יח' כד,טז).

רש"י:⁹⁶ [ת"ג:] שפך כאש חמתו - כן חבור המלה: שפך חמתו שהיא כאש; כי לא מצינו 'שפיכה' של 'אש', אלא אצל 'חמה', כדכתיב "שפוך חמתך על הגוים" (יר' יבה,י).

(ה)

ראב"ע: בלע ישראל - על גלות שומרון; והיה יהודה אחרי גלות השבטים באנחה.

רש"י: וירב בבת יהודה - הרבה בכנסת יהודה תאניה ואניה - צער ויללה.

ריק: תאניה ואניה - ... אנינות ואבילות.⁹⁷

רש"י: וירב - יו"ד נקוד קמץ [קטן] (סגול), שהוא לשון 'הרבה את אחרים';⁹⁸ "וירב העם ויעצמו" (שמ' א,כא) - נקוד חרק, שהוא לשון 'רבה הוא עצמו'. וכן כל תיבה שפעל שלה בה"י, כגון 'פנה', 'בנה', 'זנה', כן דרכה לשמש כשהוא מחסר ממנה ה"י: כשהוא מדבר על עצמו נקוד חירק, כגון "ויפן פרעה" (שמ' ז,כג), וכשהוא מדבר על אחרים נקוד קמץ: "ויפן זנב אל זנב" (שו' טו,ד); "ויגל יהודה מעל אדמתו" (מ"ב כה,כא) - "ויגל מלך בבל (לפנינו: אשור) את ישראל אשורה" (מ"ב יח,יא).

⁹⁵ כן ראב"ע: לא דיי שלא נלחם עם הצר, ש"השיב אחר ימינו" (לעיל,ג) כאילו אין כח לו, עד ששב כאויב.

⁹⁶ ההוספה מופיעה בגיליון בכ"י לוצקי 778 (שם הוא קטוע), בכ"י פרמא 3081, ובדפוסים. היא חסרה בכ"י אוקספורד 165, לייפציג 1, אוקספורד 34.

⁹⁷ כן ראב"ע: תאניה - התי"ו נוסף, מגזרת "ואנו ואבלו" (יש' ג,כז). כע"ז ריד: תאניה ואניה - לשון 'אנינות'.

⁹⁸ כן ריק*: וירב בבת יהודה תאניה ואניה - פתרונו: ויגדיל... אילו היה נקוד 'וירב', היה פתרונו: ויגדל, כמו 'וירב העם' (שמ' א,כ). וכן ראב"ע: וירב - בשלש נקודות תחת היו"ד, מהבניין 'הכבד הנוסף'. וכן ריד: וירב - כמו 'וירב', ופתרונו: הרבה. וכן כספ"י: וירב - בשלש נקודות תחת היו"ד, והוא מ'הפעיל' כמו 'וירבה'.

(1)

רש"י: **ויחמס** - לשון כריתה, וכן "**יחמס כגפן בסרו**" (איוב טו, לג); "**נחמסו עקיבך**" (יר' יג, כב).
כגן - כמו שגוזזין ירקות הגנה.

ריק ב: **ויחמוס כגן סוכו** (בנוסחתי: שכו) - פתרונו: גילה ציון, שהיה סוכו, דכתיב "ויהי בשלם סוכו ומעונתו בציון" (תה' עו, ג), **כגן** זה שעומד פרוץ ומגולה לאחר שנלקטו פירותיו. **ויחמוס** - לשון גילוי⁹⁹, כמו "כוהניה חמסו תורת" (יח' כב, ו), שפתרונו: גילו פנים בתורה שלא כהלכה; וכן "נגלו שולך נחמסו עקיבך" (יר' יג, כב).

ריד: **ויחמס כגן סוכו** (בנוסחתי: שכו) - לשון הסרה הוא, כמו "**חמסו תורת**" (יח' כב, ו), שפתרונו: הסירו תורתי ממקומה. כלומר: סוכתו שלבורא, שהיתה מגינה עלי, עכשיו הסירו. **והרחיב כספי: ויחמוס כגן סוכו** (בנוסחתי: שכו) - כבר הודעתך הפלגת לשון העברי; ולא אל חנם נקרא 'לשון הקודש' ו'יקר', כי אין כמוהו בדיוק ודקדוק. והנה סוג שמוש ההעדר יש תחתיו מינים לאין מספר, וכל אחד בעניין מיוחד. ולכן 'חמס' הוא תחת סוג העדר מציאות הדבר, ולכן נאמר "**חמסו תורת**" (צפ' ג, ד), ואמרו החכמים: חומס האמת. ולא נוכל אנחנו לבוא עד תכלית יחוד מין מין בכל העברי, רק נבוא בקצתם, כל שכן שנעמוד על הכלל. ולכן הכוונה בזה העדר מציאות המקדש, ובפרט מקום לפני לפני ששם נועד ה', כמו שכתוב "ונועדתי לך שם" (שמ' כה, כב). ומבואר (שם, כ-כב) כי שם הכרובים סוככים, ולכן אמר על זה סוכו ומועדו. וה' העדירו, כי נבוכד נצר השחיתו. ואולם דמיון **כגן** - כאלו היה סוכת קוצים ושומרי גנות, שהם בתכלית הפחיתות, והפועלים הורסים אותם אחר שעבר הקיץ.

רש"י: **סוכו** - מעונתו¹⁰⁰ (ע"פ תה' עו, ג).

ראב"ע: **סכו** (בנוסחתי: שכו) ו"סכתו" (תה' יח, יב) - כמו "**חקו**" (מש' ח, כט) ו'חקתו'. וטעם **כגן** - כאשר קלו עָלָיו.

רש"י: **שיחת מועדו** - בית קדש הקדשים, ששם היה נועד לבניו, שנאמר "ונועדתי לך שם" (שמ' כה, כב).

ריד: **שיחת מועדו** - בית המקדש, שהוא בית וועד שלבורא.

ריק ב: **שיחת מועדו** - פתרונו: מן היום שיחמוס כגן סוכו, מן היום ההוא והלאה שחת מועדו {= חגים}.¹⁰¹ **שכח ה' בציון מועד ושבת** - שמשחרב הבית ואילך בטלו עולי גלגלים; וכן מאותו היום ואילך {פס' ז} **זנח ה' מוֹבָחוּ, נאר מקדשו**.

רש"י: **מלך וכהן** - צדקיהו ושריה כהן גדול (ראה מ"ב כה, יח).

⁹⁹ כן ריק א: **ויחמס** - פתרונו: ויגל. וכן ראב"ע: **ויחמוס** - חשף: "**נחמסו עקיבך**" (יר' יג, כב).

¹⁰⁰ כן ראב"ע: ואחרכן גלה **סכו** (בנוסחתי: שכו), שהוא מקום הדביר.

¹⁰¹ כן ראב"ע: **מועדו** - כמו "**באי מועד**" (איכה א, ד), וכן **כספי: מועדו** - מועד ה', והם החגים, ואחד מהם שבת, כמו שמפורש בתורה (וי' כג, ג).

ראב"ע: וטעם מלך וכהן - שהכהן מורה המצות, והמלך משמר התורה בכחו; ולשניהם

נתן התורה (ראה דב' יז, יח).

כספי: מלך וכהן - כי הם שני הכתרים. ונכון היה כי הקדים בסדר מלך, ואם גם היה נכון אם אמר 'כהן ומלך'.

רש"י: סוכו - מעונתו¹⁰² (ע"פ תה' עג, ג), ששכך חמתו מעל בניו בחורבן ביתו. כך

נדרש במדרש קינות (איכ"ר ב, י).¹⁰³

(ז)

ריד: זנח - לשון הרחקה.

כספי: זנח - גם זה כטעם "ולא זכר הדום רגליו" (לעיל, א).

רש"י: נאר - ביטל, וכן "נארת ברית עבדך" (תה' פט, מ).¹⁰⁴

ריד: ניאר מקדשו - לשון שריפה; או הוא לשון הרחקה, כמו "נארת ברית עבדך" (תה' פט, מ).

ראב"ע: חומת ארמנותיה - שב אל המקדש.

כספי: ארמנותיה - כנוי למקדש, גם לציון בכלל. הכל היה, והכל נכון בלשון.

רש"י: כיום מועד - שהיו שמחים ומשוררים בתוכו בקול רם, כן נתנו האויבים בחורבנו

קול שמחה.¹⁰⁵

ריק ב: כיום מועד שהיו הלויים משוררים בו ונותנין בו קול תודה וקול זמרה המון חוגג

(ע"פ תה' מב, ה).

(ח)

ראב"ע: נלכד הבית, כי נפלה חומת העיר ונבקעה.

רש"י: חשב ה' להשחית - זה ימים רבים שעלתה על דעתו כך, שנאמר "כי על אפי ועל

חמתי היתה לי העיר הזאת ... להסירה מעל פני" (יר' לב, לא). נטה קו - של משפט,

ליפרע על עונינו. מבלע - מהשחית.

¹⁰² כן ראב"ע: ואחרכן גלה סכו (בנסחט: שמו), שהוא מקום הדביר.

¹⁰³ כן ריק א: שוכו - מפני מה כתוב בשי"ן? שכיון שנחמסו ישראל וגלו, מיד שככה חמתו של הקדוש ברוך הוא; וכן הוא אומר "וגם אני אכה כפי אל כפי והניחותי חמתי" (יח' כא, כב; ראה איכ"ר ב, י).

¹⁰⁴ כן ריק*: נאר - 'אינליידיר' בלעז (לחלל), כמו "ניארת ברית עבדך" (תה' פט, מ). וכן ראב"ע: נאר - הנו"ן שורש: "נארת" (בנסחט: נארתה) ברית עבדך" (תה' פט, מ); כמו 'עזוב' או 'שנא'.

¹⁰⁵ כן ריק ב: קול נתנו בבית ה' כיום מועד - קול נתנו האויבים בבית ה' לרעה ביום שנכנסו בו להחריבו. וכן ראב"ע: קול נתנו הצרים בבית ה' מרוב שמחתם, כאשר היו ישראל עושים במועדים. וכן ריד: קול נתנו האויבים בבית ה' להחריבו, כיום מועד - שהיו מתקבצים ישראל שם לשמוח ולזמר. וכן כספי: נתנו - האויב, כי הוא שם כלל, אם סוג אם מין. והטעם: על רוב שמחתם. כיום מועד - הוא עת שמחת בית השואבה, ובכלל כן בכל קבוץ ביום חג. {רק ריק ב וריד לא כתבו שקול האויבים קול שמחה דווקא.}

ריק ב: **חשב ה' להשחית** - פתרונו: כאשר **חשב להשחית חומת בת ציון** וגזר עליה גזירה, לא ניחם על הרעה אשר חשב להשחית ולא **השיב ידו מבלע**. לפי שמצינו במקומות הרבה שגזירות שהוא גזר מתבטלות, כמו "וינחם ה' (בנוסחני: האלהים) על הרעה אשר דבר לעשות להם ולא עשה" דנינוה (יזנה ג'), אבל כאן, כאשר **חשב בלבו להשחית חומת בת ציון נטה קו**, פתרונו: גזר עליה גזירה של השחתה — כמו "ונטה עליה קו תהו" ¹⁰⁶ (יש' לד, יא), שפתרונו: גזר עליה גזירה של חורבן, וכן "ונטיתי את (לפנינו: על) ירושלם את קו שומרון" (מ"ב כא, ג), שפתרונו: גזר עליה את גזירת שומרון — **לא השיב ידו מבלע** - פתרונו: לא שב מאותה גזירה.

כספ': **חשב ה'** - הטעם: שם מחשבתו לעשות זה הפעל.

רש"י: **חיל וחומה** - שורא ובר שורא (ראה איכ"ר ב, יב), חומה נמוכה שכנגד חומה גבוהה. ¹⁰⁷ **ראב"ע: חל** - כמו "ותעמד בחל" (ש"ב ב, טו); והוא מקום סביב החומה.

ריק ב: **יחדי אומללו** - פתרונו: פסקו, כמו "פרח לבנון אומלל" (נח' א, ד); וכן "רבת בניה אומללה" (ש"א ב, ה), פתרונו: פסקה מלהוליד. ¹⁰⁸ **ריד: אומללו** - עניין הכרתה, כמו "אומלל אני" (תה' ג).

(ט)

ריק ב: ומן היום שפסקו חיל וחומה שלה, **טבעו בארץ שעריה אבד ושיבר בריחיה** - שכל עיר שחרבו חומותיה שלה, **שעריה ובריחיה** למה? אין אדם נותן לב עליהם לבנותם, ומאליהם הם אובדים ומשתברים. **ראב"ע: אבד ושיבר** - שב אל השם, הכתוב בפסוק ראשון (לעיל ח).

כספ': **אבד ושיבר** - מבנין 'הדגוש' - לחזק האבוד והשברון; והקש על זה בכל העברי. ואין קושיא כי תמצא בכמה מקומות לשון פעל 'קל' על תאר שהוא בלי ספק בתכלית החזק, כמו שקדם: "לשבור בחורי" (א, טו), וכן "וישראל אהב את יוסף" (בר' לז, ג), כי הבקי בהגיון ידע כי זכירת החלוש אינו מכריח שלילת החזק. גם ידע שכל קניין הוא עניין, וזה ידוע ליודעים לדבר. וכבר הארכתי על זה במקום אחר, והמצאתי למה היו הבניינים ארבעה סוגים, ודי בזה בכאן.

¹⁰⁶ כע"ז ראב"ע: **נטה קו** - תהו (ע"פ יש' לד, יא). וכן כספ': **נטה קו** - אע"פ שבא סתם ובמחלט,

הטעם: "קו תהו" (יש' לד, יא) ביחוד, ורבים כן בתורה ובנביאים. וזכור זה והקש ותמצא סודות.

¹⁰⁷ כע"ז ריק ב: **ויאבל חיל** (בנוסחני: חל) **וחומה** - שורה ובר שורה (ראה פסחים פו, א), **חומה לפני** מחומה. וכן ריד: **חל וחומה** - חומה הוא גבוה, וחל הוא קיר נמוך בצידו, לחזק. וכן כספ': **חיל** - הוא סביב החומה מחוץ.

¹⁰⁸ כן ריק א: **אומללו** - פתרונו: פסקו; וכל לשון 'אומלל' פתרונו: 'פסק', וכן "פרח לבנון אומלל"

(נח' א, ד) - פסק ומש מעשות פרי כשם שהיה למוד, וכן "ורבת בנים אומללה" (ש"א ב, ה) - פסקה מלהוליד ועמדה מלדת.

רש"י: **אין תורה** - אין בהם מורה הוראה.

ריק א: **מלכה ושריה בגוים אין תורה** - כלומר: אינן יכולים לעסוק בתורה בגלות מעוני ומרוב עבודה (ע"פ איכה א,ג).¹⁰⁹ גם **נביאיה לא מצאו חזון מה'** - מיום שגלו.

ריק ב: **מלכה ושריה בגוים אין תורה** - פתרונו: מן היום שגלו **מלכה ושריה בגוים**, אין תורה מתקיימת בישראל, שמאותו היום בטלו כל המצות התלויות בארץ. גם האומות גוזרין עליהם גזירות לבטל את התורה.

ראב"ע: כאשר **טבעו שעריה**, הלך המלך בגולה ונשאר בלא משנה תורה. גם הנביאים - נפסקה נבואתם בארץ נכריה.

כספי: **מלכה ושריה** - כל שכן יתר העם. **אין תורה** - זהו היותר רע, כל שכן לגולים, כי אם יש תורה יש קמח (ע"י משנה אבות ג,ז). וגם הטעם הזה, לפי שהמלכים והשרים נהוג שימצא אצלם מורים להם הדרך ילכו בה בכל מעשיהם, כמו שמבואר בספרי הנביאים. וכן גם **נביאיה**, כי בהיותם בגלות וצרה לא ימצאו חזון מה', כמו שמבואר.

רש"י: **טבעו בארץ שעריה** - מדרש אגדה (ראה שם ב,ג): לפי שחלקו כבוד לארון, שנאמר

"שאו שערים ראשיכם" (תה' כד,ז), לפיכך לא שלטה בהן **בְּרִיא וטבעו בארץ**.

ורבותינו אמרו (ראה סוטה טו,א): מעשה ידי דוד היו, לפיכך לא שלטו בהם שונאים.

ריק ב: גם **נביאיה לא מצאו חזון** - שמימות חגי, זכריה ומלאכי פסקה נבואה מישאל.¹¹⁰

(י)

ראב"ע: על שנפלה גבהות ציון, **ישבו על העפר הזקנים בגולה**, והבתולות לא תשמחנה

בחופתם. **ראשן - שער ראשן**. [וכן "ויגזלו... ראשו" דאיוב (א,ב), שרוצה לומר: שיער ראשו; ועיין שם.¹¹¹ או כמשמעו.]

כספי: זקני - שדרכם לשבת על כסאות, גם בשערים, במקום גבוה. הורידו **לארץ ראשן** - כמשמעו, כטעם "ויקוד ארצה" (שמי' לד,ח). והראש הוא גבוה לנכח המקיף, והאדם המתמרמר ישפילו ויגיעו עד עפר, כמו שנראה תמיד. בתולות ירושלם - הפך דרך הבתולות לסלסל ראשן.

רש"י: **ישבו לארץ וגו'** - כמשמעו. ומדרש אגדה (ראה איכ"ר ב,ד): נבוכד נצר הושיבן לארץ כשמרד בו צדקיהו ועבר על שבועתו; בא וישב לו בדיפי של אנטוכיא, ושלח בשביל סנהדרין, ובאו לקראתו. ראה אותם אנשים של צורה, והושיבן בקתידראות של זהב. אמר להם: סדרו לי תורתכם פרשה ופרשה ותרגמוה לי; כיון שהגיעו לפרשת נדרים,

¹⁰⁹ כן ריד: **בגוים אין תורה** - אינם יכולים לעסוק בתורה בתוך הגוים.

¹¹⁰ מפרש ע"ד הדרש על ימי בית השני.

¹¹¹ הסוגריים ליתא במהד' עה"ת.

אמר להם: ואם רצה לחזור, יכול הוא? אמרו לו: ילך אצל חכם ויתיר לו; אמר להם: [בפניו או שלא בפניו? אמרו לו: בפניו; אמר להם:] אם כן, אתם התרתם לצדקיהו את שבועתו; צוה ושמוטום והושיבום לארץ וקשרו שערות ראשם בזנבות הסוסים וגיררום.¹¹²

(יא)

ראב"ע: וכל אחד מהזקנים אומר: כלו בדמעות עיני... - כאשר יזכר ימי הרעב בציון. כספי: בדמעות - הם סבה פועלת לכלוי העינים ואבודם. כבדי - יזכור השחת האברים החיצונים והפנימים, וכן יקרה לכל אדם סובל תוגות; וזה מדבר גם על עצמו גם על כלל ישראל.

רש"י: חמרמרו - דרך בני מעים כשמשליכין אותם לאור הם כווצים ומתחמרים. ראב"ע: חמרמרו - כראשון (איכה א, ב' =) כמו עכורים ... והם מגרת 'חומר'}. בעטף - בחסרון הה"א, מבניין 'נפעל'; כמו "בהרג הרג" (יח' ב, טו).

ריד: בעטף עולל - על שם שמתכסה קצתו בקצתו כתב לו לשון 'עיטוף', מלשון 'ועמקים יעטפו בר' (תה' סה, יד). והרחיב כספי: בעטף - כטעם "עלי נפשי תתעטף" (צירוף של יונה ב, ח, ותה' מב, ז). ולשון 'עטוף' עניין סוג הוא, התחבר והתדבק הדבר חלקיו זה עם זה, ולכן נאמר זה הלשון על המתמרמר ביגונו שיגיעו בהכרח פלצות, וכל שכן אם יש רעב וקור; וכן יאמר אחר זה "בהתעטפם כחלל" (להלן, יב). ואחר שבארנו הוראת לשון 'עטוף' וסוג עניינו, הנה בארנו מה שאמרו רבותינו ז"ל הקדושים (ראה ר"ה יז, ב), שלא נעלם מהם דבר אמת, שהקדוש ברוך הוא מתעטף בטלית. וזה אמת מכמה פנים, וכמו זה הלשון אמר הפילוסוף, שהשכל הנפרד מתעטף קצתו עם קצתו. אמנם ביאור זה יותר אין זה מקומו.

(יב)

ראב"ע: האם היא המינקת, על כן זכר האמות ולא זכר האבות. שי"ן בהשתפך קודם תי"ו 'התפעל', כמו "וישתמר" (מ"ו, טז).

כספי: לאמותם יאמרו - ה"עולל" וה"יונק" שזכר (לעיל, יא), כחלל - המוכה מכת חרב.

¹¹² כן ריק ב: ישבו לארץ ידמו - כמו "ויתפשו את המלך ויעלו אותו אל מלך בבל רבלתה וידברו (בנסחט: וידברו) אתו משפט" (מ"ב כה, ו). היה מפרש רבי מנחם ברבי חלבו הזקן: כיון שתפש מלך בבל את צדקיהו בערבות יריחו, אותה שעה סימא את עיניו והביאו לבבל סומא, לקיים מה שנאמר "והבאתי אותו בבלה ארץ כשדים ואותה לא יראה ושם ימות" (יח' יב, ג). כיון שבא לבבל, שלח והביא זקני ירושלם לפניו; אמר: כתוב בתורתכם "איש כי ידר נדר לה' או השבע שבועה לאסר אסר על נפשו ולא (בנסחט: לא) יחל דברו" (במ' ל, ג) - כלום אדם יכול להפר לו שבועה? השיבוהו: הוא אינו מוחל, אבל אחרים מוחלין לו. אמר להם: אם כן, אתם מחלתם לצדקיהו את השבועה שהמלכתיו והבאתיו באֶלָה שלא ימרוד בי, ובוזה את אלתי והפר את בריתי ומרד בי! מיד גזר והושיבום לארץ וגזר שיהרגו, דכתיב: ישבו לארץ ידמו זקני בת ציון (ראה איכ"ר ב, יד).

(יג)

ראב"ע: **אעידך** - מגזרת "עדות".¹¹³

רש"י: **מה אעידך** - לומר לך: מה תתמהי על שברך, הלא אף לאומה פלונית אירע כמותך¹¹⁴. **מה אשוה לך ואנחמך** - כשבאה צרה על האדם, ואומרים לו: 'אף בפלוני עלתה כך' - תנחומים הם לו.¹¹⁵
 כספי: וטעם **ואנחמך** - כי אבל רבים חצי נחמה.

ראב"ע: ואם השבר גדול כים, לא ימצא חובש חתול (ע"פ יח' לבא) לו.
 כספי: **ירפא** - מטעם "רפא" (בנסחמו: רפה) שבריה" (תה' סד), וזה רפואה ממלאכת היד; וראוי לרופאים האלה שידביקו חלקי העצם הנשבר, ואם פרוד השבר הוא רחב כמו הים, מי ידביקם?

(יד)

ראב"ע: כל זה בא אליך בעבור **נביאיך**, ולא נביאי השם.
 ריק*: ומי גרם לך כל הרעה הזאת? **נביאיך שחזו לך שוא ותפל**, כשם שאמר יחזקאל:
 "אמור אל טחי תפל ויפל" (יג,יא).
 כספי: **נביאיך** - נביאי השקר כחנניה וצדקיה, כמו שמפורש בירמיהו (ראה יר' כח ומ"א כב,יא). וזה היה סבה גדולה בחרבן בית ראשון.

רש"י: **שוא ותפל** - דברים שאין בהן טעם¹¹⁶...
 ריק*: **תפל** הוא חומר שאין סיד מעורב בו, שאינו דבוק בקיר, אלא היום טחים אותו בכותל ומחר (מטר סוחף בא ומפילו)¹¹⁷. אף כאן, **נביאיך חזו לך שוא ותפל** - שחזו לך **משאות שוא** לאמר: שלום יהיה לכם (ע"פ יר' כג,יז).¹¹⁸

¹¹³ כן כספי: **אעידך** - מטעם 'ע'ד ו'עדות', וכמה מיני עדיות נכונים בכאן.

¹¹⁴ כע"ז ראב"ע: מי עדים שאירע להם כן?

¹¹⁵ כן ריק*: **מה אעידך ומה** (בנסחמו: מה) **אדמה לך** - שאוכל לומר: והלא לאומה פלונית אירע כמו שאירע לך, {שאין לך אומה שאירע לה כשם שאירע לך} שתראי אותם וניחמת (ע"פ יח' לבלא).
 (המשפט בסוגריים נשמט בריק ב)

¹¹⁶ כן ראב"ע: **ותפל** - כמו **שוא**; וכן "היאכל תפל" (איוב ו,י) - שאין לו טעם; וכן "לא נתן תפלה" (שם א,ב).

¹¹⁷ ריק א: באה רוח גדולה ומפלת אותו.

¹¹⁸ כן ריד: **נביאיך חזו לך** - נביאי השקר היו מתנבאים לך דברי שקר ותפלות, לומר 'שלום לכם אל תיראו' (ע"פ בר' מג,כג).

רש"י: ולא גלו על עונך - להוכיח דרך על פניך. להשיב שבותך - ליישר משותך...
 לשון "שובבה" (יר' לא, כא); "שובבים" (יר' ג, ד); "וילך שובב" (יש' ט, ז).¹¹⁹ ומדוחים -

הדיחוך מעלי.¹²⁰

ריק ב: ולא גילו על עונך - לא גילו אחריתך, כי מרה תהיה באחרונה (ע"פ ש"ב ד, בן).

ראב"ע: משאות - נבואות; וכן "משא דמשק" (יש' יז, א).¹²¹

(טו)

ראב"ע: יש נאנחים עליך כאשר שממת, ויש מניעים ראש ומלעיגים.

כספ"י: הזאת העיר - נכון זה כמו אם כתב 'ויאמרו הזאת העיר'.

רש"י: שרקו - גופח בפיו... ודרך לעשות כן הוואה דבר חשוב שחבר וכלה.¹²² כלילת

יופי - כל היופי היה שלה.¹²³

ריד: כלילת יופי - כלולה וגמורה מיופי. וכן כספ"י: כלילת יופי - כל שרש 'כלל' מטעם 'כל' ו'כללות'.

{ריק ב פי' מלשון צער, ע' בסמור}

ריק ב: ספקו עליך כפים כל עוברי דרך ישראל (לפנינו: שרקו) ויניעו ראשם על בת ירושלם

וגו' - כשהיה בית המקדש קיים, לא לישראל בלבד היה תקנה אלא לכל האומות; שכשהיה צועק גוי לאלהיו - לא יעננו מצרתו, לא יושיענו (ע"פ יש' מז, ט), ואז מקלל מלכו ואלהיו ופנה למעלה (ע"פ יש' ח, כא), ואז בא לבית המקדש ונענה, דכתיב "וגם אל הנכרי אשר לא מעמך ישראל הוא ובא מארץ רחוקה למען שמך. כי ישמעו (לפנינו: ישמעון) את שמעך (לפנינו: שמך) הגדול ואת ידך החזקה וזורעך הנטויה ובא והתפלל אל הבית הזה. ואתה (בנוסחונ: אתה) תשמע השמים מכון שבתך ועשית ככל אשר יקרא אליך הנכרי למען ידעון כל עמי הארץ את שמך ליראה אותך כעמך ישראל ולדעת את (לפנינו: כי) שמך נקרא על הבית הזה אשר בניתי" (מ"א ח, מא-מג). לפיכך כל הגוים יקראו לירושלם 'כלילת יופי משוש לכל הארץ'; וכשחברה היו כל האומות מצטערות, דכתיב "והבית הזה יהיה עליון כל עובר עליו ישם וישרק (בנוסחונ: ושרק). ואמרו על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת ולבית הזה" (ראה מ"א ט, ח). אבל האויבים, הם האומות שהיו

¹¹⁹ כע"ז ריק ב: להשיב שבותך - כדי שתשובו בתשובה; כמו "ושב ה' אליהך את שבותך

ורחמך" (דב' לג, א). וכן ריד: להשיב שבותך - כדי שתשובו בתשובה ולא תגלו.

¹²⁰ כן ריק: ומדוחים - שהדיחו אותך מדרכי המקום. וכן ראב"ע: ומדוחים - שהדיחו מהדרך ישרה. וכן ריד: ומדוחים - דברי מסית ומדיח.

¹²¹ כן ריד: משאות שוא - נבואות שלשוא; כמו "משא מדבר" (יש' כא, א).

¹²² כן ריק א: [ספקו עליך... שרקו ויניעו ראשם - כמו "ישם וישרק" (יר' ט, ח)]. [כן בב"י פריס 162, מינכן 52. בב"י לודון 27298, פרמא 2203 חסר]

¹²³ כן ראב"ע: כלילת - מגזרת 'כלל'. {אמנם אפשר שכוונתו כריד}

יושבים סביב לארץ ישראל, היו שמחים, דכתיב: **פצו עליך פיהם כל אויביך שרקו ויחרקו שן אמרו בלענו אך זה היום שקוינהו מצאנו ראינו.**

(טז)

ראב"ע: **פצו** - פצחו; וכן **"יפצה פיהו"** (איוב לה, טז), הרחיבו פה (ע"פ תה' לה, כא) **כל אויבים.**¹²⁴

רש"י: **פצו עליך פיהם** - מפני מה הקדים פ"ה לעי"ן? מפני שהיו אומרים בפיהם מה שלא **ראו בעיניהם.**

(יז)

ראב"ע: כי השם מלא **אשר** דבר ביד עבדיו, הנביאים הקדמונים.

ריק ב: **עשה ה' אשר זמם** - אע"פ שבהרבה מקומות שב מן הגזירה שגזר, כאן **עשה אשר זמם.**

רש"י: **בצע אמרתו** - כלה גזירתו¹²⁵; כמו **"יתר ידו ויבצעני"** (איוב ו, ט). **אשר צוה מימי קדם** - מה שכתב בתורה **"ויספתי ליסרה אתכם שבע" וגו'** (וי' ב, יח). **כעי"ז ריק*:** שהיתה גזירה גזורה מימי משה **"והשימותי את מקדשיכם"** (וי' ב, לא).

(יח)

ראב"ע: **צעק לב צַרְיֶךְ** (ראה לעיל, יז); והטעם, כי נתנו צעקות כנגד השם, והיו אומרים {דרך לעג} **לחומת בת ציון שתבכה**, (ספ' יט) ותתחנן **על עולליה המתים ברעב** ותאמר כן: (ספ' ב) **שהנשים אוכלות בניהם, והנביאים והכהנים נהרגים במקדש.** והמפרש (ראה רש"י) כי על זכריה ידבר - דרך דרש (ראה איכ"ר ב, בג).

ספ'י: **צעק לבם** - כנוי לאנשי **בת ציון** ויהודה.

ריק א: בתחלה לא צעקו אלי בלבם, אבל בבוא עליהם צרה וצוקה, **צעק לבם אל ה'.** **וכעי"ז ריק ב:** ועתה, בגלותם, **צעק לבם אל ה' -** ואילו צעק לבם אליו בעוד שהיו יושבין על אדמתם בשלוה, עד שלא גלו, לא היו גולים ולא היו צריכין לצעוק בגלותם.

¹²⁴ כן ריד: **פצו** - כמו **"ופצתה הארץ את פיה"** (במ' טז, ל).

¹²⁵ כן ריק*: **בצע אמרתו אשר צוה מימי קדם** - השלים דברתו **אשר** גזר **מימי קדם... בצע** פתרונו: השלים, כמו **"והיה כי יבצע ה' את כל מעשהו"** (יש' י"ב). וכן ראב"ע: **בצע** - כלה; וכן **"וידיי תבצענה"** (זכ' ד, ט). כן ריד: **ביצע אמרתו** - השלים וסיים מה שאמר. וכן ספ'י: **בצע** - מסוג עניין 'כלה והשלים'.

כספ': ואמר ירמיהו אל החומה שתוריד דמעה - וכל זה מליצת שיר, כמו שנהג בכל זה הספר. גם דרך השיר לדבר פעם לנסתר פעם לנכח, וכל ספר תלים בזה הדרך. ... תדום - לנקה נסתרת, היא בת עינך.

רש"י: פוגת - העברה... כמו "ויפג לבו" (בר' מה, כו).¹²⁶
 ריק*: אל תתני פוגת לך - פתרונו: אל תתני מעצור לך; כמו "עיני נגרה ולא תדמה מאין הפוגות" (איכה ג, מט), וכן ראב"ע: פוגת - דבק¹²⁷, והטעם: פוגת עין; מגזרת "ויפג לבו" (בר' מה, כו).

רש"י: בת עינך - שחור שבעין

(יט)

ריק ב: קומי רני בלילה - פתרונו: קומי צעקי בלילה. כשם שקרוי 'רון' כשישאו בני אדם קולם וירונו כאשר יגילו, כן קרוי 'רון' כשיתן אדם את קולו בבכי; כי 'רון' לשון צעקה הוא, הן למשוש הן לקינה, כמה דאת אמר "לשמוע אל הרינה ואל התפילה" (מ"א ח, כח), שפתרונו: לשמוע אל הצעקה, וכן "ותעבור (בנוסחמו: ויעבר) הרנה במחנה" (מ"א כב, לו).¹²⁸

ר'ד: קומי רוני - לשון תפילה, כמו "אל הרינה ואל התפילה" (מ"א ח, כח). לראש אשמורות - בראש כל אשמורה.

רש"י: אשמורות - חלקי הלילה; שהלילה נחלק בשלשה חלקים, כמו שאמרו רבותינו במסכת ברכות (א, ג).

ריק א: קומי רוני בלילה - בליל כתיב, כלומר: בליל תשעה באב, זכרי אותו בכל שנה.¹²⁹

(כ)

ריק ב: ראה ה' והביטה למי עוללת כה - כמו שעוללת לי: השמע עם¹³⁰ (ע"פ דב' ד, לג)
 שתאכלנה נשים פריים עוללי טיפוחים? או ראה שיהרג במקדש כהן ונביא, כשם שנהרגו כהנים על עבודתם?¹³¹

¹²⁶ כן ר'ד: פוגת לך - לשון שינוי, כמו "ויפג ליבו" (בר' מה, כו). תרגום "וריוח לא נמר" (יר' מח, יא); "וריוחיה לא פג" (ת"י).

¹²⁷ כן כספ': פוגת - שם מוכרת, כמו "שגת" (תה' קלב, ד), ורבים כן בעברי.

¹²⁸ כן ראב"ע: רוני - הרמת, קול בשיר או בנהי; וכן "ותעבור הרנה" (בנוסחמו: ויעבר; מ"א כב, לו) - הכרוז. וכע"ז כספ': רוני - סוג לשמחה (ראה זכ"ב, יד) ולתוגה, ופה לתוגה.

¹²⁹ כן בכ"י פריס 162, מינכן 52. בכ"י לונדון 27298, פרמא 2203 חסר: "קומי רוני... שנה".

¹³⁰ כן כספ': למי - הטעם: למי זולתי.

¹³¹ כן ר'ד: אם היה פורענות כזה שיהרג במקדש ה' כהן ונביא. {בניגוד למדרש המבוא ברש"י.}

רש"י: **עוללי טפוחים** - ילדים רכים שעודן גדילים בטפחי אמותם.

ריק ב: **עוללי טפוחים** - פתרונו: **עוללי גידולים**.¹³² {ע"ע ריק א לפס' בב' אשר טיפחתי', מובא שם}

ראב"ע: **טפוחים** - מגזרת 'טפח' (ראה יש' מח, ג); כמנהג הנשים עם ילדיהן הקטנים שישנו.¹³³

רש"י: **עוללי טפוחים** - ... ורבותינו דרשוהו (ראה איכ"ר ב, כג) בדואג בן יוסף, שהיתה אמו מודדתו בטפחים

בכל יום לתת זהב לבית המקדש לפי מה שהיה גדל. **אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא** - רוח הקודש משיבתם: וכי נאה לכם שהרגתם את זכריה בן יהוידע? כמו שכתוב בדברי הימים שהוכיחם כשבאו להשתחות ליואש ועשאוהו עבודה זרה: "ורוח... לבשה את זכריה בן יהוידע" וגו' (דה"ב ב, דב), והיה **כהן ונביא** והרגוהו בעזרה (ראה שם, כא-כב).

כספ"י: **אם יהרג** - על יד נבוכדנצר. ואין ספק שנביאים מתו שם, ואם נמלטו ירמיה וברוך, כי היו היותר מעולים. וכבר ביאר המורה שתוף 'נביא' (מו"נ ב, לה). **כהן ונביא** - זה שני כתרים, רוצה לומר: כתר כהונה וכתר תורה; ולפנים אמר "מלך וכהן" (לעיל, ו), שהם כתר מלכות וכתר כהונה.

(כא)

ראב"ע: **שכבו** - כטעם "ושכבתי עם אבותי" (בר' מז, ל). מתו נערים וזקנים, בתולות ובחורים.

כספ"י: **חוצות** - 'בחוצות'. **נער וזקן** - שמנהג כל אחד משני אלה לשכב על מטה רפה. **טבחת** - כצאן לטבח.

(כב)

רש"י: **תקרא כיום מועד** - כמו 'קראת'; ולשון הווה הוא. **מגוריי** - שכניי הרעים¹³⁴ (ע"פ יר' יב, יד), להאסף עלי להשחית (ראה איכ"ר ב, כה).

ריק ב: **תקרא כיום מועד מגוריי מסביב** - פתרונו: **תקרא מועד** לשבור האומות שהיו לי מגור¹³⁵ מסביב (ע"פ יר' ג, כה), **כיום מועד** שקראת עלי לשבר בחוריי (ראה איכה א, טו).

ראב"ע: כאילו קראת כל הפחדים שהיו לי וקבצתם סביבי. **יד: תקרא כיום מועד** - קראת כל שכיניי ומגוריי **מסביב** לבוא עליי בקיבוץ כמו שמתקבצים ביום מועד.¹³⁶

¹³² כע"ז יד: **עוללי טפוחים** - עניין תיקון וגידול, שמתקנים התינוקות בטפחיים.

¹³³ כן כספ"י: **טפוחים** - מטעם 'טפח', כמנהג הנשים עם ילדיהן.

¹³⁴ כן יד: **תקרא כיום מועד** - קראת כל שכיניי ומגוריי **מסביב**

¹³⁵ כן ראב"ע: **מגוריי** - מגזרת "גורו לכם" (איוב יט, כט). ויש אומרים, שהטעם: אנשי **מגורי**.

¹³⁶ כן כספ"י: **תקרא** - ספור מה שהיה אז בעת החרבן, כי קרא ה' לכל האויבים ש'אספו ויבואו להשחית ירושלים והעם. וטעם **כיום מועד** - כי אז 'אספו כל ישראל וזולתם לחוג ולמכור. ופירוש **מגוריי מסביב** - הגרים סביבי, כי כל ערים הגרים סביבי ירושלים גם הם נהפכו למשחית.

רש"י: **אשר טפחתי וריביתי אויבי כלם** - הילדים אשר טפחתי בטפחיי וגידלתי¹³⁷, בא האויב וכלה אותם.

ריק א: **אשר טיפחתי וריביתי** - אשר גדלתי טפחים וריביתי בא אויבי וכלים.

רבא"ע: **אשר טפחתי** - הם הקטנים; **ורביתי** - הם הגדולים, כמו "ורבי המלך" (יר' מא, א). כלם - אויב אחד יכול לכלותם.¹³⁸

פרק ג

פרק ד

(א)

רש"י: **איכה יועם זהב** - קינה זו נאמרה על יאשיהו, כמו שנאמר בדברי הימים "הלא היא כתובה על ספר הקינות" (ראה דה"ב לה, כה); ועמו חיבר בתוך הקינה את שאר "בני ציון" (להלן, ב). **יועם** - זכה¹³⁹, כמה דאת מתרגם "כהה" (וי' ג, א); **"עמיא"** (ת"א). **כעיי"ז ריק:**

יועם - לשון חשך, כמו "כל סתום לא עממוך" (יח' ב, ג), שפתרונו: כל סתום לא יחשיך ממך.¹⁴⁰ **ריד:** ומדבר עבר בלשון עתיד.

רבא"ע: **איכה יועם**. יש אומרים: **יועם** - כמו 'יחשיך'; תרגום "כהה הנגע" (וי' א, א); **"עמא"** (ראה ת"א), והישר בעיני, שהוא כמו "לא עממוהו" (יח' לא, ח). ומשקלו: "לחם יודק" (יש' כח, כח). איך יסולה הזהב (ע"פ איוב כח, טז) וידמה לאחרים {ממכות אחרות}, שהם ששה {מינים ע' במדבר לא: כב}.

רש"י: **זהב** - מראית פנים המצויב כזהב. **ישנה** (בנוסחון: ישנא) - ישתנה ממראיתו.¹⁴¹ **הכתם** - קבוצת כלי נויי זהב שהם לעדי קרוי 'כתם'. **אבני קודש** - בנים המאירים כאבנים טובות.

רבא"ע: **הכתם הטוב** - החלי (ע"פ מש' כה, יב) העגול. וזה משל לפסוק הבא אחריו.

ריק ב: (א-ב) **איכה יועם זהב** - בתחילה סתם את דבריו ולא פירש, שאמר: **איכה יועם זהב**, ופתרונו: יחשיך מראה זהב טוב. **ישנה** (בנוסחון: ישנא) **הכתם הטוב**¹⁴² **תשתפכנה אבני קודש בראש כל חוצות** - ואי אפשר לזהב טוב שיחשיך

¹³⁷ כעיי"ז (לשיטתו לעיל פס' ב) ריק ב: **אשר טיפחתי וריביתי** - שניהם לשון אחד, כמו "בנים גדלתי ורוממתי" (יש' א, ב), ששניהם לשון אחד. וכעיי"ז ריד: **טיפחתי** - כמו "עוללי טיפוחים" (לעיל, ב).

¹³⁸ כן כספ: **אויבי** - הטעם: סוג ומין.

¹³⁹ כעיי"ז כספ: **איכה יועם זהב** - מטעם "ארזים לא עממוהו" (יח' לא, ח), כי שרשו 'עמם', על משקל 'סב' ו'סבב'; והכסוי והכחוי תחת סוג אחד. וקרא בני ציון 'זהב' ו'כתם טוב' ו'אבני קודש'. {והשווה רבא"ע}

¹⁴⁰ ריד: **יועם** - לשון חושך, כמו "כל סתום לא עממוך" (יח' ב, ג); ומדבר עבר בלשון עתיד.

¹⁴¹ כן רבא"ע: **ישנה** (בנוסחון: ישנא) - מ'שנוי', ומגורתו 'שנים' {ע' משל בדכא}. וכן ריק א: **ישנה**

(בנוסחון: ישנא) **הכתם הטוב** - ואיכה ישתנה זיו פניהן שלבני ציון שהיה דומה לכתם הטוב

¹⁴² **תשתפכנה אבני קודש בראש כל חוצות** - כן בכ"י פראג. בכ"י מינכן 5 חסר: "תשתפכנה... חוצות".

מראהו, ולא לאוצר הטוב שישתנה מכמות שהיה, ואין דרך בני אדם שישליכו **אבני קדש**, הם אבני אפוד ואבני חשן, **בראש כל חוצות**. ובצדו מפרש על מי היסב הדבר: **בני ציון היקרים המסולאים בפז** - כשהיו שרויים על אדמתם, אוכלים לשובע ויושבים לבטח, ונדמו פניהם לזהב אדום ולכתם הטוב, איך נהפך תוארם כשהיו מוליכים אותם בגלות רעבים, ונדמו פניהם לנבלי חרש מעשה ידי יוצר; והכהנים שהיו מלובשים חושן ואפוד שהיו קבועים בו **אבני קדש**, איך נשפך דמם **בראש כל חוצות**.

ריק א': ... שהיה דומה לכתם הטוב, לאוצר הטוב. כל אבן יקרה קורא 'כתם הטוב' ו'כתם הטהור'; 'כתם' הוא אוצר, ולמה קורא אותו כתם הטוב וכתם טהור, כשם שאמר אליהוא "בכתם טהור לא תסולה" (איוב כח, טז)? שאם יאצר אדם בגדי חופש (ראה יח' כד, ב) תכלת ורקמה (ראה שם, כד), כל בגד וכל כלי עור (ע"פ במ' לא, ב), אין זה כתם טהור, אלא אבנים טובות ומרגליות הוא נקרא 'כתם טהור'.

רש"י: **אבני קדש** - ... ומדרש אגדה (ראה איכ"ר ד, א): כל רביעית דם שיצאת מיאשיהו בכל חץ וחץ שנעצו בו היה ירמיה קוברה במקומה, ועליהן הוא קורא: **תשתפכנה אבני קדש**.

(ב)

רש"י: **המסולאים בפז** - המהוללים ונערכים¹⁴³ **בפז**; הרואה אותם אומר: ראו תארן של אילו כמראית פז. וכן "לא תסולה בכתם אופיר" (איוב כח, טז); "בכתם טהור לא תסולה" (שם, טז); "סלו לרוכב בערבות" (תה' סח, ה) - לשון הילול וערך הם (ראה מחברת: 'סל').

ראב"ע: אל"ף המסולאים - תחת ה"א השורש, כי ה"א הנעלם לא ימצא בתוך מלה. **בפז** - אבן יקרה, ויש אומרים כי הוא כסף; ו"זהב מופז" (מ"א י"ח) יכחישם. ריק א': **בני ציון היקרים המסולאים בפז** - שהיו פניהם מצהילות כמראה פז, איך נהפך תוארם שנחשבו לנבלי חרש מעשה ידי יוצר. מיכאן ואילך הולך ומפרש מי גרם להם שיועם מראיהם, ומי גרם להם להשתנות. דבר זה גרם: {ממשך לפס' ג, ונמשך עד סוף פס' ד.}

רש"י: **נבלי חרש** - כדי חרש שנותנין בהן יין, כמו "ונבל יין" (ש"א א, כד); "ונבליהם ינפצו" (יר' מח, יב).

¹⁴³ כן ריד: **המסולאים** - לשון ערך, כלומר: נערכים במרגליות. וכן כספי: **המסולאים** - הנערכים.

(ג)

רש"י: **גם תנים** - אעפ"י שאכזרי הוא,¹⁴⁴ **חלצו שד**; כשרואה את בנו בא מרחוק רעב, חולץ¹⁴⁵ שדיו מתוך נרתיקו, שיש לו כיסוי על דדיו ומוציאו מתוכו,¹⁴⁶ כדי שלא יראהו בנו מכוסה ויחזור לאחוריו,¹⁴⁷ **והניקו** (בנוסחא: היקו) **גוריהן** (ראה תנח"ב בחוקותי ג). ריד: **שד** - כמו 'שד'ים'

ראב"ע: הזכרים יקחו **שד** הנקבות ויניקו גורי הנקבות, ו**בת עמי** לא עשתה כן. ויש אומרים: **גם תנין** (האויב) **חלצו שד** - נשי ציון, ויניקו **גוריהן** {גורי האויב}.

רש"י: **בת עמי לאכזר** - רואים את בניהם צועקים ללחם ואין פורש להם, שחיהם קודמים להם לחיי בניהם, מחמת הרעב.¹⁴⁸ ריק ב: אבל **בת עמי לאכזר** כיענה זו שאכזרית על בניה, לפי שצמקו שדיהן {מחמת הרעב}^{149, 150} ולפיכך {פס"ד} **דבק לשון יונק אל חכו בצמא**.

(ד)

ריק*: **עוללים שאלו לחם פורש אין להם** - בוצע אין להם; כל זה גרם שחשך תארם (ראה להלן, ח).

ספ"י: **עוללים** - גדולים מן היונקים; ונקראו כן מצד היותם פועלים פועל - מה, כמו שנקראו 'נערים' מצד היותם מתנערים תמיד. והפליג לומר על ה**עוללים**: **שאלו לחם**.

ראב"ע: החלב **ליונק** - מקום {= במקום, משמש} **לחם ומים**. וה**עוללים** - גדולים מהיונקים; כדמות עוללות הגפן. יש 'לחם' לשון זכר (ראה ש"א י"ז), ונקבה (ראה ש"א י"ד). **פורש** - כמו "הלא פרוש" (בנוסחא: פרס) **לרעב**¹⁵¹ (יש' נח"ט); והוא פת לחם פתותה.

¹⁴⁴ כן ריק ב: **גם תנין חלצו שד** - **גם תנין** שנקרא 'אכזר', דכתיב "ראש פתנים אכזר" (דב' לב, לג), אע"פ כן כשרואה את בנו - **חלצו שד**; פתונו: הוציאו, כמו "וחלצו את האבנים" (וי' י"ד, מ).

¹⁴⁵ כן ראב"ע: **חלצו** - כמו "וחלצה נעלו" (דב' כה, ט).

¹⁴⁶ כע"ז

¹⁴⁷ כע"ז ריק ב: **תנין** זה כשרואה גוריו, מושך שדיו מחיקו ומראה אותם, כדי שיבא ויניק.

¹⁴⁸ כע"ז ספ"י: **גם תנין** - ראה הפלגת אכזריות שהגיע לבנות ירושלים לחזוק צרתם, כי לא רצו להניק ילדיהן עד שדבק לשון יונק אל חכו; ולכן היה להן אכזריות יותר גדול מבעלי חיים הצבועים, כי אף בנות התנין - כטעם "כפיר ותנין" (תה' צא, ג) - **חלצו שדיהן**, **הניקו** (בנוסחא: היקו) **גוריהן**.

¹⁴⁹ מחמת הרעב, הוספה ע"פ נוסח א.

¹⁵⁰ כן ריד: **גם תנין חלצו שד** - לשון "וחלצה נעלו" (דב' כה, ט). **שד** - כמו 'שד'ים', כלומר: **גם התנים**, שהן חיות אכזריות, הוציאו השדיים שלהן **והניקו** (בנוסחא: היקו) בניהם, אבל **בת עמי** היא דומה לאכזר, שאינם יכולין להניק בניהם מפני שצמקו שדיהן מחמת הרעב, ומתוך כך נראה אכזריות.

¹⁵¹ כן ריד: **פורש אין להם** - לשון "פרוש" (בנוסחא: פרס) **לרעב לחמך** (יש' נח"ט).

(ה)

ריק*: האוכלים למעדנים - הגדולים, שהיו נהוגים לאכול למעדנים, עכשיו נשמו בחוצות.

ראב"ע: האוכלים {למעדנים} - שיתעדנו. נשמו - הם שממה בפרהסיא; כל רואם ישום (ע"פ מ"א ט, ח).

רש"י: האמונים עלי תולע - על בגדי צבעונין. האמונים - לשון "ויהי אומן את הדסה" (ח' א, טז).

ריק*: האמונים עלי תולע - המכוסים עד עכשיו מתולעת שני¹⁵², בבוא עליהם צרה וצוקה חייבן אשפתות להתחמם להם. וכן מפרש בבראשית רבא (א, א): אמן - מכוסה, כמדתמר: האמונים עלי תולע.

ריד: האמונים - לשון "כאשר ישא האומן" (במ"א יב), כלומר: אותם שהיו מחותלים בגעגועים בבגדי משי, עכשיו חייבן אשפתות.

רש"י: אשפתות - אשפות¹⁵³ של זבל: שוככים על האשפות בחוץ.

ריק*: חייבן אשפתות - להתחמם בהם, לפי שאשפה חמה היא.

ראב"ע: חייבן אשפתות - כי הם מושלכים כדומן ואין קובר (ע"פ תה" עט, ג).

(ו)

רש"י: ויגדל עון וגו' - פורענותן הוכיח עליהם שגדול עונם משל סדום.

ראב"ע: יש חטאת ואשם בקרבן, שטעמם: כפור חטאת ואשם; ויש חטאת ועון שטעמם תו: עקב העון והחטאת, והוא השכר הרע, ויקרא 'מזל רע'. וכן "כי לא שלם עון האמרי" (בר' טו, טז); "אם יקרך עון" (ש"א כח, י); "גדול עוני מנשוא" (בר' ד, ג), והפסוק הבא אחריו לעד. והטעם, כי הרעה הבאה על ישראל גדולה מרעת סדום שהיא נהפכה רגע אחד, ולא היו הידיים בכל עת בחיל, בעבור שאין להם כח. או טעמו, שלא חלו בה ידי אדם; כטעם "יחולו על ראש יואב" (ש"ב ג, כט), (המשך מפי' המילים) חלו - מלשון 'חיל'; או מן "על ראש רשעים יחול" (יר' כג, ט).

ספ"י: עון - בכל מקום מטעם 'עות'; וכן "גדול עוני מנשוא" (בר' ד, ג); "כי לא שלם עון

האמרי" (בר' טו, טז), אך העונש הוא העלול מן העון, ומצד זה טעו המפרשים (הנכונים בדברי ראב"ע בר' ד, ג); וזכור זה. חלו - מטעם "חיל כילדה" (יר' ו, כד ועוד). וטעם ידיים - כי הם בעלות הפעל, וכל מתמרמר ומתפחד ירפו ידיו. {ע"ע להלן, שפי' פס' ט בהמשך של פס' זה.

¹⁵² כן רש"י בקיצר, וכן ראב"ע: תולע - כ"תולעת שני" (שם' כח, ו). וכן ספ"י: תולע - תולעת שני" (שם' כח, ו).

¹⁵³ כן ריד: אשפתות - כמו "אשפות" (ש"א ב, ח).

רש"י: **ההפוכה כמו רגע** - שהרי **סדום** לא נמשכה צרתה: ברגע אחד נהפכה, **ולא חלו בה** ידי אויב, כי על ידי מלאכים נהפכה¹⁵⁴. ויש מדרש אגדה, ואינו מיושב על סדר המקראות. **וממשיך ריק ב:** אבל **עון בת עמי גדל מהם**, ששפטן הקדוש ברוך הוא ברעב, שהן ייסורין ארוכים. **לא חלו בה ידים** - פתרונו: לא פשטו במ ידי הבריות להשחיתם.

ריד: **ולא חלו בה ידים** - לא הגיעו שם ידי האויבים לשבוע עליהם כמו על ירושלים.

ריק א: **ויגדל עון בת עמי מחטאת סדום ההפוכה כמו רגע** - המלאכים שנשתלחו

להפוך את סדום הפכוה **כמו רגע** ולא הניחו בה מקום שלא הפכוה; **הדא הוא**

דכתיב: **לא חלו בה ידים. חלו** - כמו "יחולו על ראש יואב" (ש"ב, כט).¹⁵⁵ **נדבר אחרי:**

ויגדל עון בת עמי מחטאת סדום - כלומר: יותר היתה נקמתה מנקמת סדום. דאילו סדום, אע"פ שהיתה הפוכה כמו רגע ולא נשאר בה שריד ופליט, אע"פ כן לא חלו בה ידים - לא מסרה ביד אויב שישמחו, אלא הקדוש ברוך הוא בעצמו פרע ממנה; אבל בת עמי - חלו בה ידים שלאויבים וששו ברעתה, וזה קשה יותר מסדום. כך שמעתי מרבי משה מרומא שאמרה משם רבינו סעדיה ז"ל.

ריק א: **ויגדל עון בת עמי מחטאת סדום** - אמר רבי ברכיה (ראה ב"ר כח, ה): **נעשה בשבט יהודה ובנימין מה שלא נעשה בסדום; בסדום כתיב "וחטאתם כי כבדה מאד" (בר' יח, כ), בשבט יהודה ובנימין כתיב "עון בית ישראל ויהודה גדול במאד מאד" (יח' ט, ט); אותן לא נשתייר מהם פליטה - כלומר: אנשי סדום שלא היה עוונם גדול כעון בית ישראל ויהודה, לא נשתייר מהם פליטה, אבל בית ישראל ויהודה נשתייר מהם פליטה!?** **אלא ההפוכה כמו רגע** - אותן לא פשטו ידיהן למצוות, דכתיב: **לא חלו בה ידים** — אמר רבי תנחומה (ראה ב"ר כח, ה): **לא חלת יד ליד, כלומר: לא הניח יד שלאחד מהם צדקה לתוך ידו שלעני** — לפיכך נהפכה **כמו רגע**, אבל אילו פשטו ידיהם למצוות, דכתיב **"ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן היו לברות למו בשבר בת עמי"** (להלן, י) - ומפרש במדרש איכה (איכ"ר ד, ג): **לא שבישלו ילדיהן, אלא מתוך שנוטלות גלוסקאות מיד בניהם ומברות בהן שכינותיהן שהיו אבילות, מעלה עליהם כאילו בשלו ילדיהן. כך פתרונו אחר המדרש, ולעיניין פשוטו של דבר...**

(ז)

ראב"ע: **זכו נזיריה** - בימי השקבע.¹⁵⁶

רש"י: **זכו נזיריה** - שריה; כמו 'נזר' ו'כתר', ומוסב על "בת עמי" (לעיל, י).

¹⁵⁴ כן ריק ב: **ויגדל עון בת עמי מחטאת סדום** - שסדום היתה הפוכה לשעה קלה, **ולא חלו בה ידים** - פתרונו: **לא חלו בה ידי** בשר ודם; שלא נפרע מהם על ידי בשר ודם, אלא לשעה קלה נהפכה על ידי המלאכים ונטל איפופסין שלהם על עונותיהן לשעה קלה...

¹⁵⁵ הביאור בסוגריים המרובעים מופיע בכ"י פריס 162, מינכן 52, לונדון 7621, ברלין 514. הוא חסר בכ"י לונדון 27298, פרמא 2203. בכ"י המבורג 32 מופיע ביאור חילופי:

"ידים — מקום, כמו: לא היה להם ידים לנוס (יהושע ח' ב)."

¹⁵⁶ וכן פ"י ריק א בסמוך, וכן ריק ב בפס' ח.

ריק ב: זכו נזיריה משלג - פתרונו: "בת עמי" (לעיל, ו), שהיו זכים שערוניה משלג. צחו מחלב - כפל מילה¹⁵⁷, פתרונו: לבנים היו מחלב. ... נזיריה - שערוניה, כמו "גזי נזרך" (יר' ז, כט). צחו - לשון לבן, לשון "דודי צח ואדום" (שה"ש ה, י). ריק א: נזיריה - אילו שערות ראשיהם¹⁵⁸ שהיו לבנים כשלג, שמתוך מאכל ומשתה מתלבנים שערתיו שלאדם, וזכים כחלב. תדע שכן, אם יפל אדם למשכב והוכח במכאוב (ע"פ שמ' לג, יט), אם יהיו שערות ראשו לבנים ביום נפלו, כשיקום והתהלך בחוץ (ע"פ שמ' כא, יט) תראה אותם שחורים. כספי: זכו - בזמן יישוב ירושלם. ושם היו נזירים רבים מקדם, כי היו קדושים לה' ושוקדים בעיון בחדרים, לכן זכו משלג

רש"י: אדמו עצם מפנינים - אותם שהיה מראיתם אדום מפנינים וגזרתם כמו ספיר, חשך תארם מפחמים.

ריק ב: אדמו עצם מפנינים - אדמו מראה שלהם מזהב. ספיר גזרתם - לספיר נדמה דמותם. ... ספיר גזרתם - מזהירים היו פניהם כספיר.

ריק א: אדמו עצם מפנינים - זהב קרוי 'פנינים', לפי שמטמינין אותו בפנים. ספיר גזרתם - שזרתם; גזרתם מצוחצח כספיר.

ריד: פנינים - הם מרגליות אדומות.¹⁵⁹ ספיר גזרתם - חיתוך קומתם כחיתוך הספיר, ועכשיו חשך משחור - מן הגחלת.

ראב"ע: ספיר כמו פנינים, וכן טעמו, מ"ם מפנינים ישרת עצמו ואחר עמו, כמ"ם "מאל אבין" (בר' מט, כה); כאילו נגזרו מספיר. ו"לכנת הספיר" (שמ' כד, י) - כמו לבנה {ולא לָבָן}; והעד: "כמעשה" (שם), ובמקום אחר: "אבן" (יח' א, כו).

כספי: ספיר גזרתם - מטעם 'הוא הוא'; ולא זכר זה החכם אבן עזרא, אמר כי מ"ם מפנינים מושך גם לזה. וכמה דרכים אמתיים נעלמו מן המפרשים הקודמים, כבודם מונח במקומם, כי לא זכרו דברי החכמות העיוניות בפרשם התורה והמקרא, אשר אין ספק שכולם מיוסדים על דרך חכמות אמיתיות, לא סכליות.

(ח)

רש"י: משחור - הוא פחם.¹⁶⁰ עצם - לשון מראה, כמו "וכעצם השמים"¹⁶¹ (שמ' כד, י)

¹⁵⁷ כן ראב"ע: משלג ומחלב - כפול; וכן ספיר כמו פנינים

¹⁵⁸ כן ריד: נזיריה - כמו "גזי נזרך והשליכי" (יר' ז, כט). {ושם פי': גזי נזרך - זהו השיער, והוא מלשון 'נזר', שהשיער הוא נזר הראש. או יש לפרש 'נזיר' על שם גידול שער, והשיער ייקרא 'נזר'.

¹⁵⁹ כן משמע ברש"י לעיל וראב"ע בסמוך. וכן כספי: שם פנינים נדע מכאן שהוא אבן אדום, כי אינו הבדולה. וראה שהוא האלמוג, כי יתכן לךר אחד שמות.

¹⁶⁰ כע"ז ריד: חשך משחור - מן הגחלת. והאריך כספי: שחור הוא הפחם או דבר אחר, נקרא כן מצד היות השחרות גובר בו, אשר זה קרא אבן גנאח 'תא'ר גובר' (ראה הרקמה ע' קלג ועוד), כמו זכוכית לבנה על דרך משל.

¹⁶¹ כן ריק ב: עצם - לשון מראה, כמו "וכעצם השמים לטוהר" (שמ' כד, י). וכן ריד: אדמו עצם -

מראיתם אדום; כמו "וכעצם השמים" (שמ' כד, י), שפתרונו: כמראה. וכן כספי: טעם עצם - כטעם

"וכעצם השמים" (שמ' כד, י); וכבר נודע ליודעים לדבר מה העצם והעצמות.

ריק: **חשך משחור תארם** - אותם שלשעבר "זכו נזיריה משלג צחו מחלב" (לעיל, ז), מחמת שובע, עכשיו, כשחזק עליהם הרעב,¹⁶² **חשך משחור תארם. ... לא נכרו בחוצות** - בני אדם שראו אותם לשעבר בהיותם יפה מראה, לא היו מכירים אותם עכשיו.
 ראב"ע: **משחור** - יותר¹⁶³ מהשחרות; והוא שם.

רש"י: **צפד** - נקמט [ונתחבר]; ואין לו דמיון.
 ראב"ע: **צפד** - כמו "דבק" (לעיל, ד); והוא לבדו.¹⁶⁴

כספי: **עצמם** - זה מטעם "עצם מעצמי" (בר' ב, כג), כי דבר אחד הוא, "ובשר מבשרי" (שם), וכן "אך עצמי ובשרי אתה" (בר' כט, יד).

(ט)

רש"י: **שהם יזובו מדוקרים וגו'** - **חללי הרעב** היו תפוחים מריח תנובות השדה, שהיו האויבים צולים בשר על העשבים חוץ לחומה, והריח נכנס לתוך נפוחי הרעב וכריסן נבקעת ופרשם זב (ראה איכ"ר ד, ע"ב); והרי זו מיתת גיוול יותר מהרוגי **חרב**.

ראב"ע: **שהם יזובו והם מדוקרים**. המדוקרים שיזובו דם מתנובות שדי, שהם שבעים, טובים הם מחללי **רעב**.¹⁶⁵

ריק: **טובים היו חללי חרב מחללי רעב** - אילו אמר 'טובים היו חללי חרב מחללי רעב' ושתק, הייתי נותן טעם לדבר: לפי שמי שמת ברעב מאריך בייסורים, ומי שמת בחרב מת לפי שעה; אבל עכשיו שאומר: **שהם יזובו מדוקרים מתנובות שדי**, על כרחך זהו הטעם שנותן לדבר: למה **טובים היו חללי חרב מחללי רעב?** לפי שאותן שמתו ברעב, כשטועמין להם **תנובות שדי** ואוכלין הרבה, נבקע בני מעים שלהם שנקווין מחמת הרעב, ו**יזובו מדוקרים**, פתרונו: מבוקעים, מחמת שאוכלים **תנובות שדי** וגופם מנוול מחמת הרעי שיצא חוץ לכריסם.

כספי: **טובים היו** - זהו טעם "ותגדל (לפנינו: ויגדל) עון בת עמי" וכו' (לעיל, ו), כי הנמקים בתחלואים וברעב יותר קשה להם מן המתים ברעב. והנה באמרו "ותגדל" וכו', אמר שגם **חללי חרב** - שכן היו קצת ישראל בעת החרבן - היה יותר קשה ממיתת אנשי סדום; ופה אמר כי קצת ישראל שהיו **חללי רעב** היה יותר רע מן הקצת

¹⁶² כן ראב"ע: **חשך... תארם** - ברעב.

¹⁶³ כן כספי: והנה מ"ם **משלג ומחלב ומפנינים ומשחור** - הכל "יותר".

¹⁶⁴ כן ריד: **צפד עורם** - אין לו דומה, ופתרונו לפי עניינו: דבק **עורם על עצמם**. וכן כספי:

צפד - לא נמצא עוד, וראה שטעמו כמו 'דבק'.

¹⁶⁵ כע"ז כספי: אמרו **שהם יזובו** - רומז אל **חללי חרב**, והטעם: **שהם**, עם היותם **מדוקרים** בחרב, **יזובו** דם וחלב ושומן בסבת **תנובות** שדה שאכלו; כלומר: כי היו שבעים ושמונים ופתאום נדקרו ומתו, וזה יותר טוב - או מעט רע - מהנמקים והנמוגים תמיד מרעב וימותו בסוף; והכל מיתה ארוכה.

שהיו חללי חרב. ולא יקשה ההגיגי לומר, כי אמר: טובים, וכבר קדם בהגיון כי לא יאמר 'יותר טוב' אלא אם כן היה הדבר האחד למטה ממנו בטוב, ואין המיתה בחרב טובה? כי התשובה בזה, כי יש טוב בצירוף, עד שיש רע שיצדק לומר עליו שהוא טוב, וכן העניין בכל תאר. ועוד, כי המות בכלל הוא טוב, לכן אמרו רבותינו ז"ל (ראה ב"ר ט,ה): "והנה טוב מאד" (בר' א,לא) - והנה טוב מות. וכבר פירש זה המאיר לעולם כולו (מו"ב ג,י), ודי בזה לפי המכוון הנה.

ריד: מדוקרים מתנובות - מחמת הרעב הם אוכלים הקוצים והעשבים, שמדקרים מעיהם וזבים הדם.

(י)

ריק: ידי נשים רחמניות לשעבר, עכשיו בשלו ילדיהן.¹⁶⁶ היו לברות למו - להברות את עצמן.

כספי: רחמניות - אע"פ שיש נשים על המעט שהם אכזריות, ונכון לומר לפי זה, שזה הונח מצד הרוב שהוא ככולו, ולכן היה מורכב ביאור, לא תנאי, כמו 'ראובן העברי', כי אינו כמו 'ראובן העשיר'.

רש"י: לברות - למאכל, כמו "לא ברא אתם לחם" (ש"ב יב,ז); "להברות את דוד" (ש"ב ג,לה).¹⁶⁷

(יא)

רש"י: כלה... את חמתו - אשר בערה בו (ע"פ אס' א,יב) כמה שנים, עתה כלה אותה בהנקמו מהם.

ריק ב: כלה ה' את חמתו - ששפך בהן כל חרון אפו. ודומה לו "חצי אכלה במ" (דב' לב,כג), וכן "וכיליתי חמתי במ" (יח' ו,יב).

ראב"ע: דמה האף לאש, והרעב בגוף ידמה לאש, שהיא דולקת ונוגעת עד יסוד העצם.

(יב)

ריק*: לא האמינו מלכי ארץ וכל יושבי תבל - לשעבר כי יבא צר ואויב בשערי ירושלים. ומי גרם להם שיבוא? מחטאות נביאיה עונות כהניה.

ראב"ע: תבל - מקום היישוב. ובעבור הרעב בא הצר בירושלים.

¹⁶⁶ כן ראב"ע: הנשים הרחמניות נהפכו לאכזריות מרוב הרעב.

¹⁶⁷ כן ריק בקיצור (מובא בפנים), וכן ראב"ע: לברות - מגזרת "להברות את דוד" (ש"ב ג,לה); והם שני בנינים. וכן ריד: לברות - לשון 'הבראה', כמו "ואברה מידה" (ש"ב יג,ו). וכן כספי: לברות - מקור, מטעם "להברות את דוד" (ש"ב ג,לה).

(יג)

רש"י: רש"י: **מחטאות** (בנסחטו: מחטאות) **נביאיה של שקר**¹⁶⁸ - היתה לה הרעה הזאת.
 ראב"ע: **מחטאות** נביאי הבעל וכהני הבמות נהרגו החסידים, כדברי אסף (ראה תה' עט, ב ואי').
דם צדיקים - דם כל צדיק וצדיק; וכן "לב חכמים" (קה' ד, ט).
 כספי: **כהניה** - הפך מה שהיה ראוי, כי הם הונחו להורות את העם.

(יד)

רש"י: **נעו עורים בחוצות** - כשהיו העורים הולכים בשוק, היו נעים ורגליהם נשמטות
 בדם ההרוגים שהיו הרשעים הורגים בתוכה. **נגואלו** - נתלכלכו בדם עד אשר לא
 יוכלו הקריבים אליהם ליגע בלבושיהם¹⁶⁹ והיו קוראים עליהם: {ממשיך לפס' טו}
 ריק ב: **נעו עורים בחוצות**, מחמת שנגואלו בדם; שמי שפצוץ בראשו, הדם נוטף על
 עיניו ואינו רואה, כאילו הוא עור. כל כך נגואלו בדם, שלא יוכלו בני אדם ליגע
 בלבושיהם.¹⁷⁰

ראב"ע: **נגואלו** - מלה מורכבת מבניין 'נפעל' ובניין 'שלא נקרא שם פעלו'.

(טו)

רש"י: **סורו מעלינו**, אתם הטמאים המלוכלכים [בדם]!
 ראב"ע: היו קוראים להם: **סורו**, גוי **טמא**, **אל תגעו** בנו! ויש אומרים, כי הם קוראים על
 נפשם: **סורו כטמא** (ראה ו' יג, מה). והראשון נכון, ויחסר מקום הקוראים.
 ר"ד: **סורו טמא** - קוראים האויבים זה לזה כשהיו רואים ישראל: **סורו סורו** ממנו כי הוא
 טמא ומטונף, שלא יטנף.

כספי: **נעו עורים** - מדעתי כי שער אבן גנאח (רקמה ע' פט) בכאן כונת ירמיה אומר זה
 המאמר, כאשר הוא כל פירוש אֶמְתִּי לפי דעתי. והעניין בזה, כי אף העורים, שהם
 מגוללים בדם עד שלא יוכלו בני אדם לגעת בלבושיהם, הגה הם כשירגישו
 יהודים באים אצלם, יכריזו ויאמרו: **סורו טמא**. ואמרו כי **נצו** - הוא דברי ירמיהו
 המקונן, כטעם "עשה יעשה לו כנפים" (מש' כג, ה); והטעם: לכן הוכרחו ישראל

¹⁶⁸ כן כספי: **נביאיה** - נביאי השקר, כמו שקדם "נביאך חזו לך שוא ותפל" (איכה ב, ד).

¹⁶⁹ כן ר"ד: **בלא יוכלו יגעו** - עד שאינם יכולים בני אדם ליגע במלבושיהם מחמת הטינוף.

¹⁷⁰ כע"ז ראב"ע: **עורים** - קְעוּרִים; וכן "אש אוכלה הוא" (דב' ד, כד), החיים **נעו בחוצות כעורים**, והתגאלו בדמי החללים, עד שלא יוכלו הנוגעים שיגעו במלבושיהם. ובא פועל אחר פועל, והטעם:
יוכלו שיגעו; וכן "ונדעה נרדפה" (ח' ו, ג).

שיעופו באויר ושם יתנועעו¹⁷¹, כי לא מצאו בארץ מנוח לכף רגלם (ע"פ בר' ח, ט), וזה, כי אמרו בגוים: לא יוסיפו לגור בארצינו.

רש"י: כי נצו - לשון סירחון וליכלוך¹⁷², כמו "מוראתו בנוצתה" (וי' א, טז), דמתרגמינן: "באוכליה" (ת"א); כן חיברו מנחם (מחברת צ'), גם נעו - נשמטו בדם.

ריק ב: סורו טמא קראו למו - כל כך למה בא להם? כי נצו גם נעו. נצו - כמו 'נאצו', ופתרוננו: שנאצו להקדוש ברוך הוא, לפיכך שלחם בגלות, כמו שמפורש: גם נעו.

ריק א: כי נצו - ממצותיו הקדוש ברוך הוא. נצו - כמו "תנו ציץ למואב כי נצא תצא" (יר' מח, ט), שפתרוננו: תנו כנף למואב כי עפוף יתעופף כבודו. אף כאן: כי נצו - עפו, ולפי' שסרו להם מדרכי המקום. גם נעו - גם הניעו והעתיקו עצמם ממצותיו. ראב"ע: נצו - יש להם נוצה כעוף; וכן "כי נצא תצא" (יר' מח, ט).

ריק*: אמרו בגוים - כשגלו להם בין אומות העולם, היו האומות אומרים עליהם: לא יוסיפו אילו לחזור ולגור בארצם.¹⁷³

(טז)

רש"י: פני ה' חלקם - פנים של זעם מאת הקדוש ברוך הוא חילקתם והפרידם בגוים, למען אשר פני כהנים לא נשאו בהיותם בשלוותם. כע"ז ריד: פני ה' חלקם - לשון רוגז, כמו "ונתתי פני" (וי' יז, ט).¹⁷⁴ חלקם והבדילים מלפניו. ריק*: פני ה' חלקם - הפיצם על פני כל הארץ¹⁷⁵ (ע"פ בר' יא, ט), לא יוסיף להביטם - כל זה דברי האומות. ממשיך ריק ב: ומה גרם להם? דבר זה גרם להם, שפני כהנים לא נשאו וזקנים לא חננו.

ראב"ע: פני ה' - זעף, כי בפנים יראה; וכן "ופניה לא היו לה עוד" (ש"א א, ח), כי אף השם חלקם בארצות, ולא יוסיף להביט אליהם; כמו "ויועקוק" (נחמ' ט, כח). על כן לא חששו לעשות נקמה בכהני השם ובזקנים.

¹⁷¹ השוו ריק וראב"ע.

¹⁷² כן ריד: כי נצו - לשון ליכלוך וטנוף, כמו "בנוצתה" (וי' א, טז).

¹⁷³ כן ראב"ע: ואמרו בגוים, כי עוד לא יוסיפו לשוב אל ארצם לגור כאשר היו.

¹⁷⁴ אפשר שכן כוונת כספי: פני ה' - כפשוטו, וכן "ופניה לא היו לה עוד" (ש"א א, ח), כמו שפירשתי שם; כבוד אבן עזרא (באן) והמורה (מו"נ א, ד), מונח במקומו. וזה כטעם "פני ה' בעושי רע" (תה' לה, יז); "ושמתי אני את פני" וגו' (וי' ב, ה), כמו שאמרו ז"ל (ראה תנח"ב יתשא יד): השקפה - לרעה, כמו "אסתירה פני" (דב' לב, ב), והשקפה - לטובה, כמו שיאמר עוד: לא יוסיף להביטם, וזה הפלגת מליצה.

¹⁷⁵ כן ראב"ע (מובא בסמוך) וכן כספי: טעם חלקם - חלק אותם כה וכה, כטעם "אחלקם" (בר' מט, ט) שהוא כמו "אפיצם" (שם).

כס"פ: אמר: **חילקם**, לשון יחיד ל'פנים' - כי זה נכון בעברי ובהגיון, כמו שבארתי זה היסוד במקום אחר. ... **פני כהנים** - צחות מליצה אחר פני ה'. ורמז **נשאו וחננו** - לגוים שקדם זכרם (לשיל, טו), כטעם "לא ישא פנים לזקן" (דב' כח, ג).

(יז)

כס"פ: **עודנו** - גם בזה ידבר ירמיהו כאלו הוא כל ישראל.

רש"י: **עודנו תכלינה עינינו אל עזרתנו הבל** - כשבאת עלינו הרעה¹⁷⁶, עדיין היו **עינינו** צופות אל חיל פרעה¹⁷⁷, שנאמר בהם "ומצרים הבל וריק יעזורו" (יש' לז), שהיו מבטיחים אותנו עזרה ולא באו; כמה שנאמר "הנה חיל פרעה היוצא לכם לעזרה שב לארצו מצרים" (יר' לז, ט).¹⁷⁸ מצינו במדרש קינות (איכ"ר ד, ב), שהיו באים בים בספינות, רמז הקדוש ברוך הוא לים והציף לפנייהם נודות נפוחים, כמין מעי אדם נינערים במים, אמרו זה לזה: הנודות הללו הם אבותינו אנשי מצרים שטבעו בים מחמת היהודים, ואנחנו יוצאים לעזרתם! עמדו וחזרו לאחוריהם. **צפינו** - חכינו.

ריק': {הבל -} לשון בני אדם הוא: כשאדם מצפה לחבירו וחבירו לא בא, הוא אומר: עד עכשיו הייתי יכול להמתין לעזרת הבל.

ראב"ע: **בצפייתנו** - אין לו משקל.

ריד: **בצפייתנו** - כשהיינו מצפים.

(יח)

רש"י: **צדו צעדינו** - אויבינו ארכו את **צעדינו** מלכת ברחובותינו; כמו "ואשר לא צדה" (שם' בא, ג); "ואתה צודה את נפשי" (ש"א כד, יא).

ריק' ב: **צדו צעדינו** - פתורנו: האויבים **צדו צעדינו** מלכת ברחובותינו, אפילו ברחובות של עצמינו.

ריק' א: **צדו** - לשון שממה וחורבה, אֲנִיכְמוּ "ונשמו דרכיכם" (וי' כו, כב), ומתרגמינן: "ויצדיין אורחתכון" (ת"א), כלומר: שממו **צעדינו** מלכת ברחובותינו.

כס"פ: **צדו צעדינו** - מטעם "צוד צדוני כצפור אויבי חנם" (איכה ג, כב), עד שנמנענו מלכת ברחובותינו.

¹⁷⁶ כע"ז ריד: **עודנו תכלינה** - כלומר: **בעודנו** עדיין במקומנו **תכלינה עינינו לעזרתנו** של **הבל**, למלכי אומות העולם. וכן כס"פ: והטעם, כי בעוד שהיינו בירושלם, **עינינו** כלות לעוזרים שיבואו אלינו, כמו מצרים או זולתם, אשר באמת היו עזר של **הבל**. ואין זה צריך ביאור, כי כל ספרי הנביאים מלאים מזה הספור.

¹⁷⁷ כע"ז ראב"ע: ועוד נקוה שיבואו מצרים ואשור (ראה איכה ה, ו) **לעזרתנו**.

¹⁷⁸ כן ריק': **עודנו תכלינה עינינו אל עזרתנו הבל** - עדיין היו יכולים לצפות לעזרת מצרים, שכתוב בהן "ומצרים הבל וריק יעזורו" (יש' לז), והם לא יבואו.

ראב"ע: כאילו צדו צרים צעדינו; וכן "ויאמר ליוסף" (בר' מח,א). והם לא באו, רק לצרינו (ע"פ יהו' ה'ג), שצדו אותנו ברחובותינו; וקרב קצינו כי מלאו ימינו שבישועתינו, ובא קץ גאולתינו.

כס"פ: קרב קצינו - ויותר ביאור: מלאו ימינו כי בא קצינו. כל זה 'אוצר ה' יבא.

(יט)

ריק*: קלים היו רודפינו - ומפרש והולך היאך היו קלים, שעל ההרים דלקונו; דרכו של רודף, אם יודע שאויבו בורח לו לדרך המישור רודף אחריו, אבל כשיודע שנמלט לו ההרה - נואש ממנו לרדפו ולא יתייגע אחריו בהרים; אבל אלו, על ההרים דלקונו. דרכו של רודף לרדוף ביישוב, ומאחר שיודע שאויבו נס דרך המדבר חדל ממנו לרדוף אחריו; ואלו, אפילו במדבר ארבו לנו.

ראב"ע: דלקונו - כמו "כי דלקת אחריי"¹⁷⁹ (בר' לא,ל), ולא יכולנו לברוח.

(כ)

רש"י: משיח ה' - הוא יאשיהו¹⁸⁰ (ראה תענית בב,ב).

רשב"ם¹⁸¹: רוח אפינו משיח י"י נלכד בשחיתותם - על צדקיהו נאמר.¹⁸² ולא דקדק זקני שפירשו: על יאשיהו נאמר, ומעולם לא לכדו יאשיהו.¹⁸³

ריק א: רוח אפינו משיח ה' - יש פותרין אותו על יאשיהו, ויש פותרין אותו על גדליה בן אחיקם, שהפקיד עליהם מלך בבל (ראה יר' מ). ונראה שעל גדליה בן אחיקם הוא אומר, לפי שהוא אומר: אשר אמרנו בצלו נחיה בגוים, ובימי יאשיהו לא גלו להם עדיין שבט יהודה ובנימין.

רש"י: בשחיתותם - בגומצים שחפרו לנו.

ראב"ע: בשחיתותם - כמו "בשחתם נתפש" (יח' יט,ד).

¹⁷⁹ כן ריד: דלקונו - כמו "דלקת אחריי" (בר' לא,ל).

¹⁸⁰ כן ריד: משיח ה', שהיה רוח אפינו, נלכד בשחיתותם - זה היה יאשיהו, שהרגו פרעה נכה (ראה דה"ב לה,כד; תענית בב,א-ב).

¹⁸¹ פ' רשב"ם רק במהד' הכתר, ע"פ כ"י וטיקן 48 בשם "פרשב"ם... וכתב בפירושו בכאן...

¹⁸² כן ריק ב: רוח אפינו משיח ה' - זה צדקיה, דכתיב "ויתפשו את צדקיהו בערבות יריחו" (ראה יר' נב,ח-ט).

¹⁸³ כן ראב"ע: יש אומרים (ראה רש"י): על יאשיהו יקונן, ורמז לדבר: "על הקינות" (דה"ב לה,כה). וזה איננו נכון, כי אחרי מות יאשיהו באו הצרות, ופה אמר "תם עונך" (להלן, כב)! והנכון בעיני כי על צדקיהו ידבר, שהפקידו מלך בבל בירושלם (ראה מ"ב כד,יז), והוא היה באחרית הגלויות. וכן כס"פ: רוח אפינו - כטעם "ויפח באפיו נשמת" - רוח "חיים" (בר' ב,ז), והפליג לתאר צדקיהו, המלך אז, ב'רוח אפיהם', מטעם 'הוא הוא', שעניינו כמו 'הדומה'. והנה מפרש בירמיהו (יט,א-ז) איך היה זה.

(כא)

רש"י: **שישי ושמיחי בת אדום** - נתנבא ירמיה על חורבן בית שני, שיחריבוהו רומיים.
שישי ושמיחי - לפי שעה, אבל סופך שגם עליך תעבר כוס הפורענות ותשכר ממנו. ותתערי - ותקיא, כמו "ותער כדה" (בר' כד, ב).

ראב"ע: **עוץ** - שָׁנִים (ראה בר' כב, כא; לו, כח); והם ארמים (ראה גם בר' י, כג). (תשכר'ו) **תתערי** - כטעם "וישכר ויתגל" (בר' ט, כא).¹⁸⁴

כספ'י: **יושבת** - 'ויושבת', כלומר: וגם היושבת בארץ עוץ, שהוא דבר רחוק. כי עוץ הוא ארם הנקרא 'ארמיניאה', ואולם אדום הוא בהר שעיר קרוב לירושלם מאד.

ריק*: **שישי ושמיחי בת אדום** - כאדם שרואה לחבירו שעושה שום עבירה ואומר לו: עשה עשה כל עבירות שיבואו לידך,¹⁸⁵ אך דע לך כי על כל אלה יביאך אלהים במשפט (ע"פ קה' יא, ט).¹⁸⁶ אף כאן...

רבא"ע: והטעם, כי אדום היה תחת יהודה, וביום מפלתם שמחו;¹⁸⁷ וכן "זכור ה' לבני אדום" (תה' קלז, ז), שהיו אומרים לבבליים: "ערו ערו" (שם).

ריק*: ראה הנביא לאדום ששמחה במפלתן של ישראל, אמר לה: **שישי ושמיחי** שמחי **בת אדום** - שמח עכשיו לבני יהודה ביום אבדם, אך דע לך כי גם עליך תעבור כוס שעבר על ישראל. **תשכרי ותתערי** - ושתי אתה ומצית (ע"פ יש' נא, ז), ותשתי כל הכוס עד שתערי כל הכוס. אוי להם לאומות שעדיין לא טעמו כוס התרעלה, ועדיין עתידין לשתותה. ואשריהם ישראל ששתו מיד ה' כבר את כוס חמתו, את קובעת כוס התרעלה (ראה שם), לא יוסיפו לשתותה עוד; הדא הוא דכתיב: (ממשך לפס' כב)

(כב)

רש"י: **תם עונך** - לקית על כל חטאתיך. **לא יוסיף להגלותך** - מגלות אדום ולהלן עוד (ראה תנ"ב וארא ב).

¹⁸⁴ כן כספ'י: **תשכרי ותתערי** - מטעם "וישכר ויתגל" (בר' ט, כא), וכן "למען הביט אל מעוריהם" (חב' ב, טו).

¹⁸⁵ כע"ז כספ'י: ואמר ירמיהו: **שישי ושמיחי** - דרך גזום, ורבים כזה בספרי הקדש. וגם זה נכון בהגיון, כמו שמבואר אצל החכמים.

¹⁸⁶ כן ראב"ע: כטעם "שמח בחרור בילדותיך" (קה' יא, ט), כי בסוף תבוא "במשפט" (שם). והטעם, כי **אדום** היה תחת יהודה, וביום מפלתם שמחו; וכן "זכור ה' לבני אדום" (תה' קלז, ז), שהיו אומרים לבבליים: "ערו ערו" (שם).

¹⁸⁷ כן כספ'י: ומפורסם מספרי הקודש, כי אדום בפרט היה תחת יהודה (ראה ש"ב ח"ד; מ"ב ח, כ), והם שמחו יותר בנפילת ירושלם ויותר הרעו להם; וכן אמר דוד: "זכור ה' לבני אדום את יום ירושלם" (תה' קלז, ז).

ריק*: **תם עונך בת ציון לא יוסיף להגלותך.** בדבר שהיה מכוסה עד עכשיו ועכשיו הוא מתחיל להגלות נופל לומר גילה על חטאתיך; פקודת עון נופל עליו לומר גילה, כשם שאמר ישעיהו "וגלתה הארץ את דמיה ולא תכסה עוד על הרוגיה" (יש' כו, כא).

ראב"ע: **לא יוסיף - שב אל עונך; ועליו ישוב 'פקד'.** או ישוב אל השם, הנזכר ב"רוח אפינו" (לעיל, כ).

ריד: **תם עונך בת ציון - עתה, בעת החרבן, כי גלות ומיתה מכפרים.** וכן אמר דניאל על זה: "להתם חטאת" (ט, כד), כמו שפירשתי שם. **לא יוסיף -** הוא סוד גדול, וסוד ה' ליריאו (ע"פ תה' כה, יד). **פקד -** זכר, וכן כל שרש 'פקד'; וגם זה עניין יקר.

פרק ה

(א)

ריק ב: **זכור ה' מה היה לנו - כמה צרות סבלנו.**

ראב"ע: **זכור -** הזכר בלב, והמבט - בעין. **והוסיף כספי:** והכל על דרך 'דברה תורה כלשון בני אדם' (ראה ברכות לא, ב), גם בזאת המגלה ובשאר ספרי הקדש, והתורה ראש וכלום. וכבר באר אבן עזרא זה המאמר מרבותינו הקדושים ז"ל **במובן נכבד** (ראה ראב"ע לבר' א, כו), ואחריו צירף לזה המאיר לעולם כולו מובן שני עם הראשון (ראה מו"נ א, כו), ואני צרפתי עניין שלישי לאלה יחד, והוא יקר מאד ואין זה מקומו. **ראב"ע:** והטעם: כל הצרה שעברה עלינו קודם הגלות, והחרפה שאנחנו בה.

ריק א: **[זכור ה' מה היה לנו - עשרים ושנים פסוקין הן כנגד אל"ף בי"ת. שישה 'אלפא ביטיין' הן: "איכה ישבה" (איכה א), "איכה יעיב" (איכה ב), "איכה יועם" (איכה ד); 'אני הגבר' (איכה ג) - שלשה 'אלפא ביטיין'. וזכור ה' (איכה ה) הם עשרים ושנים פסוקין כנגד אל"ף בי"ת; הנה שבעה 'אלפא ביטיין', לקיים מה שנאמר "יוסרתי אתכם גם אני שבע על חטאותיכם" (ראה ו' כו, כח).]**

(ב)

ריק ב: **נחלתינו נהפכה לזרים בתינו לנכרים -** דכתיב "ויבא מלך אשור מבבל ומכותה ומעוה ומחמת וספרוים ויושב בערי שומרון תחת בני ישראל וירשו את שומרון וישבו בעריה" (מ"ב יז, כד).

ראב"ע: **נחלתינו -** שדות וכרמים (ע"פ במ' טז, יד), מכורה לזרים שהם בארצינו.

(ג)

ריק ב: **יתומים היינו ואין אב -** פתרונו: יתומים היינו ולא מפני שאין לנו אב, שהרי יש לנו אב, אלא מפני שאין האב יכול לעזור את הבן והבן אין יכול לעזור את האב, אנו נחשבים כיתומים שאין להם אב.¹⁸⁸ וסוף המקרא מוכיח על פתרון זה,

¹⁸⁸ כן ראב"ע: כאילו יתומים היינו. וכן כספי: ואמרו יתומים היינו - מטעם 'הוא הוא', ואמרו כאלמנות הוא מטעם 'הדומה', והכל אחד. והטעם בזה: אפילו מחיים.

שואמר: **אמותנו** (בנסחנו: אמתנו) **כאלמנות**, 'אלמנות' לא נאמר אלא '**כאלמנות**', שהבעלים חיים ואינם יכולים לפרנסם.

ראב"ע: **יתומים** - ועוד היינו עם הגרים עלובים, כאילו **יתומים היינו**; ואין **אב** - ידוע שמנהג משפחת האב לעזר היתומים.

ריק א: ¹⁸⁹ [יתומים היינו ואין אב - אין אב כתיב; כלומר: יש אב ואין עתה עוזר, כי רחק ממנו בעונינו.] {אב=הקב"ה}.

כס"פ: **יתומים היינו ואין אב** - כטעם "בתולה ואיש לא ידעה" (בר' כד, טו), וכן "וחיו ולא ימותו" (במ' ד, ט); "כי מת אתה ולא תחיה" (יש' לח, ב).

(ד)

ריק ב: **מימינו בכסף** - אפילו דברים שהם חנם¹⁹⁰, הם מים ועצים, שכל אדם מוליך כדו למעיין ומביא מים ושותה, וכל אדם הולך ליער לחטוב עצים, ואנו מפני חרדת אויבים¹⁹¹ שלא יפגעו בנו, שהם צדו צעדינו שלא יכולנו לילך אפילו ברחובותינו (ראה איכה ד, יח), שכרנו אחרים להביא לנו מים ועצים.
ריק א: **מימינו בכסף שתינו** - לא תאמר מימי אחרים, אלא אפילו מימינו, **בכסף שתינו**. ולא תאמר עצים שלאחרים, אלא אפילו **עצינו**, במחיר **יבואו**.

(ה)

רש"י: **על צוארינו נרדפנו** - בעול עבודה קשה.
ריק ב: **על צוארינו נרדפנו** - שהיו מטילים עולם **על צוארינו** ונוטלים את ממונינו, כמו שמפרש: **יגענו ולא הונח לנו**...
ראב"ע: **על** - ואם אנחנו נביא המים או העצים **על צוארינו**, רדפנו הצר ויגענו חנם, כי לא ינחו לנו מה שהיינו מביאים.
ריד: על צוארינו נרדפנו - טוענים משואותיהם **על צוארינו** ורודפים אותנו.
רש"י: **יגענו** - לאסוף מזון ונכסים. **ולא הונח** - יגיענו בידינו, כי האויבים גובים וחוטפים הכל במסים וגולגליות וארנוניות¹⁹².

¹⁸⁹ פ"י זו ליתא במהד' עה"ת.

¹⁹⁰ כן ראב"ע: **מימינו** - אפילו המים והעצים, שאינם ברשות אדם, נקנה אותם **במחיר** רב, כי העיר יושבת במצור מהאויב.

¹⁹¹ כן רש"י: **מימינו בכסף שתינו** - שהיינו יריאים לשאוב מים מן הנהר, מפני האויבים, והיינו קונים מהם **בכסף**.

¹⁹² כן ריק*: **יגענו ולא הונח לנו** - ממון **שיגענו** אין אומות העולם מניחין אותו **לנו**, אלא באים ונוטלים אותו ממנו. ממש"ך ריק ב: אילו היה נקוד נר"ן שבת"ב **הונח** ברפי, או היה פתרונו: אין לנו מנוח; עכשיו שנקוד בדגש פתרונו: אנו יגיעים, ואין אומות העולם מניחין אותו אלא באים ונוטלים אותו.

(1)

רש"י: **מצרים נתנו יד** - דרך אדם הנופל ורוצה לעמוד, מושיט ידו למי שאצלו לעזור לו; וכן "נתנה יד נפלו אשיותיה" (ראה יר' גט, טו); אף כאן: **למצרים** הושטנו יד שיעזרונו, ולאשור - שישביענו בלחמם. **נתנו** - כמו 'נתנו' 193; דגשות הנו"ן משמש במקום נו"ן שנייה, וכן "ממך הכל ומידך נתנו לך" (דה"א ב, טד), וכן "ונתנו את בנותינו לכם" (בר' לד, טז).

ריק ב: **מצרים נתנו יד** - ... כלומר, שנתנו להם יד שנהיה נשמעים להם, וכן לאשור, כדי לשבוע לחם. 194 שכן מצינו בירמיהו שאומר: "אם שוב תשבו בארץ הזאת ובניתי אתכם ולא אהרוס ונטעתי אתכם ולא אטוש" (לפנינו: אתוש) כי נחמתי על (בנוסחא: אל) הרעה אשר עשיתי לכם" (יר' מב, י), והם משיבים אותו "לאמר: לא כי ארץ מצרים נבוא אשר לא נראה מלחמה וקול שופר לא נשמע וללחם לא נרעב ושם נשב" (שם, יד).

ראב"ע: ונתנת היד - שבועה: "והנה נתן ידו" (יח' יז, יח); והטעם: כתקיעת הכף (ראה מש' ו, א). כי נשבענו **למצרים ואשור**, אולי נשבע לחם. והוסיף כספי: **מצרים נתנו יד** - וזה היה אחת מן הסבות הגדולות שהחריבו את בתינו ועמנו, וכל ספרי הנביאים מלאים מזה. לכן אחריו: **אבותינו חטאו** - כי מימות עזויהו התחילה צמיחת החיה הראשונה (ראה דנ' ז, ט), כי הראשון היה פול (ראה מ"ב טו, ט); והנה חטאו האבות בזה, כמו שידוע אצל הבקאים בספרים. ואולם אמרו ואנחנו **עונותיהם סבלנו**, עם מה שנוגע לזה מה שכתוב בתורה "פוקד עון אבות על בנים" (שם' לד, ז), שיש בזה שאילות רבות כמו שחברתי בספר 'כסף סיגים' - הנה ההתר והבאור לכל 'אוצר ה' יבא.

לעומת שאר המפרשים, ריד: מצרים נתנו יד - עלינו לשוללינו; והדגש שלנו"ן בלי צורך, כמו "ה' מקדש" (ראה שם' טו, יז).

(2)

ריק*: **אבותינו חטאו ואינם** - כלומר: אע"פ שאינם, שכבר מתו להם, אנחנו **עונותיהם סבלנו**; ממשיך ריק ב: שלא בעונותינו בלבד גלינו מארצינו וחרב הבית בימינו, אלא על דורינו נפקד עון כל הדורות. וכן שנו רבותינו (ראה סע"ר ח): **צדקיהו שמה שמרי דכולהו דרי**.

ראב"ע: **אבותינו** - זאת הרעה באה עלינו בעבור עונותינו שהתחברו עם עונות **אבותינו**, והמה נמלטו ולא אנחנו; כטעם "פוקד עון אבות" (שם' כה, ה).

193 כן ריק*: **מצרים נתנו יד** - דגשות שבנו"ן שבנתנו באה במקום נו"ן שנית, כמו שיאמר 'נתנונו'. וכן ראב"ע: דגשות הנו"ן במלת **נתנו** - תחת נו"ן השורש, כנו"ן סימן המדברים. וכן כספי: **מצרים נתנו יד** - כמו 'נתנונו'.

194 כן בשינויים קלים ריק א: כלומר שנתנו להם יד שנהיה נשמעים להם וכפופין להם ונסנס שם לעזרה. אשור לשבוע לחם - וגם אל בני אשור קשרנו אהבה לשבוע אצלם לחם.

(ח)

ריק ב: **עבדים משלו בנו** - אין דומה שיעבוד העבד כשהוא מושל בעם, לשיעבוד בן חורין כשהוא מושל בעם, שכשהעבד מושל בעם שיעבודו שהוא מטיל עליהם קשה משיעבוד בן חורין. וכן במידה טובה הוא אומר "ויפדך מבית עבדים" (דב' ז, ט); למדת, שקשה שיעבוד העבד כשהוא מושל בעם משיעבוד בן חורין. ראב"ע: **עבדים** - ועבדינו נותני מס לנו, כאדום, **משלו בנו**. ופורק - כמו 'מציל'¹⁹⁵; וכן "ויפרקנו מצרינו" (תה' קל, כד), ושניהם מגזרת "מפרק הרים" (מ"א יט, יא).

(ט)

רש"י: **בנפשינו נביא לחמינו** - בסכנת נפשינו היינו מסוכנים כשהיינו מביאים מזונותינו מן השדה, מפני חרב המדבר¹⁹⁶. ומוסיף ריק ב: **מפני חרב** האויבים שאורבים לנו במדבר¹⁹⁷; כמו שאמר למעלה "במדבר ארבו לנו" (איכה ד, ט). ראב"ע: **בנפשינו** - בתחלה היו עבדינו מביאים לחמינו, ועתה אנחנו בעצמנו. והישר בעיני, שטעמו: בסכנת נפשינו; וכן "כי בנפשותם הביאום" (דה"א יא, ט).

(י)

ראב"ע: ואם לא נסתכן להביא לחם, נמות ברעב.

רש"י: **נכמרו** - נתחממו, וכן "כי נכמרו רחמיו"¹⁹⁸ (בר' מג, ל). ובלשון תלמוד יש הרבה: על הכומר של ענבים (ב"מ עד, א); מכמר בשרא (פסחים נח, א). ריק*: **עורנו כתנור** - נקבץ העור וקוץ קמטין קמטין, כאילו נשרף בתנור אש. כל דבר שנמתח מתחילה וחוזר ומיצר ונקבץ יחד קרוי 'כומר', כמו (ראה ברכות מ, ב): 'בושלי כמרא', על שם שמקבצין תאינים המאוחרות לבשל ומכניסים אותם אל כלי אחד כדי שיתבשלו.

¹⁹⁵ כן ריד: פורק - תרגום "וייושע" (שמי' יד, ל); "ופרק" (ת"א).

¹⁹⁶ כן ריק ב: **בנפשינו נביא לחמנו** - כאדם שמשים נפשו בכפו (ע"פ ש"א יט, ה) ומשליכה מנגד (ע"פ שו"ט יז), כך **נביא לחמנו מפני חרב** האויבים שאורבים לנו במדבר; כמו שאמר למעלה "במדבר

ארבו לנו" (איכה ד, ט). וכן ריד: **בנפשינו נביא לחמנו** - בדוחק ובפחד נמצא מזונותינו, **מפני חרב**

- שאורבים לנו האויבים במדברות ובדרכים. וכן ראב"ע: ... והישר בעיני, שטעמו: בסכנת נפשינו;

וכן "כי בנפשותם הביאום" (דה"א יא, ט). וכן כספי: **בנפשינו נביא** - כטעם "בנפשותם הביאום" (דה"א

יא, ט), כלומר: עם סכנת נפשות.

¹⁹⁷ כן כספי: **חרב המדבר** - כי האויבים אורבים במדבר לתפשינו ולהרגינו.

¹⁹⁸ כן ראב"ע: **נכמרו** - כמו יבערו ויקדו. ... ונכמרו - מן "כי נכמרו רחמיו" (בר' מג, ל).

וכן ריד: **עורנו כתנור נכמרו** - נתחממו ונשרפו; ודומה לו בדברי רבותינו ז"ל (ראה ב"מ

עד, א): 'כומר שלזתים', שהוא מקום שמתחממים שם הזתים.

רש"י: **זלעפות רעב**, "ורוח זלעפות" (תה' יא, ו) - לשון שדיפה ושריפה.¹⁹⁹
 ריד: **זלעפות** - עניין בעתה ורעדה, כמו "זלעפה אחזתני" (תה' קט, ג).

(יא)

ראב"ע: לא דיי צרת הרעב, עד שענו העבדים נשינו. וכל שכיבה באונס, והיא כדרכה, תקרא 'עינו'.

ריק ב: **נשים בציון עינו** - פתרונו: **נשים** ובתולות **בציון עינו**, וכן נשים ובתולות ענו **בערי יהודה**.

(יב)

ראב"ע: ואין לנו **שרים** שיושיעו נשינו, כי אפילו הם נתלו בזרועם. ויש אומרים, כי 'בידם' - שב אל ה"עבדים" (לעיל, ח), והטעם: על ידם.

כספ"י: **שרים בידם נתלו** - כי כשהיו האויבים מענים הנשים והבתולות, ויותר המהודרות - נשי השרים ובנותיהם, היו תולים השרים בידם, כדי שלא יוכלו למנעם וכדי שיראו בעיניהם חרפתם, כמו שעשה נבוכד נצר כששחט בני צדקיהו לעיניו (מ"ב כה, ז). אבל הזקנים מן השרים או זולתם, שלא היה להם כח, לא היו צריכים לתלותם בידם, רק לעיניהם היו שוכבים עם נשיהם ובנותיהם.

(יג)

רש"י: **טחון נשאו** - כשהיו האויבים מוליכים אותן בקולרין, היו נותנין על כתפיהם ריחים²⁰⁰ ומשואות כדי לייגעם (ראה איכ"ר ה, ג), וכן **בעץ כשלו** - כשל כחם. ולשון "כשלו" (מש' טו, יח) נופל ב'תשות כח', כמו שנאמר בעזרא "ויאמר יהודה כשל כח הסבל" (נחמ' ד, ט), וכן "הכשיל כחי" (איכה א, יד).

ראב"ע: **בחורים ישאו מטעם הטחנה**. ויש אומרים, כי ה"עבדים" הנזכרים למעלה **נשאו בחורינו לטחון**; והי טחון שם הפועל, כמו "נלאיתי נשוא" (יש' א, יד), וכשל כח הנערים בהניע עץ הטחנה.²⁰¹ ויש אומרים²⁰² שהוא כמשמעו; והטעם, כי כל מחנה צריכה לטחון ולעצים.

¹⁹⁹ כן ראב"ע: **זלעפות** - כמו "ורוח זלעפות" (תה' יא, ו), כטעם סערה.

²⁰⁰ כן ריק ב: **בחורים טחון נשאו** - האויבים הטעינום ריחים הטחונים, ונערים הטעינו משוי של עצים.

²⁰¹ כע"ז ריד: **טחון נשאו** - היו טוחנים בהם בריחים. ונערים - בעבודת העץ כשלו.

²⁰² כע"ז כספ"י: **טחון** - תאר לבר וגם לקמח, כי הראשון היה טחון בכח והשני הוא בפעל, והכל אמת. וכן **בעץ** - כי היו חוטבים ונושאים עצים לאויבים, כמו שהיו הגבעונים להם (ראה יהו' ט, כ).

(יד)

ריק ב: זקנים משער בחורים מגנינתם - זה בטל משלו וזה בטל משלו.

ראב"ע: זקנים - מנהגם היות לשבת בשער ירושלם.²⁰³

כספ"י: וכבר פירשתי (איכה א, י) שרש 'שבת' - שהוא מסוג העדר המציאות, וכן שבת משיש לבינו. ונהפך לאבל מחולינו - נכון זה הלשון בעברי ובהגיון, וזה היה בנושא אחד בזמנים שונים.

(טו)

ראב"ע: שבת - על הקרבנות שנכרתו. ו'מחוללים' - המשוררים.

(טז)

ראב"ע: נפלה... - על המקדש, מקום השכינה.

ריק ב: אוי נא לנו כי חטאנו - האוי שהגיע לנו - לפי שחטאנו.

(יז-יח)

ראב"ע: על זה... לבנו דוה, והעין חשכה מרוב הבכי.

כספ"י: על הר ציון ששם - כאלו אמר: ובפרט ויותר על הר ציון ששם.

ריק ב: על זה היה דוה לבנו... על הר ציון ששם²⁰⁴ - דומה שזה פתרונו: על כל מה שלקינו אין להצטער כל כך, לפי שלא נפרע ממנו אלא כדין, כמו שמפרש "אוי נא לנו כי חטאנו" (לעיל טז), אבל על הר ציון שלא חטא ושם, על זה היה דוה לבנו.²⁰⁵

ריק*: שועלים הלכו בו - רמסו ובוססו בו. הילכו - פתרונו: דשו, כמו ששינינו (ראה יחש' פסחים ז, יא, א, א): הילך בהן כדי עבדן טהורין. הוא שיסד רבינו גרשם (סליחות לצום גדליה כמנהג ליטא בסליחה 'גרוני נחר'): 'דשו בו שועלים ונחרש למחרשות'.

ראב"ע: על הר ציון ששם - פועל עבר, כמו "כאשר אהב" (בר' כו, יד), הילכו - המהלכים; כמו "ויחנטו אותו" (בר' כב, י). ויהיה "קודר הלכתי" (תה' לח, ז) - כטעם 'הלכתי נפשי'. ויתכן להיותו מלת 'הליכה' מהבניין 'הכבד'; והוא פועל עומד. ובעבור שמצאתי

²⁰³ כן כספ"י: זקנים משער שבתו - כמו שידוע (ראה דב' כב, טו) שדרך הזקנים לשבת בשער.

²⁰⁴ כן רש"י: על זה היה דוה לבנו וגו' - על המפורש במקרא שלאחריו: על ששם הר ציון ושהילכו בו שועלים.

²⁰⁵ כן ריק א: על זה היה דוה לבנו על אלה חשכו עינינו על הר ציון ששם - מניח לו כל הצרות הנזכרות למעלה שעברו עליהם, דבכולם אינו אומר על זה היה דוה לבנו כי אם על הר ציון ששם, ללמדך שקשה להם חורבן הבית מכל הצרות שעברו עליהם.

"ערום הלכו" (איוב כד, י), הוצרכתי לדקדוק הראשון. והשועלים - מנהגם להיותם בחרבות.

כפי ה"יתכן" פי' כספי: הלכו בו - מן 'הכבד' - להורות על חוזק התנועה ותמידותה, כי אין מונע להם.

(יט)

רש"י: ואתה ה' - ידענו כי לעולם תשב²⁰⁶, והואיל וכן, למה לנצח תשכחנו, הלא נשבעת לנו כך; וכשם שאתה קיים, כך שבועתך קיימת!

ריק ב: אתה ה' לעולם תשב כסאך לדור ודור - פתרנו: אם הר ציון שמם (ראה לעיל יח), אתה לעולם תשב וגו'. למה לנצח תשכחנו תעזבנו לאורך ימים. השיבנו ה' אליך ונשובה - בנוהג שבעולם: עבד מורד ברבו ורבו מייסרו, והעבד מתחרט בו ורבו מקבלו, ואתה - למה לנצח תשכחינו? השיבנו ה' אליך ונשובה - מאחר שאנו רוצים לשוב, קבלינו בתשובה. חדש ימינו כקדם - כימים שהיו ישראל שרויים על אדמתם והיתה ירושלם יושבת שליוה ועריה סביבותיה (ע"פ זכ"ט, יז), אתה ה' לעולם תשב - אם היתה ירושלם כסאך של מטה עד שלא חרבה, אתה ה' לעולם תשב, כסאך לדור ודור. השיבנו ה' אליך, חדש ימינו כקדם - כאותן הימים שבחרת בירושלם לכסא לך, כעניין שנאמר "זאת מנוחתי עדי עד פה אשב כי אייתידי" (תה"ק לב, יד), ובנה בית זבול לך מכון לשבתך עולמים (ע"פ מ"א ח, ג).

כספי: אתה ה' לעולם תשב - זה הפלגת מליצה, כי סיים בנחמה בשוב בית שני, והקדים תת שבח והודאה לה' שהוא וכסאו לנצח נצחים (ע"פ יש' לד, י). וכבר פירש המאיר לארץ זה הפסוק (ראה מ"ב א, יא).

(כ)

ראב"ע: למה - בעבור שאתה עומד לנצח, למה תשכחנו סלה נצח?²⁰⁷

כספי: לארץ ימים - פחות מנצח, ולכן זה כאלו אמר: או אף לאורך ימים.

(כא)

ראב"ע: השיבנו לעיר משכן שמך, ונשובה לעובדך כימי קדם.

כספי: השיבנו ה' אליך - כי הוא הפועל הראש לכל דבר.

²⁰⁶ כן ראב"ע: אתה - ידענו כי מלכותך לא תסור, ולדור ודור אתה יושב על כסא המלוכה.

²⁰⁷ כן רש"י לעיל פס' יט.

(כב)

רש"י: כי אם מאס מאסתנו בשביל שחטאנו, לא היה לך להרבות קצף עד מאד כאשר קצפת.

ראב"ע: כי - השיבנו מהרה (ראה לעיל, בא), אלא אם מאסתנו, קצפת עלינו קצף גדול. והישר בעיני להיותו כן: כי הנה אם מאסתנו בעונינו, כבר קצפת עלינו יותר מדיי. כספ"י: כי אם מאוס מאסתנו - ידוע ליודעי העברי, כי מלת אם אינה תמיד על דרך המונחת בהקש תנאי, רק לקיים הדבר; ונכון שזאת כמו כן. ואם נכון עם זה יחד שכיון לעשות בכאן הקש תנאי מתדבק, והיה הקודם: כי אם מאוס מאסתנו, והנמשך: קצפת עלינו עד מאד - כלומר: כי אם מאסתנו, הנה רב שבענו בוז (ע"פ תה' קכג, וקצף מאתך, וכבר נפרענו מן החוב ודי לנו בזה. והנה, לפי זה יהיה זה הסיום נחמה, ואין צריך למנהגינו לחזור "השיבנו ה' אליך" (לעיל, בא), ואם הוא טוב בעבור ההמון. ואל תפלא אם אמרתי כי כיון ירמיהו בזה שתי כוונות; כי אין זה בכל מקום, אבל במקום - מה לא כיון המחבר רק כונה אחת, ומי שייחס שם שנים או יותר, הנה מכיון בה כוונות לא כיון אמרם; אבל יש ויש מקומות בתורה ובשאר ספרי הנביאים שכיון המחבר כוונות רבות, ארבעה חמשה ויותר, ועל זה המין רבותינו הקדושים אומרים (במ"ר יג, טו-טז): 'שבעים פנים יש לתורה', בעבור היותו סך חשבון גדול. והעד: "בשבעים נפש" (דב' י, כב), וכן "שבעים ושבעה" (בר' ד, כד), וביאור כלל זה העניין יקר מאד, והכל 'אוצר ה' יבא.

רש"י: השיבנו ה' - מפני שמסיים בדברי תוכחה, הוזקק לכפול מקרא שלפניו פעם אחרת, וכן ישעיה ותרי עשר וקהלת נסימן יתק"ק.]

ראב"ע: והוא ברחמיו ירחם האמללים, וינחם האבלים, ויעמד השר מיכאל, להליץ טוב על ישראל, ובא לציון גואל (ע"פ יש' נט, כ).

¹ אינו במהד' עה"ת.

איכה פרק א

[א] לוא אליכם פלעברי דררף הכיטו וראו אם-גיש מכאוב כמכאבי אשר עולל לי אשר הוגה יהוה ביום חרון אפו:	[א] איכהו העיר רבתי עם רבתי בגוים שלי במדינות/ היתה למס:
[ג] ממרום שלח-אש בעצמתי וירדנה פרש רשת לרגלי השיבני אחור נתנני שממה פל-היום דוה:	[ג] בכו תבכה בלילה ודמעתה על לחיה איו-לה מנחם מפל-אהבה פל-רעיה בגדו בה היו לה לא-יבים:
[ד] נשקף על פשעי ביזו ישתרגו עלו על-צווארי הכשיל כחי נתנני אדני בידי לא-אוכל קום:	[ד] גלתה יהודה מעני ומרב עבדה היא ישבה בגוים לא מצאה מנוח פל-רדפה השיוגה ביו המצרים:
[טו] סלה כל-אפירי אדני בקרבי קרא עלי מועד לשפר בחורי גת דבר אדני לבתולת בת-יהודה:	[ד] דרכי ציון אבלות מכלי באי מועד פל-שעריה שוממין כהנה נאנחים בתולתיה נוגות וקרא מרגה:
[טז] על-אלהו אני בוכיה עיני ירדה מים כי-רחק ממני מנחם משיב נפשי היו בני שוממים כי גבר אויב:	[ה] היו צריה לראש אנביה שלו כי-יהוה הוגה על רב-פשעיה עולליה הקלו שבי לפני-צרי:
[יז] פרשה ציון בנדיה אין מנחם לה צוה יהוה לינעלב סביביו צרי היתה ירושלם לנדה ביניהם:	[ו] ניצא מבת-ציון כל-הדברה היו שריה כאלים לא-מצאו מרעה וילכו בלא-כח לפני רוקח:
[יח] צדיק הוא יהוה כי פיהו מריתי שמעו-גא כל-העמים וראו מכאבי בתולתי ובחורי הלכו בשבי:	[ז] זכרה ירושלם מי עניה ומרודיה כל מחמדיה אשר היו ימי קדם בנפל עמה ביד-צר ואין עוזר לה ראוה צרים שחקו על משבתה:
[יט] קראתי למאכלי פהג וזקני כי-בקשו אכל למו וישיבו את-נפשם: מעי חמרמרו	[ח] חטא חטאה ירושלם על-פן לניהה היתה כל-מכבדיה הזילוה פיראו ערונתה גם-היא נאנחה ותשב אחור:
[כ] ראה יהוה כי-צר-לי מעי חמרמרו נהפד לבי בקרבי כי מרו מריתי מתוץ שכלה-תרב בבית פמות:	[ט] טמאתה בשוליה לא זכרה אחריתה ותרד פלאים אין מנחם לה ראה יהוה את-עניי כי הגדיל אויב:
[כא] שמעו כי נאנחה אני פל-אירי שמעו רעתי ששו הבאת יום-קראת ויהיו כמני:	[י] ידו פרש צר על פל-מחמדיה כי-ראתה גוים באו מקדשה אשר צויתה לא-יכאו בקהל לה:
[כב] תבא כל-רעתם לפניה ועולל למו באשר עוללת לי על פל-פשעיה פירבות אנותי ולפי דני: פ	[יא] כל-עמה נאנחים מבקשים לחם נתנו ממדיהם באכל להשיב נפש ראה יהוה ובהיטה כי היתי זוללה:

לאמתם יאמרו בהתעשפם כחלל אל-חיק אמתם:	[א]	איכה יעִיב באפוֹ וְאֶדְנִי השְׁלִיךְ מִשְׁמִימִים אֶרֶץ וְלֹא-זָכַר הַדִּם רִגְלָיו תפארת ישראל ביום אפו:	[א]
מה-אעֲיֹף מֶה אֲדַמֶּה-לָּךְ הַבַּת יְרוּשָׁלַם מה אֲשׁוּה-לָךְ וְאֶחָמָד בְּתוֹלַת בַּת-צִיּוֹן כִּי-גָדוֹל כְּנָם שִׁכְרֶךָ מִי יִרְפָּא-לָךְ:	[ב]	בַּלַע אֶדְנִי וְלֹא חָמַל אֶת כָּל-נַאֲוֹת יַעֲקֹב הֵרָס בַּעֲבֹרָתוֹ מִבְּעָרֵי בִתְיָהוּדָה הִגִּיעַ לְאֶרֶץ חָלַל מִמְלֶכָה וְשָׁרִיָּה:	[ב]
נְבִיאֶיךָ חָזוּ לָךְ וְלֹא-גָלוּ עַל-עֲוֹנֶךָ לְהַשְׁיב שְׁבוּתָךְ מִשְׁאֲוֹת שָׂאֵן וּמַדּוּחִים:	[ג]	גָּדַע בְּחִירֵי-אֶרֶץ הַשִּׁיב אֶחָד וַיִּבְעֹר בַּעֲקֵלָב כְּאֵשׁ לְהִכָּה אֶתְּכָה סָבִיב:	[ג]
סָפְקוּ עֲלֶיךָ כְּפִימִים שָׁרְקוּ וַיִּגְעֻ רֹאשָׁם הַנָּאֹת הַעִיר שִׁיאֲמָרוּ מִשׁוֹשׁ לְכָל-הָאָרֶץ:	[ד]	דָּרָה קִשְׁתּוֹ כְּאוֹיֵב וַיִּהְיֶה בְּאֶהֱלֵ בַת-צִיּוֹן שָׁפַךְ כְּאֵשׁ חֲמָתוֹ:	[ד]
פָּצוּ עֲלֶיךָ פִּיהֶם שָׁרְקוּ בַּיִסְרָקוּ-שָׁוֶן אֶךָ הִנֵּה הַיּוֹם שְׁקוּיָהוּ מִצָּאֵנוּ רָאִינוּ:	[ה]	הִנֵּה אֶדְנִי כְּאוֹיֵב בַּלַע כָּל-אַרְמֻנֹתֶיהָ וַיִּרָב בִּבְתִּי-יְהוּדָה מִתְּאֵנָה וְאֵנָה:	[ה]
עֲשֵׂה יְהוָה אֲשֶׁר זָמַם אֲשֶׁר צָוָה מִי-יָמִידָם וַיִּשְׁמַח עֲלֶיךָ אוֹיֵב הַרִים קָרוּ צִרֵיךָ:	[ו]	וַיַּחֲמֹס כְּגֹן שָׂכֹו שָׁפַח יְהוָה כְּצִיּוֹן וַיִּנָּאֵץ בְּעַם-אָפֹו מֶלֶךְ וַיַּחֲקֹו:	[ו]
צָעַק לָבָם אֶל-אֲדֹנָי הוֹרִידִי כְּגַחַל דְּמָעָה אֶל-תִּתְּנִי פִגְמָה לָךְ קוּמִי רַבִּי בְּלִילָה°	[ז]	זָנַח אֶדְנִי מִזִּבְחֹו הַסִּגִּיר בִּגְדֵי-אוֹיֵב קוֹל נִתְּנֹו בִּבְתִּי-יְהוָה חֹמֶת אֶרְמֻנֹתֶיהָ כְּיוֹם מוֹעֵד:	[ז]
הוֹרִידִי כְּגַחַל דְּמָעָה אֶל-תִּתְּנִי פִגְמָה לָךְ קוּמִי רַבִּי בְּלִילָה° שָׁפְכִי כַּמִּיֵּם לִבִּי שָׂאִי אֵלָיו כְּפִיךָ הַעֲטוּפִים בְּרֶעִב	[ח]	חֹשֶׁב יְהוָה לְהַשְׁחִית לֹא-יִהְיֶיב יָדוֹ מִכַּלַּע וַיִּצְבֹּל-חֵל וְחֹמָה חֹמֶת בַּת-צִיּוֹן לֹא-יִהְיֶיב יָדוֹ מִכַּלַּע וַיִּצְבֹּל-חֵל וְחֹמָה	[ח]
רָאָה יְהוָה וַהֲכִיטָה אִם-תֵּאֱכָלְנָה נַשִּׁים פְּרִיָם אִם-יִהְיֶה בְּמִקְדָּשׁ אֶדְנִי כֶּהֱן וְנָבִיא:	[ט]	טָבַעוּ בְּאֶרֶץ שַׁעֲרֵיהָ מִלְכָּה וְשָׂרִיָּה בְּגוֹיִם גַּם-נְבִיאֶיהָ אֶבֶד וְשֹׁפֵר בְּרִיתֶיהָ אֵין תּוֹרָה לֹא-מִצְוָה חֲזוֹן מִיְהוָה:	[ט]
שָׁכְבוּ לְאָרֶץ חִצּוֹת בְּתוֹלָתִי וּבַחֲוָרִי הִרְגַּת בְּיוֹם אֶפְסָה תִּקְרָא כְּיוֹם מוֹעֵד מַגּוּרִי	[י]	יָשְׁבוּ לְאָרֶץ יָדָמוֹ הָעָלֹו עָפַר עַל-רֹאשָׁם הוֹרִידוּ לְאָרֶץ רֹאשָׁן זִמְנֵי בַת-צִיּוֹן הָגְרוּ שָׂקִים בְּתוֹלַת יְרוּשָׁלַם:	[י]
וְלֹא הָיָה כְּיוֹם אֶרֶץ-יְהוָה אֲשֶׁר-טִפַּחְתִּי וְרִבִּיתִי אֲבִי כָלֵם: פ	[יא]	כָּלֹו בְּדַמְעוֹת עֵינָי וַשְׁפֹּךְ לְאָרֶץ כְּבִדִּי בַּעֲטָף עוֹלָל וַיּוֹלֵם חֲמַרְמָרוּ מַעִי עַל-שֹׁכֵר בַּת-עַמִּי בְּרַחְבוֹת מְרִיָּה:	[יא]

איכה פרק ג

שבט עברתו

[א]	אָני הַגִּבֹּר רָאָה עָנִי	בְּשֹׁבֶט עֲבָרְתוֹ:
[ב]	אוֹתִי נָתַן וַיִּלְךָ	חֶשֶׁד וּלֹא-אֶזְרוּ:
[ג]	אֶף כִּי יֵשֵׁב	יִהְיֶה דָו כְּלִי-הַיּוֹם:
[ד]	בִּלְהָ בָשָׂרִי וְעוֹרִי	שֹׁבֵר עֲצֻמוֹתַי:
[ה]	כָּנָה עָלַי וַיִּקַּח	רֹאשׁ וּתְלָאָה:
[ו]	בְּמַחְשָׁכִים הוֹשִׁיבֵנִי	כְּמַתִּי עוֹלָם:
[ז]	גָּזַר בְּעֵדִי וְלֹא אֶצְאָ	הַכְּבִיד נִחַשְׁתִּי:
[ח]	גַּם כִּי אֶזְעַל וַיִּצְלָעֵנִי	שָׂתֵם תַּפְלִיתִי:
[ט]	גָּזַר דְּרָכִי בְּגִזִּית	נְתִיבֹתַי עָנָה:
[י]	דָּב אֲרֹב הוּא לִי	אֲרִי° בְּמִסְתָּרִים:
[יא]	דָּרְכִי סוּרָר וַיַּפְשִׁחֵנִי	שָׁמְנִי שִׁמָּם:
[יב]	דָּרַךְ קִשְׁתּוֹ וַיִּצְבֵּנִי	כַּמְטָרָא לַחֲזִי:
[יג]	הִבִּיא כְּכִלְתִּי	כִּנִּי אֲשַׁפְתּוּ:
[יד]	הִנֵּיתִי שֹׁחֵל לְכָל-עַמִּי	נִגְיַנְתָּם כְּלִי-הַיּוֹם:
[טו]	הַשְׁבִּיעֵנִי בְּמַרְוֵרִים	הַרְגֵנִי לַעֲנָה:
[טז]	וַיַּגִּדֵם בְּחֶצֶץ שִׁנִּי	הַכְפִּישֵׁנִי בְּאֶפְרַי:

אבד נחתי

[יז]	וַתִּגַּח מִשְׁלוֹם נַפְשִׁי	נִשְׁתִּיתִי טוֹבָה:
[יח]	וְאָמַר אֶבֶד נִצְחִי	וַתוֹסֶלֶתִי מִיְּהוָה:
[יט]	זָכַר-עֲנִי וּמְרוּדִי	לַעֲנָה וְרָאשׁ:
[כ]	זָכוֹר תִּזְכּוֹר	וַתִּשְׁוֹם° עָלַי נַפְשִׁי:
[כא]	זֹאת אֲשִׁיב אֶל-לִבִּי	עַל-כֵּן אוֹחִיל:

על כן אוחיל

[כב]	חֲסִדִּי יְהוָה כִּי לֹא-תִמְנָנִי	כִּי לֹא-יִכְלוּ רַחֲמָיו:
[כג]	חֲדָשִׁים לְבָקָרִים	רַבָּה אֲמוֹנָתָה:
[כד]	חֲלָקִי יְהוָה אֲמָרָה נַפְשִׁי	עַל-כֵּן אוֹחִיל לּוֹ:
[כה]	טוֹב יְהוָה לִקְנוֹ	לִנְפֹשׁ תִּדְרָשְׁנִי:
[כו]	טוֹב וַיִּחַיֵּל יְדוּמָם	לַתְּשׁוּעָה יְהוָה:
[כז]	טוֹב לִזְכּוֹר	כִּי-יֵשֵׁא עַל בְּנֵעוּרָיו:
[כח]	יֵשֵׁב בְּדָל וַיִּדָּם	כִּי נָטַל עָלָיו:
[כט]	יָתָן בְּעֶפֶר פִּיהוּ	אוֹלֵי יֵשׁ תַּמְנָה:
[ל]	יָתָן לְמַכְהוּ לַחֲזִי	יִשְׁבַּע בְּחֶרֶפָה:
[לא]	כִּי לֹא יִנָּחַ לְעוֹלָם	אֲדַנִּי:
[לב]	כִּי אִם-הוֹלָה	וְרַחֵם קֶרֶב חֲסִדָּיו:

גבר על חטאו

[לג]	כִּי לֹא עָנָה מַלְכוֹ	וַיִּגָּה בְּנִי-אִישׁ:
[לד]	לְדַכָּא תַּחַת רַגְלָיו	כָּל אֲסִירֵי אֶרֶץ:
[לה]	לְהַטּוֹת מִשְׁפַּט-לָבָר	נָגַד פְּנֵי עֲלִיוֹן:
[לו]	לַעֲנוֹת אָדָם בְּרִיבּוֹ	אֲדַנִּי לֹא רָאָה:
[לז]	מִי זֶה אָמַר וַיִּהְיֶה	אֲדַנִּי לֹא צָוָה:
[לח]	מִפִּי עֲלִיוֹן לֹא תֵצֵא	הַרְעוֹת וְהַטּוֹב:
[לט]	מִה-יִתְאֻנָּן אָדָם חַי	גָּבַר עַל-חַטָּאוֹ:
[מ]	נִחַפְשָׁה דְרָכָיו וַיִּחַלְקֶהָ	וַיִּשׁוּבָה עַד-יְהוָה:
[מא]	נִשְׂא לְכַבְּנוֹ אֶל-כַּפָּיִם	אֶל-אֵל בְּשָׁמַיִם:
[מב]	נִחְנָנוּ פְּשַׁעֲנוּ וּמְרִינוּ	אַתָּה לֹא סָלַחְתָּ:

לא חמלת

[מג]	סָכַוְתָה בְּאָרַץ וַתִּרְדָּפֵנוּ	הַרְגַּת לֹא חָמַלְתָּ:
[מד]	סָכַוְתָה בְּעֵצֵי לָד	מַעְבּוֹר תַּפְּסָה:
[מה]	סָחִי וּמֵאֹס תִּשְׁמִינִנִּי	בְּקֶרֶב הָעַמִּים:

אויבֵי חִינָם

[מו]	פָּצוּ עֲלֵינוּ פִּיהֶם	כְּלִי-אִיְיָנוּ:
[מז]	פָּסַד וַתִּפְחַת הָיָה לָנוּ	הַשְׂאֵת וְהַשְׁבֵּר:
[מח]	פִּלְגֵי-מִיִּם תִּתֵּן עֵינִי	עַל-שֹׁבֵר בַּת-עַמִּי:
[מט]	עֵינִי נִגְרָה וְלֹא תִדְמָה	מֵאִין תִּפְסוֹת:
[נ]	עַד-יִשְׁקִיף וַיִּרָא	יְהוָה מִשְׁמָיִם:
[נא]	עֵינִי עוֹלָלָה לְנַפְשִׁי	מִכָּל בְּנוֹת עִירִי:
[נב]	צוֹד צָדִנִּי בַּצִּפּוֹר	אִיְיִבִי חֲנָם:
[נג]	צָמְתוּ בְּבוֹר חַיִּי	וַיִּדּוּ-אֶבֶן כִּי:
[נד]	צָפוּ-מַיִם עַל-רֹאשִׁי	אֲמַרְתִּי נִגְזַרְתִּי:

תשיב להם גמול

[נה]	קָרָאתִי שְׁמֶךָ יְהוָה	מְבוֹר תַּחַתְּנוֹת:
[נו]	קוֹלִי שִׁמְעַת	אֶל-תַּעֲלֵם אֲזַנְךָ:
[נז]	קִרְבְּתָה בְּיוֹם אֲקִרְאֶךָ	אֲמַרְתָּ אֶל-תִּירָא:
[נח]	רַבֵּת אֲדַנִּי רִיבִי נַפְשִׁי	בְּאַלְתָּ חַיִּי:
[נט]	רָאִיתָה יְהוָה עֲנוּתִי	שִׁפְטָה מִשְׁפָּטִי:
[ס]	רָאִיתָה כְּלִי-נִקְמָתִים	כְּלִי-מַחְשָׁבֹתַי לִי:
[סא]	שִׁמְעַת חֶרְפָּתִים יְהוָה	כְּלִי-מַחְשָׁבֹתַי עָלַי:
[סב]	שִׁפְתֵי קָמִי וַיִּהְיוּנִם	עָלִי כְּלִי-הַיּוֹם:
[סג]	שִׁבְתָּם וַתִּקְמָתֵם הַבִּיטָה	אֲנִי מִנְּגִינְתָם:
[סד]	תִּשָּׁב לָהֶם גְּמוּל יְהוָה	כַּמַּעֲשֵׂה יְדִידָם:
[סה]	תִּתֵּן לָהֶם מִגְּנֹת-לָב	תַּאֲלֶמֶת לָהֶם:
[סו]	תִּרְדָּף בְּאָרַץ וּמַשְׁמִיזִם	מִתַּחַת שְׁמִי יְהוָה:

כתיב: י! אריה

ב ותשיח

לט חטאו

איכה פרק ד

איכה יועם זָהָב תשִׁמְכֶנָּה אֲבָנֵי־חֶדֶשׁ	יִשְׁנֹא הַכֶּתֶם הַטּוֹב בְּרֹאשׁ כָּל־חוּצוֹת:	יב לא הֶאֱמִינוּ מַלְכֵי־אַרְץ כִּי יָבֹא צָר וְאוֹיֵב בְּשַׁעְרֵי יְרוּשָׁלָּם:
בְּנֵי צִיּוֹן הַיְקָרִים אִיכָּה נִחְשְׁבוּ לַנְּבִלֵי־חֶרֶשׁ	יג הַמְסֻלָּאִים בָּזוּ מַעֲשֵׂה יְדֵי יוֹצֵר:	יד מחטאות נביאיה השפכים בקרבה עונת כהניה גם צדיקים:
גַּם־תַּנְגִּים תִּלְצוּ שָׂד בַּת־עַמִּי לֹא־קִזָּר	יד הַיְנִיקוּ גוּרֵיהֶן כִּיעָנִים בַּמִּדְבָּר:	טו נעו עורים בחוצות בלא יוכלו נגאלו בדם יגעו בלבשיהם:
דָּבַק לְשׁוֹן יוֹנֵק עוֹלָלִים שָׁאֲלוּ לָחֶם	טו אֶל־חֶכּוֹ בַּצִּמָּא פָּרַשׁ אֵין לָהֶם:	טז סורו סורו אל־תגעו אמרו בגוים קראו למו כי נצו גִּם־געו לא יוספו לגור:
הַאֲקִלִים לַמַּעֲדָנִים הָאֲמָנִים עָלֵי תוֹלַעַ	טז נִשְׁמּוּ בַּחוּצוֹת חִבְקוּ אִשְׁפּוֹתוֹת:	יז פגי יהנה חלקם פגי כהנים לא נשאו לא יוסיף להביטם וזקנים לא חננו:
וַיִּגְדַּל עֵזוֹ בַּת־עַמִּי הַהַפּוּכָה כַּמּוֹרֶגֶעַ	יז מחטאת סדם ולא־תלו בה ימים:	יח עזינו תכלינה עינינו בצפיתנו צפינו אל־עזרתנו הקל אל־גוי לא יושע:
זָכוּ גְזִירֵיהָ מִשְׁלַג אָדָמוּ עָצַם מַפְנִינִים	יח צָחוּ מַחֲלָב סָפִיר גִּזְרֵתָם:	יט צדו צעדינו קרב קצנו מלאו ימינו מלכת ברחבתינו כי־בא קצנו:
חֲשֹׁד מִשְׁחֹר תִּאָּרֶם צָפַד עוֹרֶם עַל־עַצְמָם	יט לֹא נָכְרוּ בַּחוּצוֹת יָבֹשׁ הָיָה כַּעֲזִי:	כ קלים היו רדפינו על־ההרים דללנו מנשרי שמים במדבר ארבו לנו:
טוֹבִים הָיוּ סַלְי־חֶרֶב נִשְׁתָּם יִזְבּוּ מִדְּקָרִים	כ מחלגי רעב מתנובת שעי:	כא רוח אפינו משית יהנה אשר אמרנו נלכד בשחיתותם בצלזו נהנה בגוים:
יְדֵי נָשִׁים רַחֲמָנִיּוֹת הָיוּ לְכָרוֹת לָמוֹ	כא בִּשְׁלוּ יִלְדֵיהֶן בְּשֹׁכֶר בַּת־עַמִּי:	כב ששי ושחיל בת־אדום גם־עליה מעבר־כּוֹס יושבת בארץ עוי תשכרי ותתערי:
כָּלָה יְהֵנָּה אֶת־חֶמְתּוֹ וַיִּצַּת־אֵשׁ בְּצִיּוֹן	כב שֹׁכֶר תָּרוֹן אָפוֹ ותאכל יסדיתה:	כג תס־עונך בת־ציון פקד עונך בת־אדום לא יוסיף להגלותך גלה על־חטאתיך: פ

כתיב: ג] תנין / כי ענים. יב] וכל טז] זקנים יז] עודינה בא] יושבתי

זָכַר יְהוָה מִה־הָיָה לָנוּ	הַבִּיטָהּ יְרָאָה אֶת־חֲרָפָתָנוּ:	[א]
נִחַלְתָּנוּ נִהְפָּכָה לְזָרִים	בְּתִינוּ לְנִכְרִים:	[ב]
יְתוּמִים הָיִינוּ וְאִין אָב	אֲמַתִּינוּ כְּאַלְמָנוֹת:	[ג]
מִיָּמִינוּ בִּכְסֵף שָׁתִינוּ	עֲצִינוּ בְּמִחִיר יָבֹאוּ:	[ד]
עַל צוֹאֲרָנוּ נִדְּפָנוּ	יִגְעֵנוּ וְלֹא הוֹנַח־לָנוּ:	[ה]
מִצָּרִים נִתְּנוּ יָד	אֲשׁוּר לִשְׂבָע לָחֶם:	[ו]
אֲבִתִּינוּ חָטְאוּ וְאֵינָם	וְאֶנְחָנוּ עֲוֹנֹתֵיהֶם סָבְלוּ:	[ז]
עֲבָדִים מָשְׁלוּ בָנוּ	פָּרַק אִין מִיָּדָם:	[ח]
בְּנִפְשָׁנוּ נָבִיא לְחַמָּנוּ	מִפְּנֵי חָרֵב הַמִּדְבָּר:	[ט]
עוֹרָנוּ כִּתְּנוֹר נִכְמְרוּ	מִפְּנֵי זִלְעָפוֹת רָעִב:	[י]
נָשִׁים בְּצִיּוֹן עָלוּ	בְּתֹלַת בָּעָרִי יְהוּדָה:	[יא]
שָׂרִים בִּיָּדָם נִתְּלוּ	פָּגִי זָקֵנִים לֹא נִהְדָּרוּ:	[יב]
בַּחֲוִירִים טָחוּ וְנָשָׂאוּ	וּנְעָרִים בָּעֵץ כָּשְׁלוּ:	[יג]
זָקֵנִים מִשְׁעַר שָׁכְתוּ	בַּחֲוִירִים מִנְּגִינָתָם:	[יד]
שָׁכַת מְשׁוּשׁ לָבֹנוּ	נִהְפָּדוּ לְאַבֵּל מִחֻלָּנוּ:	[טו]
נִפְלָה עֲטֹרַת רֹאשָׁנוּ	אֲוִי־גֹאֲלָנוּ כִּי חָטְאוּנוּ:	[טז]
עַל־זֶה הִנֵּה דָוָה לָבֹנוּ	עַל־אֵלֶּה חֲשָׁכוּ עֵינֵינוּ:	[יז]
עַל הַר־צִיּוֹן שִׁשְׁמָם	שׁוֹעֲלִים הִלְכוּ־בּוֹ: פ	[יח]
אֲתָהּ יְהוָה לְעוֹלָם תִּשָּׁב	כִּסְאָךָ לְדֹר וָדֹר:	[יט]
לָמָּה לְנִצָּחַ תִּשְׁפָּחֲנוּ	תַּעֲזֹבֵנוּ לְאֶרֶץ יָמִים:	[כ]
הִשְׁיִבְנוּ יְהוָה אֵלֶיךָ וְנִשׁוּבָה	חַדָּשׁ יָמֵינוּ כְּקֶדֶם:	[כא]
כִּי אִם־מָאָס מְאַסְתָּנוּ	קִצְפָּתָ עָלֵינוּ עַד־מָאֵד:	[כב]

נספח א: מפתח (חלקי)

כינויי ישראל וירושלים

ב: ב	בת –	(ע' ציון,
ב: ג	יהודה,	ירושלים)
ישראל	א: ז	ב: יא (בת עמי)
א: ב	א: ח	ב: יח (בת עינד)
ב: ג	א: יז	ג: מח (בת עמי)
ב: ה	ב: י (בתולת)	ג: נא (בנות עיר)
	ב: יג (הבת)	ד: ג (בת עמי)
חט	ב: טו (בת)	ד: ו (בת עמי)
א: ח (חט)	ד: יב	ד: י (בת עמי)
א: ט (טומאתה בשוליה)	ציון (14)	ד: כא (בת אדום)
א: יח	א: ד	ד: כב (בת אדום)
ב: יד (עון)	א: ו (בת)	
ג: לט (חט)	א: יז	
ג: מב (פשע ומרי)	ב: א (בת)	
ד: ו (עון)	ב: ד (בת)	
ד: יג (עון)	ב: ו	
ד: יג (חטאות נביאיה)	ב: ח (חומת	כאוב
ד: יג (עונת כהניה)	בת)	ב: ד
ד: יז (צפינו אל גוי לא יושע)	ב: י (זקני בת)	ב: ה
ד: כב (תם עונד)	ב: יג (בתולת	ב: ז
ד: ז (פקד עונד בת אדום ...)	בת)	ג: א-ג (טז)
ה: ז (אבתנו חסאז ...)	ב: יח (חומת	יום אף ה'
ה: טז (חט)	בת)	א: יב (חרון
	ד: ב (בני)	אפו)
רעב	ד: יא	א: כא)
רעב	ד: כב (בת)	ב: א
ב: יט	ה: יא	ב: טז)
ד: ה	ה: יח (הר)	ב: כא
ד: ט		ב: כב
ה: י	יהודה	
	א: טו (בתולת	אף
אכילת הילדים	בת)	ב: א
ב: כ	ב: ב (בת)	ב: ג (חרי אף)
ד: י	ב: ה (בת)	ב: ו (זעם אפו)
	יעקב	ג: מג
	א: יז	ג: טו
		ד: יא (חרון אף)